

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi

Yıl: 2017 Cilt:17 Sayı: 34 ISSN: 2148 - 3043

The Journal of Social Economic Research

Year: 2017 Volume: 17 Issue: 34

34

ISSN: 2148 – 3043

Selçuk Üniversitesi

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
The Journal of Social Economic Research

Dergimiz ASOS Index, SOBIAD, ProQuest ABI/INFORM Global, ESJI ve Science Library Index tarafından taranmaktadır.

2017

Cilt: 17 Sayı: 34

Volume: 17 Issue: 34

ISSN: 2148 – 3043

Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
The Journal of Social Economic Research
Cilt / Volume: 17 Sayı: / Issue: 34 Ekim/October 2017

İmtiyaz Sahibi/ Published by
Prof. Dr. Ahmet AY
Dekan/ Dean

Editörler / Editors
Prof. Dr. Ahmet AY
Doç. Dr. Hakan ACET
Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN

Editör Yardımcıları / Deputy Editors
Arş. Gör. Mustafa TEK, Arş. Gör. Fırat Harun YILMAZ, Arş. Gör. Nusret ÇİFTÇİ,
Arş. Gör. Tuğçe SANCI, Arş. Gör. Özge DEĞİRMENCI

Yazışma Adresi

Doç. Dr. Hakan ACET
Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi Selçuk Üniversitesi,
Alaaddin Keykubat Yerleşkesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi
42079
Konya – TÜRKİYE

Contact Address

Assoc.Prof. Dr. Hakan ACET
The Journal of Social Economic Research
Selcuk University, Alaaddin Keykubat Campus
Faculty of Economics and Administrative Sciences,
42079
Konya - TURKEY

Tel: (0332) 241 00 41 -3030 **Fax:** (0332) 241 00 46
e-mail: iibf.dergi@selcuk.edu.tr - hakanacet@selcuk.edu.tr

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurumu bağlamaz.

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Abdülkadir BULUŞ - Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Prof. Dr. Adnan ÇELİK - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Ali ACAR - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Ali ŞAHİN - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Ahmet AY - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Aykut BEDÜK - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Baki YILMAZ - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER-İzmir Demokrasi Üniversitesi,
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ-Gazi Üniversitesi,
Prof. Dr. Çağatay ÜNÜSAN-Karatay Üniversitesi,
Prof. Dr. Celal KÜÇÜKER-İzmir Ekonomi Üniversitesi,
Prof. Dr. Cevat GERNİ-Doğuş Üniversitesi,
Prof. Dr. Davut ATEŞ - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Doğan UYSAL-Celal Bayar Üniversitesi,
Prof. Dr. Ercan EREN-Yıldız Teknik Üniversitesi,
Prof. Dr. Fehmi KARASIOĞLU -Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU-İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Prof. Dr. Gülise GÖKÇE - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. H. Şaban ÇALIŞ - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Haldun SOYDAL - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. H. Serdar ÖGE - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Halil SEYİDOĞLU-Doğuş Üniversitesi,
Prof. Dr. Haluk Hadi SÜMER - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Hasan Kürşat GÜLEŞ-Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi,
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ-Antalya Akev Üniversitesi,
Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ-Celal Bayar Üniversitesi,
Prof. Dr. Kenan ÇELİK-Karadeniz Teknik Üniversitesi,
Prof. Dr. Mahmut TEKİN - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. M. Okan TAŞAR - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Muammer YAYLALI - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Muammer ZERENLER - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Muhsin KAR-Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Prof. Dr. Murat ÇEMREK- Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Prof. Dr. Naim Ata ATABEY - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Nezir KÖSE-Gazi Üniversitesi,
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Orhan GÖKÇE - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Recep KÖK- Dokuz Eylül Üniversitesi,
Prof. Dr. Recep TARI-Kocaeli Üniversitesi,
Prof. Dr. Rıdvan KARLUK-Anadolu Üniversitesi,
Prof. Dr. Rifat İRAZ - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Ruşen KELEŞ-Ankara Üniversitesi,
Prof. Dr. Serdar ALTINOK - Gazi Üniversitesi,
Prof. Dr. Selahattin SARI-Beykent Üniversitesi,
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER-Nevşehir Üniversitesi,
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Yunus CERAN - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR - Selçuk Üniversitesi,
Prof. Dr. Stephen WILKS-University of Exeter,
Prof. Dr. Chris FARRANDS-Nottingham Trent University,
Prof. Dr. Thomas F. BURGESS-USNA University,
Prof. Dr. Hermann HILL - Deutsche Universität für Verwaltungswissenschaften Speyer,
Prof. Dr. Dr.Lutz HUTH Universität der Künste Berlin,
Prof. Dr. Tilo WENDLER-Hochschule für Technik und Wirtschaft,
Prof. Dr. Joao FERREIRA-University of Beira Interior,
Prof. Dr. Fiorenza BELUSSI Università di Padova,
Prof. Dr. Elena DRUICA-Universitatea din Bucureşti,
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL-Virginia Tech University,
Prof. Dr. Ali Birol YEŞİLADA -Portland State University,
Prof. Dr. Maxwell E. McCOMBS- University of Texas,
Prof. Dr. Levent ALTINAY-Oxford Brookes University,
Prof. Supriti MISHRA-IMI Bhubaneswar,
Prof. Dr. Marijan CINGULA-University of Zagreb
Prof.Dr. Zu'bi Mohammad Fadel Al-Zu'bi- The University of Jordan
Prof.Dr. Taleb M. Awad-Warrad- The University of Jordan

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi

34. SAYI HAKEMLERİ / 34th ISSUE REFEREES

- Prof. Dr. Adem ÇAYLAK - Yıldıırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Affan Hakan ÇERMİKLİ - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Halil ALTINTAŐ - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ŞAHİN - Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Murat BİRDAL - İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Savaş ÇEVİK - Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Süheyla ÖZYILDIRIM - İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Veli KARGI - Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Güzde ERHAN ÜNAL - Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Niyazi KURNAZ - Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Őerife Güzde YİRMİBEŐOđLU - Akdeniz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Efe Can KILINÇ - Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuray DEMİREL ARICI - Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK - Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fazlı DOğAN - Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Füsün ÇELEBİ BOZ - Bayburt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇINAR - Bitlis Eren Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sahra SAYđAN TUNÇAY - Kastamonu Üniversitesi
Dr. Cihat Erbil - Gazi Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE AKTİF BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE İLK YEDİ
BANKANIN KARLILIK VE VERİMLİLİK AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ:
2003 –2015 DÖNEMİ
COMPARATIVE PERFORMANCE OF THE BIGGEST SEVEN BANKS
ACCORDING TO ASSET SIZE IN THE TURKISH BANKING SYSTEM IN THE PERIOD
OF 2003-2015226
Erdal ASLAN

ÇATIŞMA SONRASI BÖLGELERE YÖNELİK BİR ÇÖZÜM OLARAK LİBERAL BARIŞ
TEORİSİ: TEORİK BİR İNCELEME
THE LIBERAL PEACE THEORY AS A SOLUTION FOR POST-CONFLICT ZONES: A
THEORETICAL ANALYSIS248
Emrah ÖZDEMİR

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNİN BANKACILIK SEKTÖRÜ HİSSE SENEDİ
DEĞERLERİNE ETKİLERİ, BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME
THE EFFECTS OF SUSTAINABILITY INDEX ON BANKING SECTOR SHARE CENTER
VALUES, AN INVESTIGATION ON THE BİST SUSTAINABILITY INDEX 264
Ayşenur ALTINAY - Barış KAKI - Ali KESTANE
Mustafa SOBA - Ömer DİNÇER - Eser ŞİK

MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCEDE KADININ TOPLUMSAL KONUMU
SOCIAL POSITION OF WOMEN ON CONSERVATIVE MENTALITY 285
Yahya DEMİRKANOĞLU

TÜRKİYE’DE MALİYE BÖLÜMÜ EĞİTİMİNİN DURUMU VE DEĞİŞİM İHTİYACI
THE SITUATION OF FINANCE EDUCATION IN TURKEY AND THE NEED FOR
CHANGE306
Meral FIRAT

KAFKASYA KAHRAMANI DELİ HALİT PAŞA CİNAYETİ “ACABA KOMİTACILIĞIN
TEZAHÜRÜ MÜ? YOKSA KAZA MI?”
WHETHER THE CAUCASIAN HERO DELI HALIT PASHA HOMICIDE IS AN "ACCIDENT"
OR REFLECTION KOMITADJI TRADITION326
İsmail AKBAL

TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE AKTİF BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE İLK YEDİ BANKANIN KARLILIK VE VERİMLİLİK AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: 2003 – 2015 DÖNEMİ

Erdal ASLAN¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; Türk Bankacılık Sisteminde aktif büyüklüğüne göre ilk yedi bankanın 2003–2015 dönemi faaliyetlerinin oran analizi yöntemi ile karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. 2015 verilerine göre incelenen ilk yedi bankanın üçer tanesi kamu ve özel sermayeli bankalar, biri ise yabancı sermayeli bankadır. Aktif büyüklüğü bakımından Türk Bankacılık Sektöründe ilk yedi sırada bulunan bankaların, sektör içerisindeki payı 2015 yılında yaklaşık %74 olarak gerçekleşmiştir. Oran analizi yöntemi karşılaştırmalar için kullanılan anlaşılır ve yaygın bir teknik olması nedeni ile tercih edilmiştir. Yapılan karşılaştırma geçmiş yıl verilerine ve sektör ortalamasına göre karşılaştırmayı kapsamaktadır. Çalışma sonucunda sektör paylarına göre bankalar sıralandığında; incelenen oranların tamamında aynı kamu bankası ilk sırayı alırken, karlılık oranlarında; sektör paylarında ilk sırayı alan kamu bankası incelenen dört orandan ikisinde ilk sırayı almakta, diğer iki orandan birinde özel sermayeli banka diğerinde ise yabancı sermayeli banka ilk sırayı almaktadır. Verimlilik oranlarında; incelenen dört orandan üçünde özel sermayeli bir banka ilk sırayı alırken, birinde ise yabancı sermayeli banka ilk sırayı almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Bankacılık Sistemi, Banka Performansları, Finansal Rasyolar, Bankaların Karşılaştırmalı Performansları, Türk Bankacılık Sisteminde En Büyük Yedi Banka

Jel Kodları: E44, G21

¹ Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, erdalaslan@selcuk.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 06.08.2017; Makalenin Kabul Tarihi: 25.10.2017

**COMPARATIVE PERFORMANCE OF THE BIGGEST SEVEN BANKS
ACCORDING TO ASSET SIZE IN THE TURKISH BANKING SYSTEM IN THE PERIOD OF 2003-
2015**

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the comparative performance of the first seven banks according to asset size in the Turkish Banking System in the period of 2003-2015 by the ratio analysis method. . According to 2015 data, three of the first seven banks to be examined are publicly owned banks and other three are privately funded banks. One of them is a foreign capital bank. The active size of the first seven banks in the Turkish banking sector constitutes 74% of the sector in 2015.

Ratio analysis is preferred due to it is an understandable and widespread technique used especially for comparative purposes. The comparison to be made includes past years data and sector averages comparison. When the banks are ranked according to sector share in the result of the study; while the same public bank comes first rank in all four ratios examined. According to profitability ratios, the public bank that is first in sector shares comes first in two of the four examined ratios. In one of the other two ratios private capital bank came first, in the other one ratio foreign capital bank came first. In efficiency rates; a bank with privately owned banks came first in three of the four examined ratio, while the foreign-owned bank came first in other.

Keywords: Turkish Banking System, Bank Performance, Financial Ratios, Comparative Performance of the Banks, the biggest seven banks in the Turkish Banking System

JEL Codes: E44, G21

GİRİŞ

Türkiye’de 2015 yılında 2.896 milyar TL’lik aktif büyüklüğe sahip finans sektöründe, bankalar 2.357 milyar TL’lik aktif büyüklükle sektörde %81 paya sahiptir. Bu büyüklük bankaları finans sektörünün ve ülke ekonomisinin en önemli oyuncularına haline getirmektedir. Esas faaliyetleri mevduat toplayıp kredi vermek olan mevduat bankaları, Türk Bankacılık Sisteminde sermaye sahipliğine göre; kamu, özel ve yabancı sermayeli bankalar olarak gruplandırılmaktadır. Türk Bankacılık Sisteminde 2001 yılından sonra kamu sermayeli bankaların sayısı üç olarak devam etmektedir. 2006 yılına kadar özel sermayeli bankaların sayısı yabancı sermayeli bankaların sayısından fazla iken, bu yıldan sonra yabancı sermayeli banka sayısı özel sermayeli banka sayısını geçmiştir. Her ne kadar yabancı sermayeli banka sayısı özel sermayeli banka sayısından fazla olsa da aktif büyüklüğü açısından yabancı sermayeli bankalar, özel sermayeli bankaların gerisinde kalmıştır. Yabancı sermayeli bankaların toplam aktiflerdeki payı 2005- 2015 döneminde dikkat çekici bir artış göstermiş, 2005 yılında %5,2 olan sektördeki payları 2006 yılında %12,2’ye, 2014 yılında %15,4’e ve 2015 yılında %26,9’a yükselmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Türk Bankacılık Sisteminde 2015 yılındaki aktif büyüklüğüne göre ilk yedi bankanın, 2003 – 2015 dönemi faaliyetlerinin oran analizi yöntemi ile karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. 2015 yılı verilerine göre, Türk Bankacılık Sektörünün %74’ünü oluşturan ilk yedi bankanın üçü kamu, üçü özel ve biri de yabancı sermayeli bankadır. Türk Bankacılık Sektöründe ilk yedi bankanın aktif büyüklüğü, 2015 yılında sektörün %74’ünü oluşturmaktadır. Çalışmada, oran analizi kullanılarak yapılan karşılaştırma, geçmiş yıl verilerine göre ve sektör ortalamasına göre karşılaştırmayı kapsamaktadır. Oran analizinde kullanılan oranlar; bankaların sektör payları, aktif kalitesi ile ilgili oranlar, karlılık oranları ve verimlilik oranlarını içermektedir. Bankaların karlılık oranlarından aktiflerin karlılığı, bankanın sahip olduğu varlıkların ne kadar karlı alanlarda değerlendirildiğini göstermektedir. Özellikle banka ortakları açısından bu oran tek başına yeterli olmamakta, özkaynakların karlılığı ön plana çıkmaktadır. Özkaynakların karlılığı oranı, banka ortaklarının bankaya yatırdıkları paralardan elde ettikleri karı göstermektedir. Şube başına karlılık bankanın her bir şubesinin ne kadar karlı olduğunu gösterirken, personel başına karlılık her bir çalışan başına elde edilen karı gösterir. Verimlilik oranları, her bir şubenin ve personelin mevduat ve kredi açısından performansını göstermektedir. Oran analizinde elde edilen sonuçlar, her bir banka için geçmiş veriler ve sektör ortalaması ile karşılaştırıldığında anlamlı olmaktadır. Oran analizinde kullanılan veriler Türkiye Bankalar Birliği’nin yayınlamış olduğu istatistiklerden ve raporlardan derlenmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünden sonra gelen literatür incelemesinde, Türk Bankacılık Sektörü ile ilgili yapılan çalışmalar ve ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiş, üçüncü bölümde bankaların sektör payları, dördüncü bölümde bankaların karlılık ve verimlilik oranları incelemeye dahil edilmiştir.

1. LİTERATÜR

Literatürde ülkelerin bankacılık sektörlerini inceleyen farklı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar, yabancı sermayeli bankaların faaliyet gösterdiği ülkenin bankacılık sektörüne etkisini inceleyen çalışmalar olduğu gibi, sahiplik yapılarına göre ülkelerdeki banka gruplarının

performanslarının karşılaştırıldığı çalışmaları da kapsamaktadır. Buradaki literatür incelemesi ağırlıklı olarak Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların performanslarının karşılaştırıldığı çalışmalardan oluşmaktadır.

Önal ve Sevimeser (2006) tarafından yapılan çalışmada Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların sahiplik yapılarına göre etkinlikleri karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda en etken banka grubunun yabancı bankalar olduğu, yabancı bankaları kamu bankalarının takip ettiği ve özel bankaların etkinlik açısından listenin sonunda yer aldığı tespit edilmiştir.

Aktaş ve Kargın (2007)'a ait çalışmada, 2003 – 2006 döneminde Türk bankacılık Sisteminde faaliyet gösteren yabancı bankalar ile ulusal (kamu ve özel) bankalar bazı finansal oranlar açısından karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, yabancı bankaların daha yüksek sermaye yeterlilik oranlarına ve daha yüksek likidite oranlarına sahip olduğu belirlenmiştir. Aktif kalitesi ve karlılık oranları açısından yabancı bankalar ile ulusal bankalar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

2001 sonrasının Türkiye’de yabancı bankalar açısından özelliği, yabancı sermayenin ulusal bankaların paylarını satın alarak, söz konusu bankalarla sermaye çoğunluğuna veya nitelikli paya sahip olmasıdır. Yabancı sermaye, Osmanlı İmparatorluğu ve 1980 – 2000 dönemlerinde yeni banka kurmak ya da şube açmak suretiyle Türk bankacılık sektörüne girerken; 2000 yılı sonrasında pay satın alma yoluyla, yeni bir banka oluşturmadan bankacılık sektöründe faaliyet göstermeye, ağırlığını artırmaya başlamıştır. 2001 sonrasında yabancı sermayenin bankacılık sektörüne gelişinde, banka satın alma, blok alım yoluyla nitelikli paya sahip olma ve İMKB’de banka pay senetleri satın alma yoluyla olmuştur (Akgüç, 2007: 12, 13).

Özgür (2008) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’de mevcut kamu bankalarının 2003-2007 yılları arasındaki finansal verileriyle “Veri Zarflama Analizi” kullanılarak çok yönlü etkinlik ve verimlilik ölçüm çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda Ziraat Bankası’nın en büyük kamu bankası olmasının yanında finansal açıdan da en etkin birim olduğu, Halk Bankası’nın finansal etkinliğinin yüksek olduğu, Vakıflar Bankası’nın ise kamu bankaları arasında etkinliği en düşük banka olduğu belirlenmiştir.

Akbulut ve Albayrak (2009) alışmalarında, Türkiye’de mülkiyet yapısı açısından bankaların performansı ve bu mülkiyet yapılarının hangi faktörlere göre ayrıştığını incelemiştir. Çalışmada temel bileşenler analizi ile mevduat bankaları için yıllara göre performans endeksleri elde edilmiş, elde edilen endekslere göre genelde yabancı bankaların özel ve kamu bankalarından daha iyi bir performansa sahip olduğu görölmüştür.

Ata (2009) tarafından yapılan çalışmada, Türk bankacılık sektöründe yer alan yerli ve yabancı bankalar finansal performansları açısından karşılaştırılmış, bankacılık sektörüne yabancı sermaye girişinin bankaların performansı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda performans göstergeleri açısından yerli bankaların yabancı bankalara oranla daha etkin olduğu ancak özellikle Faiz Dışı Giderin Toplam Aktife oranı, Aktif Karlılığı ve Faaliyet Karının Toplam Aktife oranı değişkenleri açısından yabancı bankaların etkinliğinin arttığı ortaya konmuştur. Yapılan analizler sonucunda,

Türkiye'deki yerli bankaların yabancı bankaların faaliyetlerine kıyasla daha yüksek performans sergilediği ve yerli bankaların yabancı bankalardan daha yüksek ortalama maliyet ve ortalama karlılık etkisine sahip olduğu görülmüştür. Ancak yabancı bankaların yerli bankalara göre daha yüksek faiz dışı gider/toplam aktif oranı ile çalıştığı belirlenmiştir. Bu durumun yabancı bankaların aktif karlılığı ve faaliyet karı/toplam aktif oranları bakımından daha belirleyici hale gelmesine neden olduğu ileri sürülmektedir.

Çelik ve Ürünveren (2009), yabancı banka girişlerinin Türk bankacılık sektöründeki rekabet düzeyini ne derecede etkilediği Panzar ve Rosse (1987) modeliyle araştırmış, araştırma sonucunda, Türk bankacılık sektörünün 2002-2007 döneminde bir yıl hariç tümünde monopolistik bir yapıya sahip olduğu, yabancı banka girişlerinin sadece 2006 yılında Türk bankacılık sektörünün piyasa yapısına rekabetçi bir davranış kazandırdığı tespit edilmiştir.

Yücel (2009) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren 3'ü kamu, 10'u özel sermayeli mevduat bankası ve 11 tanesi de Türkiye'de kurulmuş yabancı bankadan oluşan 24 bankanın, 2002-2007 yılları arasındaki performansları değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda 2002 yılında kamu bankalarının; sermaye, likidite, kredi ve karlılık oranları bakımından yabancı bankalar ve özel sermayeli bankaların önüne geçtikleri belirlenmiş, bu durum 2003 – 2004 yıllarında benzer biçimde devam etmiş, 2005 yılında ise yabancı ve özel sermayeli bankaların lehine dönmeye başlamıştır.

Taşkın (2011)'de Türkiye'de 1995-2009 yılları arasında faaliyet gösteren ticari bankaların performanslarını etkileyen içsel ve dışsal faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Sonuçlar, bankacılık performansının daha çok mikro değişkenlerden etkilendiğini ve makroekonomik faktörlerin etkisinin olmadığını, bankaların kendi değişkenlerinin genel ekonomik konjonktürden daha etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Uçkun ve Girginer (2011) tarafından yapılan çalışmada, Türk Bankacılık Sistemi'ndeki 3 kamu ve 10 özel bankanın, 2008 yılına ait finansal oranlarla Gri İlişki Analizi (GİA) kullanılarak finansal performansları incelenmiştir. GİA sonucunda finansal performans bakımından ilk sırayı kamu bankalarından Ziraat Bankası, özel bankalardan ise Anadolu Bankası almıştır. Finansal başarıdaki en önemli finansal oranlar kamu bankalarında kârlılıkla ilgili oranlar, özel bankalarda ise aktif kalitesiyle ilgili oranlar olarak belirlenmiştir.

Coşkun vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada, 2000 – 2010 dönemi Türk Bankacılık Sisteminin piyasa yapısı, piyasada rekabetin varlığı ve yoğunlaşma derecesi incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda aktif büyüklüğü toplam aktif içindeki payı %5'den daha büyük banka sayısı 7 olarak belirlenmiş, bu ilk 7 bankanın yoğunlaşma eğiliminin belirgin hale geldiği ve bu grubun sektöre oldukça hakim olduğu görülmüştür. Ancak Türk Bankacılık sektöründe kredi piyasasındaki yoğunlaşmanın, aktif yoğunlaşmasından ve mevduat piyasasındaki yoğunlaşmadan daha düşük olduğu belirlenmiş, sektörde küçük bankalar arasındaki rekabetin yüksek, büyük bankalar arasındaki rekabetin ise daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sarıtaş ve Gökçe (2012)'de tarafından yapılan çalışmada Türk Bankacılık Sistemi içerisinde faaliyet gösteren ulusal ve yabancı sermayeli bankaların sermaye yeterlilik oranı ile sermayenin kaynağı arasındaki korelasyonu ve sermayenin kaynağı ile piyasaya kullandırılan kümülatif kredi miktarı arasındaki ilişki incelenmiştir. 2005 – 2010 dönemine ait sermayenin kaynağı ile sermaye yeterlilik oranı arasındaki ilişki incelendiğine; 2005 – 2008 döneminde ulusal sermayeli bankaların sermaye yeterlilik oranının yabancı sermayeli bankalarınkinden daha yüksek olduğu belirlenmiş, ancak 2009 – 2010 yıllarında ise tam tersi bir durum söz konusu olduğu ortaya konmuştur. Yapılan analiz sonucunda bankaların sermaye kaynağı ile Sermaye Yeterlilik Oranı arasında anlamlı bir ilişki kurulamamıştır. Ayrıca bu çalışmada, ulusal ve yabancı sermayeli bankalar, piyasaya sağladıkları kredi miktarı açısından incelenmiş, 2005-2010 yılları arasında ulusal sermayeli bankaların piyasaya sağladığı ortalama kümülatif kredi miktarının, yabancı sermayeli bankalardan daha fazla olduğu ortaya konmuştur.

Akbalık ve Sırma (2013)'de, 2001 krizi sonrası Türk Bankacılık sektörüne dahil olan yabancı sermayeli bankaların sistem içindeki faaliyet etkinliği incelenmiş, çalışma sonucunda yabancı bankaların etkinliğinin yıllar içinde azaldığı ve ölçek olarak da sistem içindeki ağırlıklarının belirleyici olmadığı gözlemlenmiştir. Yapılan alışmada, Türk mevduat bankacılığına 2008 ve sonrası, ölçek yapısı dikkate alınmadan incelendiğinde, yabancı sermayeli bankaların göreceli olarak daha etkin olduğu grlmştir. Çalışmada yabancı sermayeli bankaların kredi hacmi, sermaye gibi düşük ölçekte bulduklarından, sektör içinde nispi olarak Türk sermayeli bankalara göre başarılı oldukları, ancak bankacılık faaliyetlerine büyüklüğü ve katma değeri gösteren temel göstergelerden olan aktif büyüklüğü, kredi hacmi, müşteri sayısı, şube sayısı gibi kalemlerle değerlendirildiğinde ise yabancı bankaların çok etkin olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Demirel, Atakişi ve Abacıoğlu (2013) tarafından yapılan çalışmada, özel, kamu ve yabancı mevduat bankalarının faaliyet oranları ve karlılık göstergeleri, 2002 Mart – 2012 Haziran arasında üçer aylık veriler kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada, “personel giderleri / toplam aktif” ve “operasyonel giderler / toplam aktif” oranlarında kamu bankalarının daha verimli çalıştığı tespit edilmiştir. Özel karşılıklar sonrası net faiz geliri / toplam aktifler oranında kamu sermayeli mevduat bankalarının, net faiz geliri / toplam aktifler oranında ise yabancı sermayeli bankaların daha yüksek karlılık göstergelerine sahip olduğu belirlenmiştir.

Kandemir ve Arıcı (2013)'de, Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarının mülkiyet yapılarına göre gruplandırılarak 2001 – 2010 dönemine ait performansları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Yapılan alışma sonucunda, 2001 krizi sonrasında mevduat bankalarının yüksek sermaye yeterlilik ve likidite oranlarına sahip oldukları, yabancı sermayeli mevduat bankalarının aktif kalitesi ve yönetim kalitesi açısından en iyi performans gösteren banka grubu olduğu ortaya konmuştur.

Bağcı ve Rençber (2014)'de, 2006 – 2012 yılları arasında 3 kamu bankası ile 10 özel bankanın krlılık performansları Promethee yöntemi ile karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, kamu bankaları içerisinde en kârlı bankanın Halk Bankası, zel bankalar içerisinde Denizbank olduğu belirlenmiştir.

Tüm bankalar dikkate alındığında hem kamu bankalarının daha kârlı olduğu hem de Halk Bankası'nın en kârlı banka olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gümüş ve Nalbantoğlu (2015) tarafından yapılan çalışmada, kamu, yerli özel, yabancı sermayeli ve katılım bankalarından oluşan Türk Bankacılık Sektörünün 2002 – 2013 dönemi performansı, CAMELS analiz yöntemiyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda, yerli özel sermayeli bankaların yönetim kalitesi ve karlılıkta başarılı performans gösterdiği ve güçlü sermaye yapıları ile en yüksek nota sahip banka grubu olduğu belirlenmiştir. Kamu sermayeli bankaların güçlü sermaye yapısı ve aktiflerindeki düzelme nedeni ile ikinci sırada yer aldığı, yabancı sermayeli bankaların ise takip oranlarının artmasının karlılık ve yönetim kalitesi üzerindeki etkileri nedeni ile zayıf bir görüntü çizdiği sonucuna ulaşılmıştır.

2. BANKALARIN SEKTÖR PAYLARI

Bankaların sektör payları başlığı altında; toplam aktiflere, toplam kredilere, toplam mevduata ve karlılığa göre sektör payları incelenmektedir.

2.1. Toplam Aktiflere Göre Sektör Payları

Bankaların büyüklükleri toplam aktif büyüklüğüne göre belirlenmektedir. Tablo 1, incelenen 7 bankanın 2003 – 2015 dönemi toplam aktif büyüklüğüne göre sektör paylarının gelişimini vermektedir.

Tablo-1: Bankaların Toplam Aktiflere Göre Sektör Payları, 2003-2015 (%)

	2003	2004	2005	2006	2007		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ziraat Bnk.	18,7	18,6	16,4	14,8	14,4		14,8	15,6	15,7	13,8	12,5	12,7	13,1	13,5
İş Bankası	12,4	12,6	16,0	15,5	14,3		13,8	14,2	13,7	13,9	13,5	12,9	12,6	12,3
Garanti Bnk.	9,0	8,6	9,2	10,4	12,0		12,6	13,2	12,9	12,6	12,3	12,0	11,6	11,4
Akbank	11,8	11,4	13,2	11,8	12,2		12,1	11,9	11,8	11,5	12,0	11,2	10,9	10,5
Yapı Kredi	8,4	8,0	6,0	10,1	9,0		9,0	8,1	8,8	9,3	9,4	9,1	9,6	9,9
Halk Bnk.	7,8	8,4	6,8	7,1	7,2		7,2	7,6	7,6	7,9	8,3	8,6	8,2	8,4
Vakıflar Bnk.	6,9	7,9	8,2	7,6	7,6		7,4	8,1	7,7	7,7	8,1	8,3	8,4	8,2
Toplam	75,0	75,5	75,8	77,3	76,7		76,9	78,7	78,2	76,7	76,1	74,8	74,4	74,2

* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (TBB), Türkiye'de Bankacılık Sistemi, "Seçilmiş Rasyolar", 2001 – 2006, Temmuz 2007; TBB, Türkiye'de Bankacılık Sistemi 1959 - 2015, Haziran 2016; TBB, Türkiye'de Bankacılık Sistemi, "Seçilmiş Rasyolar", 2005 - 2015, Temmuz 2016.

Tablo 1'e göre, 2003 yılında %18,7 ile Ziraat Bankası ilk sırada, %12,4 ile İş Bankası ikinci sırada, %11,8 ile Akbank üçüncü sırada iken 2015 yılında ilk iki değişmemiş ve %13,5 ile Ziraat Bankası ilk sırada, %12,3 ile İş Bankası ikinci sırada yer alırken, 2003 yılında %9 ile dördüncü sırada yer alan Garanti Bankası %11,4 ile üçüncü sırada yerini almıştır. Son iki sırada ise 2003 yılında ve 2015 yılında aynı yerde olan Halk Bankası ve Vakıflar Bankası yer almıştır. 2003 yılında aktif büyüklüğe göre ilk yedi bankanın sektördeki payı %75 iken yıllar itibariyle bu oran %78,7'ye kadar çıksa da 2015 yılında %74,2 olmuştur. 2015 yılına göre bu yedi bankanın içerisinde Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Vakıflar Bankası olmak üzere üç kamu sermayeli banka, İş Bankası, Akbank ve Yapı Kredi Bankası olmak üzere üç özel sermayeli banka ve 2015 yılında yabancı sermayeli bankalar grubuna geçen Garanti Bankası olmak üzere bir yabancı sermayeli banka yer almıştır.

3.2. Toplam Kredilere Göre Sektör Payları

Bankaların büyüklükleri toplam aktif byklgne göre belirlenmesine rağmen bankaların kullandırđı kredilerin byklg, bu konuda bankaların tercihini ve krediler açısından sektördeki yerini göstermektedir. Toplam aktiflere göre sektördeki payı büyük olan bir bankanın, daha az kredi kullandırması durumunda kredilere göre sektör payı düşük olabilecektir. Tablo 2, incelenen yedi bankanın 2003 – 2015 dönemi krediler ve alacaklara göre sektör paylarının gelişimini göstermektedir.

Tablo-2: Bankaların Krediler ve Alacaklara Göre Sektör Payları, 2003-2015 (%)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ziraat Bnk.	7,9	8,8	8,8	8,0	7,7	8,4	9,6	11,3	10,8	9,3	10,9	11,7	12,8
İş Bankası	12,2	12,1	13,6	13,7	12,1	13,0	12,7	12,6	13,8	13,9	13,3	12,9	12,2
Garanti Bnk.	9,0	10,2	11,1	12,5	13,3	13,6	13,1	12,7	12,6	11,9	11,7	11,1	10,9
Yapı Kredi	8,3	9,7	7,4	10,3	10,2	10,5	9,9	10,3	10,2	9,9	9,5	10,1	10,2
Akbank	11,9	12,5	14,4	13,0	13,2	12,1	10,4	10,4	10,6	11,4	10,9	10,4	9,7
Halk Bnk.	3,6	4,2	4,1	5,3	6,5	7,0	8,5	8,7	8,5	8,6	8,4	8,4	8,7
Vakıflar Bnk.	6,7	7,8	7,8	8,3	8,4	8,3	9,1	8,8	8,6	8,9	8,5	8,6	8,5
Toplam	59,6	65,3	67,2	71,1	71,4	72,9	73,3	74,8	75,1	73,9	73,2	73,2	73,0

* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: TBB, 2007; TBB, 2016a; TBB, 2016b.

Tablo 2'ye göre, 2003 yılında %12,2 ile İş Bankası ilk sırada, %11,9 ile Akbank ikinci sırada, %9 ile Garanti Bankası nc sırada iken 2003 yılında %7,9 ile beşinci sırada olan Ziraat Bankası 2015 yılında %12,8 ile ilk sırada yer almış, %12,2 ile İş Bankası ikinci sırada yer alırken, 2003 yılında %9 ile üçüncü sırada yer alan Garanti Bankası %10,9 ile yerini korumuştur. Son iki sırada ise 2003 yılında %3,6 ile yedinci sırada yer alan Halk Bankası %8,7 ile altıncı sırada, 2003 yılında %6,7 ile altıncı sırada yer alan Vakıflar Bankası yedinci sırada yer almıştır. 2003 yılında aktif byklge göre ilk yedi bankanın sektördeki payı %59,6 iken yıllar itibariyle bu oran %75,1'e kadar çıksa da 2015 yılında %73 olmuştur.

3.3. Toplam Mevduata Göre Sektör Payları

Toplam mevduata göre sektör payı, bankaların fon kaynağı olarak mevduatı mı yoksa mevduat dışı kaynakları mı tercih ettiğini gösterecektir. Bir bankanın toplam aktiflere ve kredilere göre sektör payları birbirine yakın olsa bile fon kaynağı olarak mevduat dışı kaynakları daha fazla kullanması durumunda toplam mevduata göre sektör payı düşük olacaktır. Tablo 3, bankaların 2003 – 2015 dönemi toplam mevduata göre sektör paylarının gelişimini göstermektedir.

Tablo-3: Bankaların Toplam Mevduata Göre Sektör Payları, 2003-2015 (%)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ziraat Bankası	21,1	23,0	20,4	19,1	19,1	18,5	19,4	20,5	16,2	15,4	15,0	14,5	14,9
İş Bankası	12,2	12,3	14,7	14,8	13,6	14,0	14,2	14,4	14,1	13,7	12,8	12,6	12,3
Garanti Bankası	9,0	8,9	9,3	9,6	11,0	11,6	12,4	11,8	12,1	11,4	11,3	11,4	11,3
Akbank	11,9	10,1	12,4	10,9	11,5	11,5	11,0	10,9	11,0	11,2	11,2	10,7	11,1
Yapı Kredi	8,3	7,2	6,7	10,0	9,0	9,2	8,0	8,6	9,1	8,8	9,1	9,9	10,1
Halk Bankası	8,6	9,9	8,2	8,7	8,6	8,9	8,7	8,9	9,5	10,4	10,7	9,8	9,8
Vakıflar Bankası	7,9	8,9	9,0	7,9	8,1	8,2	8,8	7,8	8,7	8,7	8,6	8,7	8,8
Toplam	79,0	80,3	80,7	81,0	80,9	81,9	82,5	82,9	80,7	79,6	78,7	77,6	78,3

* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: TBB, 2007; TBB, 2016a; TBB, 2016b.

Tablo 3'e göre 2003 yılında %21,1 ile Ziraat Bankası ilk sırada, %12,2 ile İş Bankası ikinci sırada, %11,9 ile Akbank üçüncü sırada iken 2015 yılında ilk iki değişmemiş ve %13,5 ile Ziraat Bankası ilk sırada, %12,3 ile İş Bankası ikinci sırada yer alırken, 2003 yılında %9 ile dördüncü sırada yer alan Garanti Bankası %11,3 ile üçüncü sırada yerini almıştır. Son iki sırada ise 2003 yılında %8,3 ile Yapı Kredi Bankası ve %7,9 ile Vakıflar Bankası yer alırken 2015 yılında %9,8 ile Halk Bankası altıncı sırada, %8,8 ile Vakıflar Bankası son sırada yer almıştır. 2003 yılında toplam mevduata göre ilk yedi bankanın sektördeki payı %79 iken yıllar itibariyle bu oran %82,9'a kadar çıksa da 2015 yılında %78,3 olmuştur.

3. KARLILIK VE VERİMLİLİK

Karlılık oranları olarak aktiflerin karlılığı, özkaynak karlılığı, şube başına karlılık ve personel başına karlılık; verimlilik oranları olarak da şube başına kredi ve alacakları şube başına mevduat, personel başına kredi alacaklar, personel başına mevduat oranları incelenecektir.

3.1. Karlılık Oranları

3.1.1. Aktiflerin Karlılığı

Net dönem karının aktiflere oranı, bankanın plasmanlarının ne kadar karlı aktiflerde kullanıldığını göstermektedir. Bu oranın yüksek olması fon kaynaklarının karlı aktiflerde değerlendirildiğini gösterir. Tablo 4, bankaların 2003 – 2015 dönemi aktiflerin karlılığı oranlarının gelişimini göstermektedir.

Tablo-4: Bankaların Net Dönem Karı / Toplam Aktifler Oranı, 2003-2015 (%)

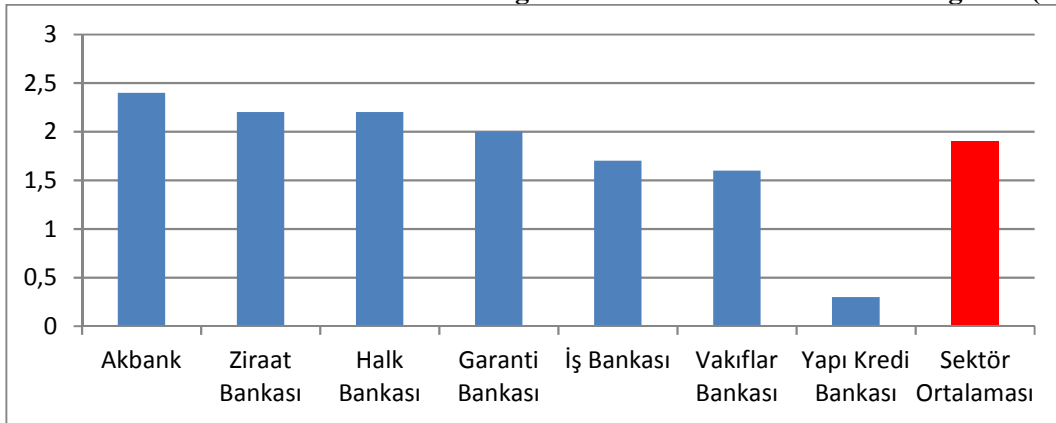
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ziraat B.	2,3	2,7	2,8	2,9	2,9	2,0	2,8	2,5	1,3	1,6	1,6	1,6	1,7
Garanti B.	1,3	1,7	1,9	2,1	3,4	2,0	2,8	2,5	2,1	1,9	1,5	1,5	1,3
Akbank	4,5	2,9	2,8	2,8	2,9	2,0	2,9	2,5	1,8	1,9	1,6	1,5	1,3
Halk B.	2,5	2,1	2,0	2,5	2,8	2,0	2,7	2,8	2,2	2,4	2,0	1,4	1,2
İş B.ankası	1,4	1,6	1,5	1,5	2,1	1,5	2,1	2,3	1,6	1,9	1,5	1,4	1,1
Vakıflar B.	1,4	2,6	1,7	2,1	2,4	1,4	1,9	1,6	1,4	1,4	1,2	1,1	1,1
Yapı Kredi B.	0,8	-0,2	-12,6	1,0	1,4	1,6	2,1	2,4	1,7	1,6	2,2	1,0	0,8
Sektör Ort.	2,2	2,1	1,4	2,3	2,6	1,8	2,4	2,2	1,6	1,7	1,4	1,3	1,1

* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: TBB, 2007; TBB, 2016a; TBB, 2016b.

Tablo 4'e göre, 2003 yılında sektör ortalaması olan %2,2'nin yaklaşık iki katı fazla orana sahip olan Akbank %4,5 ile dikkat çekmektedir. Akbank ile birlikte %2,5 ile Halk Bankası, %2,3 ile Ziraat bankası sektör ortalamasının üzerinde orana sahip olan bankalardır. %0,8 ile Yapı Kredi Bankası en düşük orana sahip olan bankadır. Bununla birlikte bu bankanın 2005 yılındaki aktiflerin %12,6'sı kadar zararı dikkat çekicidir. Ekonominin küçüldüğü 2009 yılında Akbank, Ziraat Bankası, Garanti Bankası, Halk Bankası sektör ortalamasının üzerinde aktif karlılığa sahipken, İş Bankası, Vakıflar Bankası ve Yapı Kredi bankası sektör ortalamasının altında orana sahip olmuşlardır. 2015 yılında ise sektör ortalamasının altında orana sahip olan tek banka Yapı Kredi Bankasıdır.

Grafik-1: Bankaların Aktiflerin Karlılığı Ortalama 2003-2015 Dönemi Değerler (%)

Not: Tablo 4'ten hesaplanmıştır.

Bankaların aktiflerin karlılığı 2003 – 2015 dönemi ortalama değerlerinin gösterildiği Grafik 1'e göre, Akbank %2,4 ile ilk sırada yer alırken, Ziraat Bankası ve Halk Bankası %2,2 ile Akbank'ı takip etmektedir. Yapı Kredi Bankası ise %0,3 ile son sırada yer almaktadır.

3.1.2. Özkaynakların Karlılığı

Özkaynakların ne kadar karlı yatırımlarda kullanıldığını gösteren net dönem karının özkaynaklara oranı kardan pay alacak olan ortaklar açısından önem arz etmektedir. Tablo 5, bankaların 2003 – 2015 dönemi özkaynak karlılığı oranlarının gelişimini göstermektedir.

Tablo-5: Bankaların Net Dönem Karı / Özkaynaklar Oranı, 2003-2015 (%)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ziraat Bank.	18,4	30,3	31,1	31,9	32,6	29,0	33,9	27,6	15,9	15,4	18,1	14,2	16,4
Halk Bankası	18,9	17,5	16,6	22,8	25,8	23,7	28,3	27,0	23,7	21,1	19,4	13,3	11,9
Vakıflar Bank.	19,8	31,0	12,6	17,2	19,7	13,3	17,0	13,5	13,2	12,3	12,6	11,9	11,5
Akbank	26,3	16,4	22,6	22,6	18,8	15,2	19,2	16,3	13,6	13,5	13,8	12,6	11,2
Garanti Bank.	12,3	14,2	18,2	22,8	33,6	18,5	22,2	19,1	17,5	14,4	13,3	12,3	11,0
İş Bankası	7,5	8,3	9,9	11,8	16,0	16,0	17,6	17,5	14,9	14,6	13,4	11,5	9,6
Yapı Kredi	4,6	-1,3	-178,6	15,3	14,5	15,2	16,4	20,0	15,9	11,3	18,5	9,6	8,1
Sektör Ort.	15,8	14,0	10,6	18,9	19,5	15,4	18,3	16,5	13,8	13,0	12,8	11,0	10,2

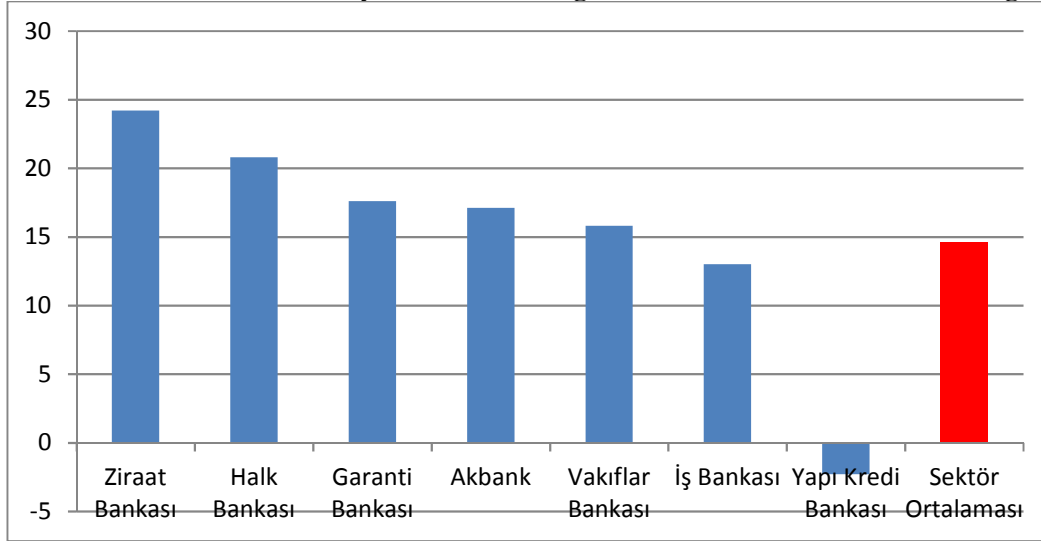
* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: TBB, 2007; TBB, 2016a; TBB, 2016b.

Tablo 5'te görüldüğü üzere, sektör ortalamasının %15,8 olduğu 2003 yılında %26,3 ile Akbank ilk sırada, Vakıflar Bankası %19,8 ile ikinci sırada Yapı Kredi Bankası ise %4,6 ile son sırada yer almaktadır. Son sıradaki Yapı Kredi Bankası'nın 2004 yılında özkaynağa göre %1,3, 2005 yılında ise

%178,6 zarar etmiş olması dikkat çekicidir. Özellikle ortaya çıkan bu zarar Yapı Kredi Bankası'nın incelenen dönem ortalamasının da negatif çıkmasına ve bankanın ortalama değerlere göre sıralamada son sırada yer almasına neden olmuştur. Ziraat Bankası'nın 2004 – 2010 dönemi yüksek karlılığı bu bankanın incelenen dönem ortalamasının yüksek olmasına ve sıralamada ilk sırada yer almasına neden olmuştur. Bankaların özkaynak karlılığı 2008 yılında, sektör ortalaması da dahil olmak üzere, bir önceki yıla göre çoğunlukla düşüş göstermiş, ekonominin küçüldüğü 2009 yılında sektör ortalaması da dahil olmak üzere bir önceki yıla göre artış göstermiştir. 2015 yılında ilk üç sırada kamu sermayeli bankalar yer almıştır. Bu yılda ilk sırayı %16,4 ile Ziraat Bankası alırken, Yapı Kredi Bankası %8,1 ile son sırada yer almıştır.

Grafik-2: Bankaların Özkaynakların Karlılığı 2003-2015 Dönemi Ortalama Değerler (%)

Not: Tablo 5'ten hesaplanmıştır.

Bankaların 2003 – 2015 dönemi özkaynak karlılığı ortalama değerlerinin gösterildiği Grafik 2'de, sektör ortalamasının %14,6 olduğu, İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası dışındaki diğer bankaların sektör ortalamasının üzerinde orana sahip oldukları, %24,2 ile Ziraat Bankası'nın ilk sırada, %-2,3 ile Yapı Kredi Bankası'nın son sırada yer aldığı görülmektedir.

3.1.3. Şube Başına Karlılık

Net karın şube sayısına bölünmesi ile elde edilen şube başına kar, banka şubelerin ne kadar karlı çalıştığını göstermektedir. Şube başına kar tutar (TL) olarak hesaplanması sebebi ile bankaların başarısının geçmiş verilere göre değil sektör ortalamasına göre değerlendirilmesi uygun olacaktır. Tablo 6, bankaların 2003 – 2015 dönemi şube başına net karlarının gelişimini göstermektedir.

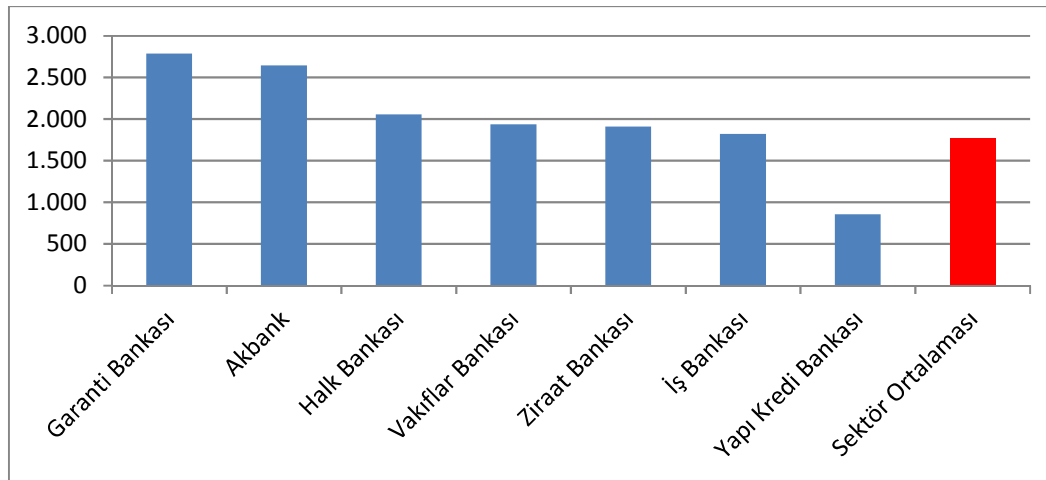
Tablo-6: Bankaların Şube Başına Net Karı, 2003-2015 (Bin TL)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Garanti B.	965	1.292	1.639	2.203	3.939	2.412	3.759	3.661	3.361	3.291	3.012	3.194	3.477
Akbank	2.141	1.593	2.179	2.343	2.785	1.964	3.105	3.129	2.584	3.067	2.984	3.189	3.320
Ziraat B.	935	1.336	1.572	1.684	1.879	1.682	2.668	2.654	1.441	1.750	2.005	2.373	2.849
Halk B.	922	747	911	1.468	1.917	1.637	2.438	2.835	2.652	3.161	3.137	2.451	2.439
İş B.	501	747	1.093	1.245	1.813	1.452	2.170	2.611	2.222	2.648	2.416	2.490	2.239
Vakıflar B.	784	2.108	1.754	2.452	2.848	1.434	2.295	1.819	1.804	1.962	1.846	1.963	2.098
Yapı Kredi	392	-145	-7.398	856	1.049	1.211	1.617	2.373	2.049	2.062	3.375	1.840	1.861
Sektör Ort.	940	1.057	915	1.603	1.881	1.453	2.158	2.257	1.936	2.209	2.143	2.180	2.291

* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: TBB, 2007; TBB, 2016a; TBB, 2016b.

Tablo 6'ya göre, Garanti Bankası ve Akbank incelenen dönem boyunca ilk iki sırayı almaktadır. Akbank 2007 yılına kadar İlk sırada yer alsa da 2007 yılından sonra Garanti Bankası ilk sırada yer almaya başlamış ve bu durum 2015 yılı için de geçerli olmuştur. Son sırada ise Yapı Kredi Bankası yer almıştır. 2008 yılında Yapı Kredi Bankası hariç diğer bankaların şube başına net karları bir önceki yıla göre düşüş göstermiştir. En yüksek şube başına net kara Garanti Bankası ve Vakıflar Bankası 2007 yılında ulaşırken, Yapı Kredi Bankası 2010 yılında, Halk Bankası ve İş Bankası 2012 yılında, Akbank ve Ziraat Bankası ise 2015 yılında ulaşmıştır.

Grafik-3: Bankaların Şube Başına Net Kar 2003-2015 Dönemi Ortalama Değerleri (Bin TL)

Not: Tablo 6'dan hesaplanmıştır.

Bankaların 2003 – 2015 dönemi şube başına net kar ortalama değerlerinin gösterildiği Grafik 3'te, sektör ortalamasının 1.771 bin TL olduğu, 857 bin TL ile son sırada yer alan Yapı Kredi Bankası'nın sektör ortalamasının altında kaldığı 2.785 bin TL ile Garanti Bankası'nın ilk sırada, 2.645 bin TL ile de Akbank'ın ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.

3.1.4. Personel Başına Karlılık

Net karın personel sayısına bölünmesi ile elde edilen personel başına kar, banka personelinin kara katkısını göstermektedir. Burada da personel başına karın tutar (TL) olarak hesaplanması sebebi ile bankaların başarısında kriter olarak geçmiş verilerin değil sektör ortalamasının alınması uygun olacaktır. Tablo 7, bankaların 2003 – 2015 dönemi personel başına karlılıklarının gelişimini göstermektedir.

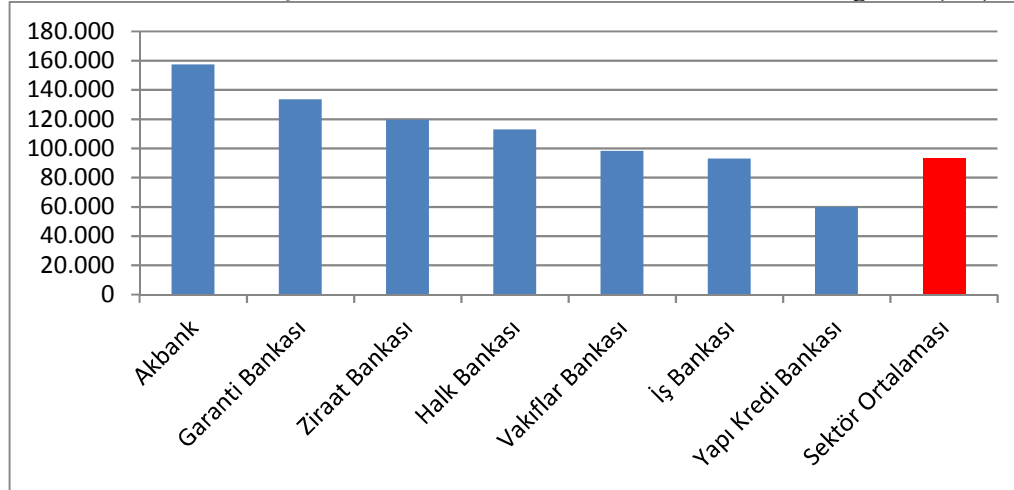
Tablo-7: Bankaların Net Dönem Karı / Personel Sayısı, 2003-2015 (Bin TL)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Akbank	133.0	98.1	128.6	129.7	147.6	112.7	185.3	186.4	156.1	180.8	181.1	193.8	213.2
Ziraat B.	48.5	72.3	88.5	101.5	112.6	100.2	158.2	163.5	86.2	114.5	134.7	171.5	200.9
Garanti B.	37.1	49.4	67.3	89.4	159.5	107.1	176.0	188.6	183.2	177.6	160.4	168.1	173.0
Halk B.	57.1	47.4	50.6	79.5	98.5	81.7	130.4	149.4	149.9	173.3	185.9	127.4	135.4
Vakıflar B.	31.6	87.3	74.7	100.3	118.5	78.7	123.2	104.5	100.4	108.5	106.1	117.5	125.2
İş B.	27.2	39.6	55.9	59.3	87.7	72.1	105.6	124.5	107.3	135.6	131.1	139.1	122.6
Yapı Kredi B.	15.4	-5.6	-293.4	38.0	49.8	70.5	94.5	143.	125.0	129.9	204.2	105.7	101.9
Sektör Ort.	45.5	50.8	43.2	76.7	90.4	74.4	113.0	119.7	105.0	121.5	119.6	121.8	127.5

* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: TBB, 2007; TBB, 2016a; TBB, 2016b.

Tablo 7'ye göre, Akbank'ın ağırlıklı olarak dönem boyunca ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Dönem boyunca Vakıflar Bankası, İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası'nın son üç sırada yer aldığı ve yıllar itibariyle ağırlıklı olarak bu üç bankanın sektör ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. 2008 yılında diğer bankaların personel başına karlılığı düşerken son sıradaki yapı Kredi Bankası'nın karlılığında artış olmuştur. Bu artışa rağmen Yapı Kredi Bankası İş Bankasıyla birlikte sektör ortalamasının altında kalmıştır.

Grafik-4: Personel Başına Karlılık 2003-2015 Dönemi Ortalama Değerler (TL)

Not: Tablo 7'den hesaplanmıştır.

Bankaların 2003 – 2015 dönemi personel başına karlılık ortalama değerleri gösterildiği Grafik 4'e göre, sektör ortalamasının 92.997 TL olduğu, İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası'nın sektör ortalamasının altında kaldığı, 157.400 TL ile Akbank'ın ilk sırada, 133.592 TL ile Garanti Bankası'nın ikinci sırada, 59.913 TL ile de Yapı Kredi Bankası son sırada yer aldığı görülmektedir.

3.2. Verimlilik Oranları

Verimlilik oranları, şube ve personel verimliliği olarak ele alınmaktadır. Burada kullanılan oranlar, şube başına krediler ve alacaklar, şube başına mevduat, personel başına krediler ve alacaklar ile personel başına mevduattan oluşmaktadır.

3.2.1. Şube Başına Krediler ve Alacaklar

Şube başına kredi ve alacaklar, bankanın her bir şubesinin fon kaynaklarından elde edilen parayı krediye çevirebilme başarısını gösterir. Bankaların en önemli faiz gelirlerini oluşturan krediler ve alacaklardan elde edilen faiz geliri, bankanın kredi faiz oranlarına bağlı olduğu gibi kullandığı kredi miktarına da bağlıdır. Az şube ile çalışan ve müşterilerine büyük miktarda kredi kullandıran bankalarda bu tutar yüksek olacaktır. Tablo 8, bankaların şube başına krediler ve alacaklarının 2003 – 2015 dönemi gelişimini göstermektedir.

Tablo-8: Bankaların Şube Başına Krediler ve Alacaklar, 2003-2015 (Milyon TL)

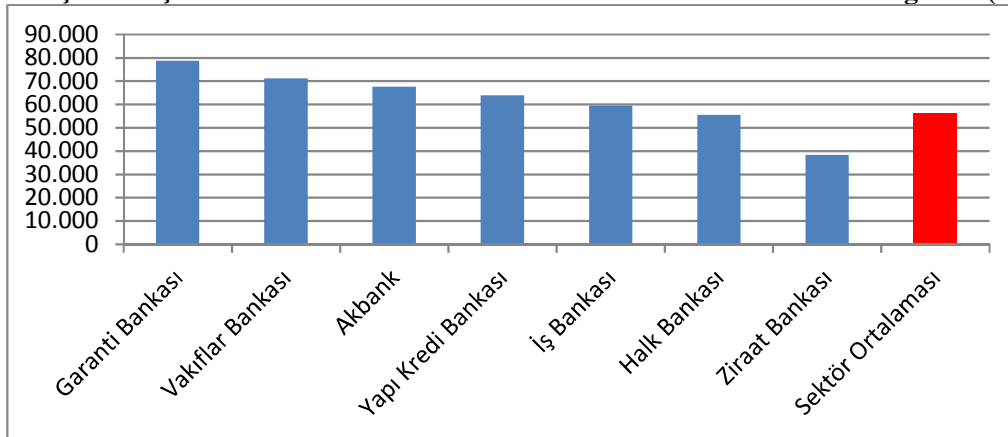
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Garanti B.	22.0	30.1	39.2	56.6	63.3	68.7	63.1	75.5	91.7	98.4	118.9	133.8	162.4
Akbank	14.1	20.2	33.5	41.5	51.7	51.1	45.2	57.9	75.8	91.1	112.3	127.1	157.2
Yapı Kredi	19.4	24.7	27.9	37.6	42.2	44.9	45.2	60.6	74.7	81.7	101.2	121.6	148.8
Vakıflar B.	15.9	27.2	39.0	57.5	64.8	58.1	63.4	70.5	84.3	91.6	101.0	117.1	134.6
Halk B.	4.8	6.1	10.7	19.8	30.7	41.5	48.5	62.5	72.9	80.3	96.8	113.1	133.6
İş Bankası	10.2	14.6	23.7	33.5	36.2	45.8	44.2	56.3	76.3	85.7	103.4	114.8	129.2
Ziraat B.	4.8	8.0	11.7	13.9	17.3	24.3	27.9	41.1	49.0	47.2	66.9	83.1	103.1
Sektör Ort.	11.7	16.9	24.5	31.8	36.8	41.7	42.2	53.8	67.6	75.1	92.1	107.8	130.3

* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: TBB, 2007; TBB, 2016a; TBB, 2016b.

Tablo 8'e göre, 2003 ile 2005 yılları arasında İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın, 2006 yılından itibaren de sadece Ziraat Bankası'nın sektör ortalamasının altında kaldığı ve son sırada yer aldığı görülmektedir. Garanti Bankası 2006, 2007 ve 2009 yılları hariç sürekli ilk sırada yer almış, ikinci sırada yer alan Vakıflar Bankası sayılan bu yıllarda Garanti Bankası'nı geçmiştir. 2015 yılında Akbank ikinci sırada Yapı Kredi Bankası üçüncü sırada yer almıştır. Garanti Bankası'nda ve İş Bankası'nda 2009 yılında, Akbank'ta 2008 ve 2009 yıllarında, Vakıflar Bankası'nda 2008 yılında, Ziraat Bankası'nda 2012 yılında şube başına kredi ve alacak tutarlarında düşüş gerçekleşmiştir.

Grafik-5: Şube Başına Krediler ve Alacaklar 2003-2015 Dönemi Ortalama Değerler (Bin TL)

Not: Tablo 8'den hesaplanmıştır.

Bankaların şube başına krediler ve alacaklar 2003 – 2015 dönemi ortalama değerleri gösteren Grafik 5'e göre, Halk Bankası ve Ziraat Bankası hariç diğer bankaların sektör ortalaması olan 56.341

bin TL'yi geçtiği görülmektedir. Garanti Bankası 78.746 bin TL ile ilk sırada, Vakıflar Bankası 71.159 bin TL ile ikinci sırada yer alırken Ziraat Bankası 38.323 bin TL ile son sırada yer almıştır.

3.2.2. Şube Başına Mevduat

Mevduat bankaların en temel fon kaynakları olması sebebiyle şube başına mevduat, her bir banka şubesinin fon kaynağı olarak mevduat toplama başarısını göstermektedir. Bankanın fon kaynağı olarak mevduat ya da mevduat dışı kaynakları tercih etmesi, şube başına mevduat tutarını etkileyecektir. Bu açıdan bu tutarın büyük ya da küçük olması sadece şubenin mevduat toplama başarısına bağlanmaması uygun olacaktır. Az şube ile çalışan bankaların müşterilerinden büyük miktarda mevduat toplaması durumunda bu tutar yüksek çıkacaktır. Tablo 9, bankaların şube başına mevduat tutarlarının 2003 – 2015 dönemi gelişimini göstermektedir.

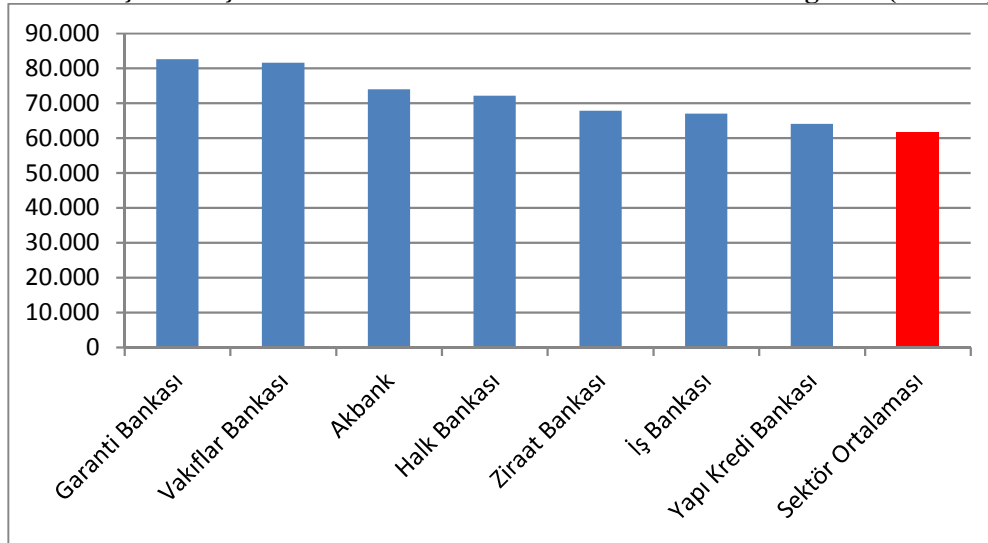
Tablo-9: Bankaların Şube Başına Mevduatı, 2003-2015 (Milyon TL)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Akbank B.	30.9	31.1	47.7	50.1	57.3	60.1	63.6	73.6	82.9	89.5	106.8	114.4	154.0
Garanti B.	46.0	50.5	54.6	62.4	66.5	72.6	79.7	84.6	92.5	93.8	106.7	120.1	143.8
Halk B.	26.2	27.5	35.8	46.2	52.3	64.7	65.7	77.3	85.9	97.4	114.9	115.2	128.7
Yapı Kredi B.	32.5	35.1	41.7	52.1	47.6	48.4	48.7	60.7	70.0	73.3	91.0	104.8	126.9
Vakıf B.	42.9	59.4	75.3	79.2	79.7	70.7	81.9	75.0	89.6	90.4	94.9	102.8	119.5
İş B.	23.2	28.6	42.7	52.1	51.7	61.2	66.0	77.3	81.9	84.3	92.4	98.3	111.7
Ziraat B.	29.5	39.6	45.2	47.8	54.6	66.1	74.9	89.9	77.6	78.6	85.3	89.8	102.9
Sektör Ort.	27.0	32.3	40.6	45.7	46.9	51.6	56.2	64.9	71.1	75.2	85.6	94.2	111.7

* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: TBB, 2007; TBB, 2016a; TBB, 2016b.

Tablo 9'a göre, 2003 yılında ilk iki sırayı Garanti Bankası ve Vakıf Bank alırken 2015 yılında ilk sırayı Akbank, ikinci sırayı da Garanti Bankası almıştır. 2003 yılında İş Bankası ve Halk Bank, 2004 yılında İş Bankası, Halk Bank ve Akbank, 2005 yılında Halk Bank, 2008'den 2013 yılına kadar Yapı Kredi Bankası, 2013 ve sonrası Ziraat Bankası sektör ortalamasının altında şube başına mevduata sahip olmuşlardır. Yapı Kredi Bankası 2007 yılında, Vakıf Bank 2008 yılında, İş Bankası 2007 yılında, Ziraat Bankası 2011 yılında şube başına mevduatta düşüş yaşamıştır.

Grafik-6: Şube Başına Mevduat 2003-2015 Dönemi Ortalama Değerler (Bin TL)

Not: Tablo 9'dan hesaplanmıştır.

Grafik 6, bankaların şube başına mevduat 2003 – 2015 dönemi ortalama değerleri göstermektedir. Buna göre, Garanti Bankası'nın 82.588 bin TL ile ilk sırada, Vakıflar Bankası'nın 81.629 bin TL ile ikinci, Akbank'ın ise 73.990 bin TL ile üçüncü sırada geldiği, Yapı Kredi Bankası'nın ise 64.066 bin TL ile son sırada yer aldığı görülmektedir. İncelenen bankaların tamamı sektör ortalaması olan 61.771 bin TL'yi geçmektedir.

3.2.3. Personel Başına Kredi ve Alacaklar

Tablo-10: Bankaların Personel Başına Kredi ve Alacakları, 2003-2015 (Bin TL)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Akbank	875	1.243	1.976	2.298	2.739	2.933	2.699	3.451	4.584	5.373	6.811	7.726	10.090
Yapı Kredi B.	758	954	1.107	1.670	2.001	2.614	2.641	3.651	4.562	5.143	6.124	6.988	8.147
Garanti B.	844	1.150	1.610	2.297	2.564	3.052	2.956	3.888	4.997	5.312	6.334	7.042	8.082
Vakıflar B.	642	1.128	1.662	2.350	2.698	3.188	3.405	4.050	4.689	5.061	5.806	7.010	8.033
Halk B.	296	389	592	1.072	1.578	2.072	2.596	3.294	4.121	4.401	5.734	5.878	7.410
Ziraat B.	248	432	660	840	1.035	1.448	1.654	2.530	2.931	3.085	4.491	6.009	7.270
İş B.	552	776	1.213	1.592	1.750	2.275	2.151	2.683	3.682	4.389	5.607	6.413	7.073
Sektör Ort.	568	812	1.157	1.523	1.769	2.138	2.210	2.851	3.662	4.132	5.143	6.022	7.249

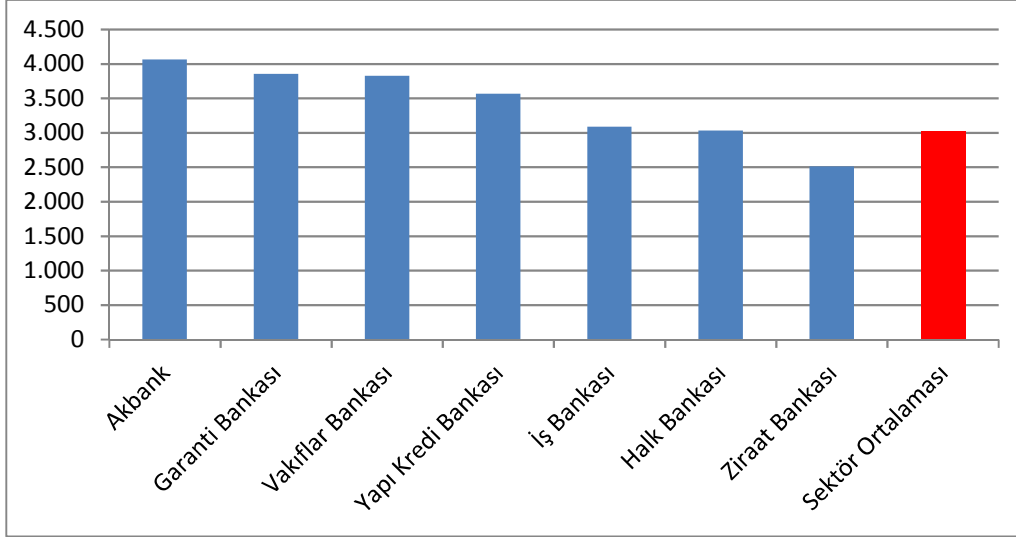
* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: TBB, 2007; TBB, 2016a; TBB, 2016b.

Bankaların 2003 – 2015 dönemi personel başına kredi ve alacaklarının gelişiminin gösterildiği Tablo 10'a göre, Akbank, Garanti Bankası ve Vakıflar Bankası'nın ilk üç sırada yer aldığı görülmektedir. Akbank'ın ağırlıklı olarak yer aldığı, 2006 ve 2008'den 2011'e kadar Vakıflar Bankası'nın, 2011 yılında Garanti Bankası'nın ilk sırada yer aldığı görülmektedir. 2009 yılında Akbank, Garanti Bankası ve İş Bankası'nın personel başına kredi ve alacaklarının azaldığı, 2013 yılından itibaren ise Akbank'ın sahip olduğu tutarın diğer bankalara göre önemli ölçüde arttığı dikkat çekmektedir. Ziraat Bankası'nın 2015 yılı hariç diğer yıllarda, Halk Bankası'nın 2003'den 2009'a kadar ve 2014 yılı, İş

Bankası'nın 2003,2004, 2007, 2009, 2010 ve 2015 yıllarında, Yapı Kredi Bankası'nın ise 2005 yılında sektör ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.

Grafik-7: Personel Başına Kredi ve Alacaklar Ortalama 2003-2015 Dönemi Değerler (Bin TL)

Not: Tablo 10'dan hesaplanmıştır.

Bankaların personel başına kredi ve alacaklarının 2003 – 2015 dönemi ortalama değerlerinin gösterildiği Grafik 7'ye göre, bankalardan sadece Ziraat Bankası'nın sektör ortalamasının altında kaldığı, Akbank'ın 4.061 bin TL ile ilk sırada, Garanti Bankası ve Vakıflar Bankası sırası ile 3.856 bin TL ve 3.825 bin TL ile ikinci ve üçüncü sırada, Ziraat Bankasının ise 2.510 bin TL ile son sırada yer aldığı görülmektedir.

3.2.4. Personel Başına Mevduat

Tablo-11: Bankaların Personel Başına Toplam Mevduatı, 2003-2015 (Bin TL)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Akbank	1.917	1.913	2.812	2.773	3.037	3.450	3.796	4.381	5.008	5.278	6.479	6.953	9.889
Ziraat B.	1.529	2.144	2.542	2.884	3.270	3.938	4.439	5.540	4.639	5.138	5.733	6.489	7.256
Garanti B.	1.768	1.930	2.241	2.531	2.693	3.224	3.733	4.357	5.040	5.061	5.683	6.320	7.155
Halk B.	1.623	1.746	1.989	2.504	2.686	3.230	3.515	4.073	4.856	5.342	6.809	5.990	7.141
Vakıflar B.	1.730	2.459	3.203	3.235	3.318	3.880	4.398	4.306	4.986	4.995	5.456	6.150	7.133
Yapı Kredi B.	1.274	1.357	1.653	2.310	2.258	2.819	2.849	3.659	4.275	4.619	5.503	6.022	6.950
İş B.	1.258	1.515	2.186	2.477	2.500	3.037	3.212	3.686	3.950	4.317	5.014	5.494	6.114
Sektör Ort.	1.305	1.552	1.917	2.185	2.252	2.643	2.942	3.444	3.853	4.138	4.777	5.265	6.216

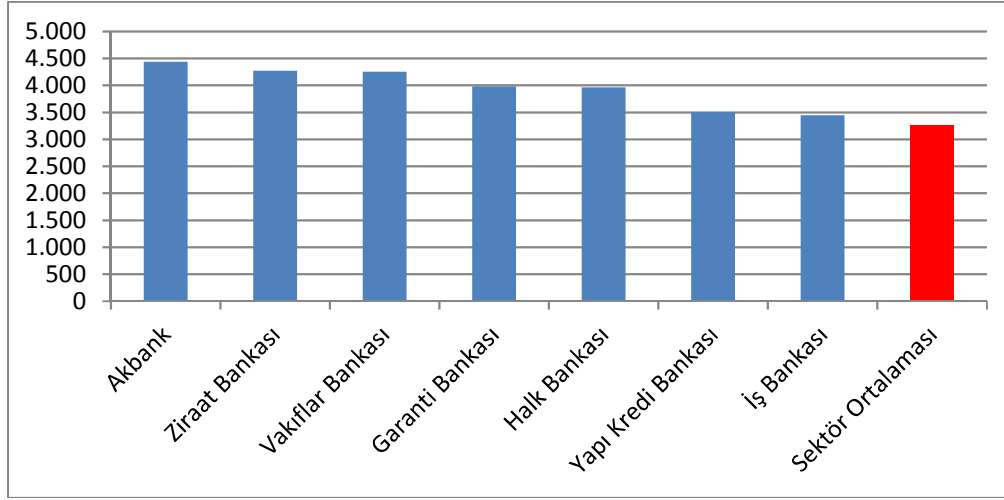
* Garanti Bankası 2015 yılında Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir.

Kaynak: TBB, 2007; TBB, 2016a; TBB, 2016b.

Bankaların 2003 – 2015 dönemi personel başına toplam mevduat tutarlarının gelişiminin gösterildiği Tablo 11'e göre, Akbank, Ziraat Bankası ve Vakıflar Bankası'nın ağırlıklı olarak ilk üç sırayı aldığı görülmektedir. 2004'den 2008'ye kadar Vakıflar Bankası, 2008'den 2011'e kadar Ziraat Bankası, 2012 ve 2013 yıllarında Halk Bankası 2003, 2011 yılında Garanti Bankası, 2014 ve 2015

yıllarında da Akbank ilk sırada yer almıştır. Yapı Kredi Bankası 2003’den 2005’e kadar ve 2009 yılında, İş Bankası ise 2003, 2004 ve 2015 yıllarında sektör ortalamasının altında kalmıştır.

Grafik-8: Personel Başına Toplam Mevduat 2003 – 2015 Dönemi Ortalama Değerler (Bin TL)

Not: Tablo 11’den hesaplanmıştır.

Bankaların personel başına toplam mevduatının 2003 – 2015 dönemi ortalama değerlerini gösteren Grafik 8’e göre, 4.437 bin TL ile Akbank ilk sırada, 4.272 bin TL ile Ziraat Bankası ikinci sırada, 4.250 bin TL ile Vakıflar Bankası üçüncü sırada gelmekte, İş Bankası 3.443 bin TL ile son sırada yer almaktadır. Bu durumda incelenen bankaların tamamı sektör ortalaması olan 3.268 bin TL’yi geçmektedir.

SONUÇ

Yapılan çalışmada 2015 yılına göre sonuçlar değerlendirildiğinde; sektör paylarından toplam aktiflere ve toplam mevduata göre sektör paylarında sıralama değişmemiş, ilk sırada Ziraat Bankası yer alırken son sırada Vakıflar Bankası yer almıştır. Krediler ve alacaklara göre sektör payında ise toplam aktif ve toplam mevduata göre sektör payından farklı olarak dördüncü ve beşinci sıradaki Akbank ve Yapı Kredi Bankası’nın yerleri değişmiştir. Aktiflerin karlılığında sıralama incelendiğinde ilk sırayı Ziraat Bankası alırken son sırada Yapı Kredi Bankası yer almıştır. Özkaynak karlılığında sıralama incelendiğinde; kamu sermayeli bankaların ilk üç sırayı alması dikkat çekmektedir. Burada da Ziraat Bankası ilk, Halk Bankası ikinci Vakıflar Bankası üçüncü sırada yer alırken, Yapı Kredi Bankası son sırada yer almıştır. Şube başına karlılık sıralamasına bakıldığında; ilk üç sırayı aktif karlılığı sıralamasındaki bankalar almış, üçüncü sıradan sonraki sıralama ise değişmemiştir. Ancak bu sefer ilk sırada Garanti Bankası yer alırken, ikinci sırada Akbank, üçüncü sırada Ziraat Bankası yer almıştır. Personel başına karlılık sıralamasında da ilk üç sıradaki bankalar değişmemiş, ancak sıralama değişmiş, ilk sırayı Akbank alırken, ikinci sırada Ziraat Bankası, üçüncü sırada Garanti Bankası yer almıştır. Bu çerçevede karlılık oranlarında; aktif karlılığı ve özkaynak karlılığı en yüksek banka Ziraat Bankası, şube karlılığı en yüksek banka Garanti Bankası, personel karlılığı en yüksek banka Akbank olmuştur.

Şube ve personel verimliliği ile ilgili oranlardan olan şube başına krediler ve alacaklar, şube başına mevduat, personel başına krediler ve alacaklar ile personel başına mevduat oranları

incelendiğinde; Akbank'ın buradaki başarısı dikkat çekmektedir. Şube başına krediler ve alacaklarda Garanti Bankası ilk sırayı, Akbank ikinci sırayı alırken diğer üç oran olan şube başına mevduat, personel başına kredi, personel başına mevduat oranlarında Akbank ilk sırayı almıştır. Bu oranlardan üçünde İş Bankası ve Ziraat Bankası son iki sırada yer almaktadır. Şube başına krediler ve alacaklar ile şube başına mevduat oranlarında Ziraat Bankası, personel başına krediler ve alacaklar ile personel başına mevduat oranlarında İş Bankası son sırayı almaktadır. Bu durumda Ziraat Bankası'nın şube performansı diğer bankalara göre daha düşük iken, İş Bankası'nın personel performansı diğer bankalara göre daha düşük olmuştur. Burada dikkat çekici bir husus; Ziraat Bankası personel başına mevduatta ikinci sırada iken, personel başına kredi ve alacaklarda altıncı sırada yer almasıdır. Bunun sebeplerinden bir tanesi Ziraat Bankası'nın mevduatların aktiflere oranı yüksek iken, kredi ve alacakların aktiflere oranının düşük olması, diğer sebebi ise Ziraat Bankası'nın şube başına personel sayısının diğer bankalara göre düşük olmasıdır. Şube başına kredi ve alacaklarda ilk sırada yer alan Garanti Bankası şube başına karlılıkta da ilk sırayı almıştır. Ayrıca şube başına mevduat, personel başına krediler ve alacaklar, personel başına mevduatta ilk sırada yer alan Akbank, personel başına karlılıkta ilk sırada, şube başına karlılıkta ikinci sırada yer almıştır. Bankaların şube başına karlılık ile personel başına karlılık durumunun karşılaştırılması; şube başına karlılık ortalama değerlerde Garanti Bankası ilk sırada, Akbank ikinci sırada yer alırken, personel başına karlılıkta durum değişmiş ve Akbank ilk sırada yer alırken Garanti Bankası ikinci sırada yer almıştır.

Yapılan çalışmada 2003 – 2015 ortalamasına göre sonuçlar değerlendirildiğinde; sektör paylarına göre bankalar karşılaştırıldığında; toplam aktiflere göre sektör paylarında Ziraat Bankası'nın ilk sırada, İş Bankasının ikinci sırada olduğu, son iki sırayı ise sırasıyla Vakıflar Bankası ve Halk Bankası'nın aldığı görülmektedir. Krediler ve alacaklara göre sektör payında ise İş Bankası ilk sırayı, Garanti Bankası ikinci sırayı, son iki sırayı ise yine sırasıyla Vakıflar Bankası ve Halk Bankası almıştır. Toplam mevduata göre sektör payında ilk iki sırayı sırasıyla Ziraat Bankası ve İş Bankası, son iki sırayı sırasıyla Yapı Kredi Bankası ve Vakıflar Bankası almıştır. Ziraat Bankası incelenen sektör paylarından üçünde ilk sırayı almıştır. Karlılık oranlarından toplam aktif karlılığı incelendiğinde, Akbank birinci sırayı Ziraat Bankası ikinci sırayı alırken son iki sırayı sırası ile Vakıflar Bankası ve Yapı Kredi Bankası almıştır. Özkaynak karlılığı incelendiğinde; Ziraat Bankası birinci, Halk Bankası ikinci ve Garanti Bankası üçüncü sırada yer alırken, İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası'nın son iki sırayı aldığı görülmektedir. Şube başına karlılıkta Garanti Bankası birinci, Akbank ikinci sırayı alırken İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası'nın sırası ile son iki sırayı aldığı görülmektedir. Personel başına karlılıkta ise ilk sırayı Akbank, ikinci sırayı Garanti Bankası alırken son iki sırayı sırasıyla İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası almıştır. Akbank dört karlılık oranından ikisinde ilk birinde ikinci sırada, Yapı Kredi Bankası'nın ise dört orandan dördünde de son sırada yer alması dikkat çekicidir. Verimlilik oranları incelendiğinde; dört verimlilik oranından ikisinde Akbank'ın, ikisinde Garanti Bankası'nın, ilk sırada dört oranın ikisinde Ziraat Bankası'nın son iki sırada yer alması dikkat çekicidir.

Bu sonuçlara göre; Yapı Kredi Bankası özellikle kullandırdığı kredilerin kalitesini artırarak karlılığını artırması, Ziraat Bankası ve İş Bankası da şube ve personel verimliliğini artıracak önlemler alması gerekmektedir. Bankalar, karlılıklarını ve verimliliklerini artırmak için önlemler alırken alacakları kararların ülke ekonomisine ve müşterilerine sağlayacakları katkıları da ön planda tutmaları ekonomideki tüm katılımcıların yararına olacaktır.

KAYNAKÇA

Akbalık, M., Sırma, İ. (2013). Türkiye’de yabancı bankaların etkinliği; veri zarflama analiz uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4 (8), 9 Kasım 2014 tarihinde <http://e-dergi.marmara.edu.tr/marufacd/article/view/5000004941> adresinden erişildi.

Akbulut, R., Albayrak, A. S. (2009). Mevduat bankalarında performansın mülkiyet yapısına göre finansal göstergelerle incelenmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46 (530), 27-40.

Akgüç, Ö (2007). Türkiye’de Yabancı Bankalar. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (36), 6 -17.

Aktaş, H., Kargın M. (2007). Türk bankacılık sektöründeki yabancı ve ulusal bankaların finansal oranlar açısından karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi*, 14 (2), 31-45.

Arslan, E., Bora A. (2016). *Milenyum öncesi ve sonrası (1991 – 2015) Türkiye’deki bankacılık sektörü*, Ankara: Ankara Ofset Basım Matbaacılık.

Ata, H. A. (2009). Banka yabancılaşmasının Türkiye’deki yerli ve yabancı bankalar açısından karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (4), 109-124.

Bağcı, H., Rençber, Ö. F. (2014). Kamu bankaları ve halka açık özel bankaların promethee yöntemi ile karlılıklarının analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 39-47.

Bora, A., Arslan, E. (2016). 1990 – 2013 yılları arasında özel sermayeli bankalar ile yabancı sermayeli bankaların faaliyetlerinin oran analizi yöntemiyle incelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 9- 32.

Coşkun, M. N., Ardor, H. N., Çermikli, A. H., Eruygur, H. O., Öztürk, F., Tokatlıoğlu, İ., Aykaç, G., Dağlaroğlu, T. (2012). *Türkiye’de bankacılık sektörü piyasa yapısı, firma davranışları ve rekabet analizi*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği. Yayın No:280.

Çelik, T., Ürünveren, Ç. (2009). Yabancı banka girişlerinin Türk bankacılık sektörüne rekabet etkisi: 2002-2007. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (2), 42-59.

Demirel, E., Atakişi A., Abacıoğlu S. (2013, Temmuz). Bankacılık faaliyet oranlarının panel veri analizi: Türkiye’deki kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların durumu. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 101-112.

Gümüş, F. B., Nalbantoğlu, Ö. (2015). Türk bankacılık sektörünün CAMELS analizi yöntemiyle 2002-2013 yılları arasında performans analizi. *AKÜ İİBF Dergisi*, XVII (2), 83-106.

Kandemir, T., Arıcı, N. D. (2013). Mevduat bankalarında camels performans değerlendirme modeli üzerine karşılaştırmalı bir çalışma (2001-2010). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 61-87.

Önal, Y. B., Sevimeser, N. C. (2006). Yabancı banka girişlerinin Türk bankacılık sistemine etkileri: yerli ve yabancı bankaların etkinlik analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 295-312.

Özgür, E. (2008). Kamu bankalarının finansal etkinliği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, X (3), 247 – 260.

Sarıtaş, H., Gökçe, A. (2012) Türkiye’de faaliyet gösteren ulusal ve yabancı sermayeli bankaların sermaye yeterlilik oranı açısından değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49 (571), 33-42.

Taşkın, F. D. (2011). Türkiye’de ticari bankaların performansını etkileyen faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 11 (2), 289-298.

Türkiye Bankalar Birliği (2007). *Türkiye’de bankacılık sistemi, “seçilmiş rasyolar”, 2001 – 2006*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

Türkiye Bankalar Birliği (2016a). *Türkiye’de bankacılık sistemi 1959 - 2015*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

Türkiye Bankalar Birliği (2016b). *Türkiye’de bankacılık sistemi, “seçilmiş rasyolar”, 2005 – 2015*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

Uçkun, N., Girginer, N. (2011). Türkiye’deki kamu ve özel bankaların performanslarının gri ilişki analizi ile incelenmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (21), 46-66.

Yücel, L. İ. (2009). Türkiye’de faaliyet gösteren kamu bankaları, özel sermayeli bankalar ve yabancı bankaların performanslarının 2002 – 2007 döneminde temel bileşenler ve faktör analizi ile değerlendirilmesine ilişkin bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (12), 118-138.

ÇATIŞMA SONRASI BÖLGELERE YÖNELİK BİR ÇÖZÜM OLARAK LIBERAL BARIŞ TEORİSİ: TEORİK BİR İNCELEME

Emrah ÖZDEMİR¹

ÖZ

Çatışma-sonrası bölgelerde, liberal market ekonomisi ve demokratik gereklilikler, yaşanan ağır çatışmalar sonucu etkisiz kalan kamu yönetim sistemlerine alternatif oluşturmaktadır. Çatışma-sonrası etkin bir devlet yapısının kaybolduğu bölgelerde yaşanmakta olan çatışma, insan hakları ihlalleri, yolsuzluk ve yoksuluk gibi olumsuzluklar, liberal devlet inşası politikalarının olduğu kadar bunların eleştirilerinin de uygulanabilir ve sürdürülebilir çözümler üretilmesi konusundaki yetersizliklerini ortaya koymaktadır. Dışarıdan müdahale ve yerel inisiyatifleri buluşturan hibrit çözümler, günlük hayatta alt seviyede barış inşası ve yerel merkezli yaklaşımlar gibi eleştirel konseptler liberal barış teorisi gibi literatürde bir çeşit ortodoksi haline gelmiştir. Bu eleştirel konseptler insan merkezli çözümler öneriyor olsalar da, şiddetin yoğun olarak yaşandığı bölgelerdeki ağır sosyo-politik ve ekonomik şartlar nedeniyle bir çok çatışma-sonrası alanda uygulanabilir görünmemektedir. Bu makale, günümüz barışınşası deneyimlerinin çoğunun temel dayanağı ve liberal müdahalelerin meşrulaştırıcısı olan Liberal Barış Teorisinin kavramsal bir analizini yapmaktadır. Literatürde yer alan liberal ve eleştirel yaklaşımların örnekler üzerinden bir bütün içerisinde ele alınması, alanda yapılacak olan çalışmalara ışık tutacağı değerlendirilmektedir. Çalışma, çatışma-sonrası alanların yapısal farklılıklarını dikkate alan durumsal bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu durumsal yaklaşım, liberal barış terosisi ve onu meşrulaştırmaya yönelik yaklaşımlar kadar literatürde hegemonik hale gelen eleştirel yaklaşımların ortodoksisini de reddetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberal Barış Teorisi, Barış inşası, Devlet inşası, Çatışma-sonrası

Jel Kodları: F50, F51, F52

¹Dr., eozdemir2002@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 13.08.2017; Makalenin Kabul Tarihi: 13.10.2017

THE LIBERAL PEACE THEORY AS A SOLUTION FOR POST-CONFLICT ZONES: A THEORETICAL ANALYSIS

ABSTRACT

In post-conflict places, liberal market economy and democratic necessities offer an alternative against ineffective state structures due to intensive conflicts. The current negative situations in post-conflict zones such as conflict, human rights abuses, corruption and poverty illustrate that liberal statebuilding policies as well as critical perspectives are inadequate to build sustainable and viable alternatives. Critical concepts - such as hybridity that brings external interventions and local initiatives together, everyday peacebuilding and local-centred approaches- as well as the liberal peace thesis, have become a kind of orthodoxy in the literature. Although these critical concepts offer alternative human-centric solutions, in most conflict zones they seem inapplicable due to harsh and violent socio-political and economic conditions. This article makes a theoretical analysis of the Liberal Peace Theory as the facilitator of most contemporary peacebuilding experiences and justification of the liberal interventions. Analysis of liberal and critical approaches within a structural framework through the examples can be a reference for further studies. The paper aims to illustrate the necessity of a contingency approach which considers the contextual differences of various post-conflict zones. This contingency approach rejects the orthodoxy of the liberal peace theory and its justifications as well as its criticisms having hegemonic perspectives in the literature.

Keywords: Liberal Peace Theory, Peacebuilding, Statebuilding, Post-conflict

JEL Codes: F50, F51, F52

INTRODUCTION

Since the end of the Cold War, civil wars, interstate conflicts, state failures have gradually taken place in the international political agenda. The efforts mitigating the effects of these problems have encouraged scholars and policy makers to consider the liberal peace thesis as a solution. An important assumption of the liberal thesis has been universal human dignity and national self-determination. Although this assumption prioritises the sovereignty of the states, which prevents external interventions, the concept of “responsibility to protect” (R2P) maintains a valid justification for the liberal interventions (Doyle, 2015).

As a result of this idea, humanitarian liberal internationalism has emerged as a dominant policy in the literature with the support of the United States and the United Kingdom in the early 2000s (Richmond and Franks, 2011: 1-3). According to this policy, liberal peace theory is practised as a model for state-building integrated with peace-building in post-conflict countries such as Bosnia, Iraq, Afghanistan, Kosova and Timor (Richmond and Franks, 2011). To prevent atrocities and human suffering, international interventions can be acceptable as the UN’s R2P doctrine articulating since 2005 (Doyle, 2015: 49).

Although many scholars have criticised the liberal peace and liberal state-building projects from different perspectives, others have insisted on that there is no other coherent alternative to build peace in conflict zones (Richmond, 2011a: 1-4). Critical perspectives on the liberal peace thesis have been developed based on unsuccessful attempts all around the world. However, current situation in post-conflict zones illustrate that these critical perspectives are also inadequate to build sustainable and viable alternatives. Critical concepts - such as hybridity, everyday peace and local-centered - as well as the liberal peace thesis, have become a kind of orthodoxy in the literature. Although these critical concepts offer alternative human-centric solutions, in most conflict zones they seem inapplicable due to harsh and violent socio-political and economic conditions.

This theoretical paper makes an in-depth analysis of the Liberal Peace Theory as the facilitator of contemporary peacebuilding experiences and justification of the liberal interventions through the dominant ideas in the literature. The paper aims to illustrate the necessity of a contingency approach which considers the contextual differences of various post-conflict zones. This contingency approach rejects the orthodoxy of the liberal peace theory and its justifications as well as its criticisms having hegemonic perspectives in the literature.

This article as a theoretical discussion includes three sections. In the first section, the evaluation of the Liberal Peace Theory since the Kantian thinking will be presented. The second section discusses and categorizes the critical literature on the theory. In the last section, an overall assessment of the Liberal Peace Theory will be made from statebuilding and peacebuilding perspective to prove the necessity of the contingency approach which depends on different characteristics of the post-conflict zones such as demography, culture, social structure, history, geography etc. At that point, this paper offers that liberal democracy emphasising western values as a solution - as well as local-

centred perspectives - cannot be suitable for every post-conflict zones, instead of thinking through certain paradigms, contemporary literature should develop alternatives according to the unique structures of every conflict zones.

1. EVALUATION OF LIBERAL PEACE THEORY

The remnant of the Cold War with the collapse of Soviet Communism strengthened the authority of liberal theory in academic literature as well as international politics. These events were interpreted as the beginning of a new liberal world order. Regrettably, in a short time, the conflict that broke out in Yugoslavia, the Iraqi invasion of Kuwait and the Gulf War, and the civil wars in Africa changed these expectations. The solutions, found to stabilize these war-torn countries, such as humanitarian interventions, military invasions and peace missions, were mostly motivated by the liberal theory.

The liberal peace is “the idea that certain kinds of (liberally constituted) societies will tend to be more peaceful, both in their domestic affairs and in their international relations, than illiberal states are” (Newman et al., 2009: 11). According to this assumption, liberal democracies are not prone to go to war with each other since democracies impose institutional pressures upon leaders that make declaring war against other countries more difficult. Moreover, because of the symbiotic economic structure of these liberal states, conflict oriented policy may disrupt economic/trade relations.

Official authorities mentioned the liberal theory as the most effective solution in the 1990s. In the UN Secretary-General report, “An Agenda for Peace” the Secretary General Boutros-Ghali (1992: 16) pointed out the correlation between democratic practices - such as the rule of law and transparency in decision-making - and the realization of real peace and security to maintain a stable political order. This assertion is one of the first examples, officially stating the fundamentals of the liberal peace theory of contemporary international policies since 1992. Although state sovereignty is an important priority of the international community Doyle (2015: 7) asserts that if a state fails to meet its responsibility to protect its population from genocide, war crimes, crimes against humanity, and ethnic cleansing it is legitimate to provide protection for vulnerable people through interventions including military measures.

A majority of analyses that admit the importance of the liberal peace in international politics refer to liberal internationalism and Immanuel Kant's “Perpetual Peace” (Huntley, 1996: 62). According to the common assumption of liberals, peace is the typical state of international affairs (Burchill and Linklater, 2005: 58). But, from Kant’s perspective, states still live in an international anarchy that is tamed and “made subject to the law rather than to fear and threat of fear” (Doyle, 1997: 254). Kant argues that only the republican states, governed by the will of its citizens and restricted by the liberal constitution, prevent this anarchy and maintain the possibility of freedom as well as security under the rule of law (Huntley, 1996: 48). Kant also underlines the necessity of the institutionalization of peace since the state is still the core structure of the international relations. Establishing a federation

of states, going beyond an alliance, is vital for mitigating the dangers of the state of war (Doyle, 1997: 256).

By the world “republican”, Kant refers to a political society that “has solved the problem by combining moral autonomy, individualism, and social order” (Doyle, 1997: 257). In this society, checks and balances of a constitutional republic make the state more pacific toward all nations. Due to the restriction of the state authority maintained by the constitution, the will of people would be needed for the declaration of war, and no one would be eager to declare war as citizens would not like to take the burden of the war costs, repair of the devastation, and a grave national debt (Spiro, 1994: 52).

From the general concepts of Kant’s “Perpetual Peace”, it is possible to refer these three conclusions as a synopsis: Liberal states are less prone to war against other liberal states than against illiberal states. Moreover, liberal states are less likely than illiberal states to launch conflict against other states. Lastly, liberal states are less prone to civil wars and domestic violence than illiberal states (Danilovic and Clare, 2007: 401-403). Thus, Kant’s theory can be rephrased as a representative and republican government, a principled respect for non-discriminatory human rights, and social and economic interdependence (Doyle, 2011: 286-287).

After World War I, in the Paris Peace Conference, President Wilson had a similar opinion to create a new world based on the freedoms such as democratic self-determination of peoples, constitutional protection of minority rights, free trade and commerce, the opening of diplomacy to public scrutiny in newly-built European countries, and the assembly of a League of Nations to protect the peace all around the world (Paris, 2004: 40). According to Paris (2004: 41), with this opinion Wilson is the first statesman mentioning the idea of the liberal peace theory.

These liberal ideas were bitterly criticised by the scholars of realist theory, especially after World War II. E. H. Carr’s, *The Twenty Years’ Crisis* (first published in 1939) and Hans Morgenthau’s *Politics Among Nations* (first published in 1948) are two of the most important examples. Contrary to the liberal idea, these criticisms did not accept the belief that the struggle for power could be tamed by international law. Their main argument was that the efforts, ignoring the struggle for power, would not reform the international system (Burchill and Linklater, 2005: 1). By the time, different interpretations of realism emerged after these ideas, but the state-centric perspective and struggle of power had been the most emphasized characteristic of all interpretations until the end of the Cold War.

Contrary to the dominant theory of Realism, by the 1970s a smaller group of researchers began to re-examine the relationship between market democracy and intrastate, or civil, violence. As one of the foremost supporters of the Kantian theory, Doyle published his two-part essay “Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs” in 1983. In the first part, he explains the liberal theory and the Kantian interpretation. In the second part, he underscores the risks of liberal imperialism, liberal aggression and liberal appeasement (Doyle, 1983a; 1983b). With this essay, Doyle became one of the most important thinkers of the liberal peace theory. In his articles and the book, Doyle discusses the

constitutional, international and cosmopolitan laws-of the hypothetical peace treaty, and also tries to explain the differences of liberalism from two other main international ideas, Realism and Marxism.

His primary argument is "no one of these constitutional, international or cosmopolitan sources is alone sufficient, but together (and only where together) they plausibly connect the characteristics of liberal policies and economies with sustained liberal peace" (Doyle, 2005: 464-465). Moreover, he tries to explain why liberal states are likely peaceful between each other, but are prone to make war with non-liberal states with three aspects of liberal republics.

First, the governments of republican democracies have a tendency to establish a liable relationship with the voters. With the help of elections, people have the right of giving punishment to the government due to its unacceptable policies. Second, maintaining the same liberal rights for individuals and having the same liberal principles make the liberal states respectful towards each other. These features create a common appreciation between them while create a rejection towards the non-liberal states. Last, "spirit of commerce" creates interdependence between liberal states. As an important feature of the liberal economic theory, a rule of law that involves property and legitimate exchange rights can hold an international labour division and free trade (Doyle, 2005: 464-465). While Doyle asserts that liberal states are prone to war against non-liberal states, he also "advocates means-sanctions or restricted interaction with non-liberal states, and extended aid and trade with liberal or transitional states-to promote liberal principles abroad" (Jahn 2005: 182).

From some aspects, there are important similarities between John Rawls' Law of Peoples and the Liberal Peace Theory. In the idea of Rawls, the Law of Peoples is a set of principles for liberal democratic societies to follow during the foreign relations (Beitz, 2000: 670). The word "people" does not mean persons; he uses that word to define a society. Hence, according to Rawls, international society is conceived as a Society of Peoples. He also states eight principles assigned to these peoples. These principles are similar to Kantian articles, but the most important of them is "Peoples have a duty to assist other peoples living under unfavourable conditions that prevent their having a just or decent political and social regime" (Rawls, 1999: 37).

Rawls' assumptions basically accept the two Kantian articles. The first is the institutionalization of peace embodied international law, in other words, a world government. The second is the idea of a "pacific federation" of republican states. Following Kant, Rawls believes that liberal democratic societies do not prefer to fight each other and will build up gradually increasing networks of peaceful collaboration (Beitz, 2000: 673). In this sense, according to Rawls, to intervene in illiberal states to protect suffering people is a responsibility of liberal states.

At this point, it is also possible to consider a clear similarity between Rawls' assumption and R2P doctrine discussed by Doyle (2015). Doyle states that although non-intervention is one of the key features of liberal thinking, in some certain cases intervention is a clear necessity to save human dignity. He follows Mill's assumptions that "nonintervention should be overridden both to prevent the recurrence of aggressive war and to end protracted civil war" (Doyle, 2015: 191). Doyle (2015: 12)

recognizes three basic principles to intervene: (1) humanitarian protection, (2) national self-determination, and (3) national security. The first principle means to respect the equal dignity of human beings around the world. The second principle highlights the importance of collective self-determination and sovereignty. Lastly, due to the deficiency of the international community to provide national security for all states, maintaining its own security through all available sources including the intervention is an important value (Doyle, 2015: 10-12).

Besides these three principles, Doyle (2015: 147-185) emphasizes the importance of postbellum peacebuilding, the rights and duties of the intervened and the interveners. With this perspective, he refers to the just war theory having three criteria: “jus ad bellum, jus in bello, and jus post bellum”. Postbellum peacebuilding is a responsibility of interveners to build up an environment guaranteeing a genuine self-determination that prevents the recommence of aggression. Following these arguments, as an important assumption, Doyle (2015: 192) advocates a multilateral intervention rather than unilateral efforts.

Although R2P is considered as a liberal solution for atrocities by the scholars such as Doyle, it has been criticised from different perspectives. The biggest criticism for R2P is that some states could misuse the doctrine for various interests. According to Havel and Tutu (2012: xxvi), “the agreement was, without a doubt, a historic breakthrough... Yet, there are concerns about misuse, including fears that R2P will be used by powerful states to justify neo-colonial incursion into less powerful states”. According to some commentators, using humanitarian arguments of the liberal theory to justify the invasions damaged the legitimacy of humanitarian intervention phenomenon (Bellamy & Wheeler: 519). In Afghanistan, post-9/11 war on terror and self-defence discourse also created concerns among scholars and statesmen about the misuse of the R2P concept as a justification for national security interests (Welsh, 2006).

Notwithstanding these strong liberal assertions, recent experiences of post-conflict statebuilding efforts following liberal peace prescriptions - such as Iraq, Afghanistan and Libya – have barely failed. Although basic characteristics of liberal peace theory rely on liberal state and its institutions and a neo-liberal economy these liberal structures are not enough to stabilize post-conflict zones as well as building peace. Thus, liberal theory driven efforts have been criticised from different intellectual and practical aspects. Based on the implementation of the theory changing into a more interventionist approach after the late 1990s, in the next section most-cited critical approaches in the literature will be analysed.

2. CONTEMPORARY CRITICAL APPROACHES TO THE LIBERAL PEACE

Except a few limited achievements (Namibia, East Timor, Sierra Leon), most of the global experiences of peace operations (Somali, Iraq, Afghanistan, DRC, Haiti) could not bring permanent solutions to the problems of war-torn states according to the Kantian liberal peace criteria (Paris, 2011a: 31-37). While the United Nations and other organizations such as the North Atlantic Treaty Organization and the African Union pursue to reaffirm their determination for peacebuilding and

launch new missions intended for helping countries emerging from civil wars, scholars and practitioners also try to get a better understanding of the essential tensions and disagreements of peacebuilding by using critical methodology.

Chandler (2010) suggests that it will be appropriate to classify these various critiques within two extensive, distinctive, but often interrelated, approaches; “as the radical, power-based, and the more policy orientated, ideas-based, critiques”. The first approach evaluates the liberal peace with the key characteristics such as freedom discourse, democratic features and economic perspective as a justification for the interests of Western states. In the second approach, the problem is caused by the collective hypothesising of the liberal peace itself (Chandler, 2010: 139).

2.1 The Liberal Peace as a Justification of the Western Interests

A group of scholars evaluates the interventions to build liberal peace as a means of the liberal imperialism aiming to exploit or control the societies subjected to missions. Jahn (2005) discusses the imperialism as a result of the misinterpretation of the Kantian theory in her article “Kant, Mill, and Illiberal Legacies”. In the current liberal thought, the relationship between theory and history in Kant's work and also the nature of moral laws are misunderstood. Hence, this contemporary thought creates false policies identified as the source of imperialism by Kant. These policies have reproduced the security dilemma between liberal and non-liberal states, which Kant tried to solve (Jahn, 2005: 186). The declaration of war on terror and the invasion of Afghanistan as a reaction against the 9/11 Attacks caused an increase of discussions on peacebuilding-as-imperialism. Furthermore, the justification of the Bush Government for an invasion that could bring democracy and freedom to oppressed people became another reason to increase these arguments (Paris, 2011a: 37).

An important critical approach tends to engage with the neo-liberal economic perspective of the liberal peace theory by evaluating the efforts of interveners as a part of a larger hegemonic project. Ideological purpose of this project is to extend the principles and norms of hegemonic states and institutions (Paris, 2009: 101). The neoliberal model is dysfunctional in maintaining social protection, decreasing unemployment and developing the daily life or society. The interveners' economic prescriptions, which diminish the role of state and privatise essential services, cause to deepen the gap between the wealthy entrepreneur elites and the grass-root level (Pugh, 2002: 49). These mostly corrupted and neo-feudal entrepreneurs, who became rich by using the opportunities of the war era, dominate the main sectors, due to uncontrolled privatisation policies. Naturally, the main purpose of these people is maximising their profits, so the social and the economic aspects of the peacebuilding efforts do not concern about the necessities of the ordinary people. He insists that liberal peace has to deal with the political economy of the grass-root levels; otherwise, it could become subjugation rather than emancipation for the intervened countries (Pugh, 2002: 25-37).

The rapid program of privatization and marketization in post-conflict states is also subjected to critiques. According to the criticisms, liberalism is not a magical dust that can prevent the disastrous human consequences of the rapid programs of liberal interventions. These programs are also related to

the bias that accepts western social, political, and economic customs as fit for purpose in non-western contexts. Liberal peace mirrors the ideological and practical interests of the western states, international organisations and financial institutions formed by these western states. In spite of all good intentions of it, liberal peace creates a negative assumption as if it is an interventionist and expansionist project (Mac Ginty, 2011a). Bosnia, Iraq and Afghanistan are a few important examples to illustrate negative effects of rapid programs of liberal interventions. For instance, in Afghanistan, elections and traditional assembly following early success of military efforts created an expectation that democracy and liberal values could bring successful results in a short period. However, the Taliban resistance and deteriorating political and economic situation in the country destroyed these liberal expectations.

According to Mac Ginty (2011a: 39), it is not possible to find a ‘typical’ prescription-peacebuilding from IKEA, which includes disarmament, demobilisation, and reintegration, security sector reform, state-building, civil society enhancement, economic recovery, truth recovery, and reconciliation to work for every case. He offers “hybridisation of the core pillars of liberal peacebuilding as a solution: security, economic reform, state-building and constitutional reform, governance and civil society”. This hybridisation means reciprocal and ongoing harmonious relations between local and international groups (Paris, 2011b: 164). Mac Ginty (2011b: 210) defines the phenomenon as a way of “bringing the local back into peace studies”. Timor-Leste experience is an important example of hybridity in statebuilding. The liberal peace project facing with important difficulties created hybrid forms created by state practices engaging with local structures and socio-political structures such as local justice systems and the utilisation of local ceremonies and practices (Wallis 2012; Çınar 2016).

Another idea criticising the liberal peace from the political economic perspective states that conflicts and wars between rich countries no longer seem (Collier and Hoeffler, 2004). They have almost vanished among the middle-income countries. On the other hand, a large group of poor and unstable small countries have emerged as new threats of international politics (Collier, 2010: 7). In fact, he evaluates state-building as a solution to diminish the civil wars and these threats. Nevertheless, he criticises the general approach, forgetting that modern states built not just on collective interests, but on shared identity. Creating a shared identity also needs a difficult process and an effective leadership (Collier, 2010: 9).

A further aspect of his criticism is that in poor countries, the outcome of democracy is not the same as in rich countries to prevent violence. In rich and middle-income countries, democracy decreases the risk of violence, but in the poor countries, it cannot solve the problems (Collier and Hoeffler, 2004: 576). His examples to these poor countries are developing countries such as Kenya, Uganda, Ethiopia, Angola, Indonesia, Latin America and Asia where the politicians can manipulate the elections through economic instruments and coercion to some degree. Collier (2010: 225) suggests that the economic development can be the most important facet of the solution for mitigating this

dilemma. Economic development enhanced by aid and policy reform is the most realistic strategy for donors.

Consequently, seeing neo-liberal economic policies as a solution to address problems of post-conflict environment illustrates an example of the problem-solving approach. This approach finds solution just for the symptoms of the real causes, and it is not adequate to offer permanent peace. Ignoring the basic characteristics of local and context might be the weakest point of this approach. For instance, in Bosnia Herzegovina and Kosovo, this approach created class struggle in society and a possible reason for the future instability. This narrow approach taken by Western donors is also another problematic from the problem-solving perspective (Chandler, 2010: 140).

It is also possible to condemn the liberal peace theory for the ignorance of vital local concerns of identity and culture. Richmond criticises the liberal peace theory from several aspects. His basic critics are ignorance of culture, needs, and welfare of the local, lack of social welfare approaches, romanticising of the local, neoliberal components of liberal peace, and hybrid form of peace, which is a consequence of the mediation process between the interests of the local and the international actors (Richmond, 2011a: 91). According to Richmond (2011b: 240), neoliberal models are not suitable to provide social security or financial support for a population who suffer from poverty. Because, neoliberal ideologies and systems support the interests of elites who want to have a political, economic, and cultural hegemony. Therefore, neoliberal treatments isolate the grass root levels from the democratic process (Richmond, 2011a: 53).

The most important objective of liberal peace is maintaining stability in the international order between sovereign states, so it promotes a culture of governmental and securitised institutionalism. Richmond (2009) defines the methodology of liberal peace with the Foucauldian concepts such as biopolitics, the administration of life, and governmentality. In this sense, peacebuilding is a way of donors to produce political subjects or citizens appropriate to execute their policies, agendas, interests and ideologies (Richmond, 2009: 575-578).

In his opinion, liberal peace, influenced by neo-liberalism, does not provide enough support to the needs or welfare of local. He offers the welfare state as a solution, the function of which is to reallocate or balance, and provide for social justice and economic stability and efficiency. Hence, a more welfare-oriented version of peacebuilding might be able to establish stronger and more legitimate structure. On the other hand, the welfare approach requires social engineering to be carried out by enlightened officials and politicians, and a strong social contract between them and society, institutionalised within the state (Richmond, 2011b).

Richmond evaluates the liberal peace on an axis, the hyperconservative version at the one end and the emancipatory version at the other end. Additionally, he puts conservative and orthodox versions between these ends. He defines the emancipatory version as the most convenient approach to solve the fragility (Richmond, 2011a: 5-6). He also names this version as post-liberal peace. Post-liberal peace tries to find responses to the weaknesses of liberal peace. The critical policies of post-

liberal peace might cover a better apprehension of local culture, tradition, a larger participation of local in the decision making of basic political, economic, and social processes, the acceptance of peacebuilding as an empathetic, emancipatory process, focused on everyday care, human security, and a social contract between society and the polity, and an economic framework focusing on welfare (Richmond, 2009: 578). Nonetheless, the post-liberal peace is not an alternative to the liberal peace, but instead suggests a hybrid of both liberal and local processes and institutions which have different social, cultural and economic assumptions (Richmond, 2011a: 149).

2.2 The Liberal Peace as a Fallacy of the Western Internationalism

The last group of critiques is prone to “focus on the problem of Western interventionist ‘ideas’ or ‘values’ rather than on the interests or power relations” (Chandler, 2010: 142). This approach has been expended by Jack Snyder, Fareed Zakharia, Stephen Krasner, Robert Keohane, and Roland Paris, amongst others, who argue that liberal peace assumptions have undermined the effectiveness of international statebuilding (Chandler, 2010).

According to Paris (2011b: 159), although the critical perspectives seem to reject the liberal peace idea, on detailed analysis most of them are different variations of the same idea except a few critics. At that point, Paris (2002: 638) makes an interesting suggestion that peacebuilding operations the current base of liberal peace can be interpreted as a modern version of the colonial-era “mission civilisatrice” the belief that European colonial powers had an obligation to “improve” the circumstances of people living in their colonial lands. This process can be named as the Westernisation of the periphery which asserts that liberal market democracy is most appropriate model of domestic governance for war-shattered states to adopt. Paris gives important examples such as Bosnia, Somalia and Cambodia in which liberal market democracy used as a tool to stabilize the post-conflict countries (Paris, 2002).

In his economic interpretation of liberal peace, the current problems are not caused by the implementation of liberal or market-oriented policies, but rather because donors have misjudged the particular vulnerabilities of countries just emerging from conflicts. However, he thinks that the critics of liberal peace have been much exaggerated. Hence, to reform existing approaches with the help of a broadly liberal framework and avoid narrowly policy-oriented or problem-solving analyses can create a better solution to stabilize the fragile and post-conflict states (Paris, 2011b: 167).

Sovereign statehood is another core assumption of the liberal approach problematized by critical perspectives. Constructing a sovereign state is not adequate to solve the problems of post-conflict states. For instance, due to lack of capacity for good governance in fragile states, an external regulatory structure is needed to protect human rights, establish the rule of law, and reconceptualise the state as a political unit. This structure of state should be able to maintain internal order and engage in international cooperation with preserving the values traditionally associated with sovereignty (Chandler, 2010: 143). At this point, Paris (2004: 187) also offers a policy of “institutionalisation

before liberalisation” in order to emphasise the regulatory structures, which are necessary to change the post-conflict societies into liberal models of democracy.

These critics of the liberal peace theory do not discuss the liberal character of interventions, but emphasise the necessity of paying attention on the non-liberal framework of the intervened places (Chandler, 2010: 143). As noted earlier, the critical perspectives are too broad. Hence, according to the basic characteristics, just the most relevant of them have been cited in this paper. For instance, Shurke also thinks that the basic characteristic of Liberal Peace is the assumption that Western countries try to enforce their principles and models on post-war countries. She gives the attitude of NATO countries as an example. They have promoted democracy, development and human rights; on the other hand, they have given support to local warlords in Afghanistan (Chaudhary et al., 2011).

As realized from the context, critical research agendas for peace have shown that the liberal peace theory has been mostly subjected to new testing grounds of post-conflict environments (Richmond, 2011b). Although they have different assumptions and theoretic point of views, the most common feature of the critical perspectives is the limited success of external interventions considered mitigating the conflict and supporting the reconstruction of the peace through the liberal mind-set. To address the reasons of this failure, a group of thinkers blame the imperialist and hegemonic Western idealism, which ignores the locals’ rights and needs; another group think that neo-liberal economic policies and features of democracy such as elections do not fit to intervened countries, ethnic and religious structure, social and political tradition of which are not ready to integrate to the liberal world order.

CONCLUSION

‘Liberal peace theory’ evaluates modern, pluralistic democracy and the ‘invisible hand’ of the market as the ultimate conflict resolution methodology (Marshall, 2010: 237; Porch, 2010). According to the theory; liberal democracies are not prone to go to war with each other because democracies impose institutional pressures upon leaders that make declaring war against other democratic countries more difficult; moreover, because of the interdependent economic structure of these liberal states, conflict oriented policy may disrupt economic/trade relations. The attitude of NATO countries can be given as an example of this approach. They have promoted democracy, development and human rights in conflict zones such as Afghanistan, Iraq, Kosova and Bosnia (Chaudhary, Ashraf, & Suhrke, 2011). However, they have ignored that this premise of the liberal peace theory may not create the desired outcomes in a non-Western country. According to critical perspectives, peacebuilding is considered as a donor or intervener-driven bureaucratic process. With these features, it has ‘a paternalistic attitude toward their “helpless recipients”’ (Lee and Ozerdem, 2015: 8). In this regard, critical perspectives mostly focus on the necessity of local ownership and bottom-up approach.

However, important criticisms have been posed towards these ‘post-liberal’ assumptions in the literature. First, these local-based approaches neglect ‘the importance of economic and social structures by locating the barriers to peace at the cognitive or ideational level’ (Nadarajah and

Rampton, 2015: 50). In the social and economic structures including harsh and ambivalent hierarchies and power relations, emphasising local and bottom-up approaches at the cognitive level is not enough to offer a solid and viable solution for sustainable peace. Flawed social structures such as illiteracy, poverty, class struggle, and ethnic conflicts create crucial obstacles for local peacebuilding approaches. Additionally, local power structures - official or traditional - generally prevent local-based initiatives. To encourage these local-based initiatives making negotiations with these local power structures are inevitable in most cases.

Therefore, thinking bottom-up initiatives based on local agency by neglecting historical, social and economic context of the post-conflict zones is the most crucial critique of the post-liberal approaches. In this regard, this critique wonders how these local-based approaches could solve these deep structural problems. Although these critical concepts offer alternative human-centric solutions, in most conflict zones they seem inapplicable due to harsh and violent socio-political and economic conditions. In this regard, a contingency approach, which depends on different characteristics of the post-conflict zones such as demography, culture, social structure, history, geography etc., can create an alternative solution.

At this point, this paper offers that liberal democracy emphasising western values as a solution or local-centred perspectives cannot be suitable for every post-conflict zones, instead of thinking through certain paradigms, contemporary literature should develop alternatives according to the unique structures of the conflict zones. Additionally, more researches, using ethical, ethnographic, and active research methodologies, are needed to better understand the local, locality, context, and their interaction with and against the liberal peacebuilding architecture beside the concept of liberal interveners. These studies should be conducted without the prejudices of liberal peace theory as well as tedious critical perspectives.

KAYNAKÇA

- Beitz, C. R. (2000). Rawls's Law of Peoples. *Ethics*, 110 (4).
- Bellamy, A. J., Wheeler, N. J. (2011). Humanitarian intervention in World politics. In J. Baylis, S. S., Owens P. (Eds.), *The Globalization of World Politics* (5th ed.) 510-527, Oxford: Oxford University Press.
- Bell, C. (2011). Civilianising warfare: ways of war and peace in modern counterinsurgency. *Journal of International Relations and Development*, 14 (3), 309-332.
- Boutros-Ghali, B. (1992). *An agenda for peace: Preventive diplomacy and other matters*. New York: United Nations.
- Burchill, S., Linklater, A. (2005). *Theories of international relations*. Macmillan: Basingstoke.
- Chandler, D. (2010). The uncritical critique of 'liberal peace'. *Review of International Studies*, 36 (S1).
- Chaudhary, T. W., Ashraf, O., Suhrke, A. (2011). Promoting women's rights in Afghanistan: the ambiguous footprint of the west. In S. Campbell, D. Chandler, M. Sabaratnam (Eds.), *A Liberal Peace?: the problems and practices of peacebuilding* (106-120). London; New York: Zed Books.
- Collier, P., Hoeffler, A. (2004). Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers*, 56 (4).
- Çınar, Y. (2016). Çatışma Sürecinden Devlet İnşasına: Doğu Timor From the Process of Conflict to State Building: East Timor. *Bilge Strateji*, 8 (15), Güz 2016, 85-112.
- Danilovic, V., Clare, J. (2007). The Kantian liberal peace (revisited). *American Journal of Political Science*, 51 (2).
- Doyle, M. W. (1983a). Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. *Philosophy & Public Affairs*, 12 (3).
- Doyle, M. W. (1983b). Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. Part 2, *Philosophy & Public Affairs*, 12 (4).
- Doyle, M. W. (1997). *Ways of war and peace: realism, liberalism, and socialism*. London: Norton.
- Doyle, M. W. (2005). Three Pillars of the Liberal Peace. *The American Political Science Review*, 99 (3).
- Doyle, M. W. (1993). *Liberal peace: selected essays*. New York: Routledge.
- Doyle, M. W. (2015). *The question of intervention: John Stuart Mill and the responsibility to protect*. Yale University Press.
- Havel, V., Tutu, D. M. (2012). Introduction. In J. Genser, I. Cotler (Eds.). *The Responsibility to Protect: The Promise of Stopping Mass Atrocities in Our Time* (15-26). Oxford: Oxford University Press.
- Huntley, W. L. (1996). Kant's third image: Systemic sources of the liberal peace. *International Studies Quarterly*, 40 (1).

Jahn, B. (2005). Kant, Mill, and Illiberal Legacies in International Affairs. *International Organization*, 59 (01).

Kant, I. (1997). *Toward Perpetual Peace a Philosophical Essay*. M. C. Smith (Trans.). London: George Allen & Unwin Ltd.

Lee, S., Özerdem, A. (2015). Introduction. In Lee, S., Özerdem, A. (Eds). *Local ownership in international peacebuilding: Key theoretical and practical issues* (1-16). Abingdon, UK: Routledge.

Mac Ginty, R. (2011a). *International peacebuilding and local resistance: hybrid forms of peace*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan.

Mac Ginty, R. (2011b). Hybrid Peace: How does hybrid peace come about?. In S. Campbell, D. C. & Sabaratnam, M. (Eds.), *A Liberal Peace?* (209-225). London: Zed Books.

Marshall A. (2010). Imperial nostalgia, the liberal lie, and the perils of postmodern counterinsurgency. *Small Wars & Insurgencies*, 21 (2), 233-258.

Mearsheimer, J. J., Walt, S. M. (2013). Leaving theory behind: Why simplistic hypothesis testing is bad for International Relations. *European Journal of International Relations*, 19 (3).

Nadarajah, S., Rampton, D. (2015). The limits of hybridity and the crisis of liberal peace. *Review of International Studies*, 41 (1), 49–72.

Newman, E., Paris, R., Richmond, O. P. (2009). *New Perspectives on Liberal Peacebuilding*. New York: United Nations University Press.

Paris, R. (2002). International peacebuilding and the 'mission civilisatrice'. *Review of International Studies*, 28 (04), 637-656.

Paris, R. (2004). *At war's end building peace after civil conflict*. Cambridge University Press, accessed February 20, 2016, <http://site.ebrary.com/lib/swansea/Doc?id=10131730>.

Paris, R. (2009). Does liberal peacebuilding have a future?. In E. Newman, O. P. Richmond, R. Paris (Eds.). *New Perspectives on Liberal Peacebuilding* (96-111). Tokyo: United Nations University Press.

Paris, R. (2011a). Critiques of Liberal Peace. In Campbell S., Chandler D., Sabaratman M. (Eds) *A Liberal Peace?*. London: Zed Books.

Paris, R. (2011b). Alternatives to liberal peace?. In S. Campbell, D. Chandler, M. Sabaratnam (Eds.), *A Liberal Peace?* (159-173). London: Zed Books.

Porch, D. (2010). *The dangerous myths and dubious promise of COIN: Keynote address at the CIHM Congress*. Netherlands: Institute for Military History.

Pugh, M. (2002). Postwar political economy in Bosnia and Herzegovina: The spoils of peace. *Global Governance*, 8 (4).

Rawls, J. (1999). *The law of peoples; with, "The idea of public reason revisited"*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Richmond, O. P. (2009). A post-liberal peace: Eirenism and the everyday. *Review of International Studies*, 35 (03), 575-578.

Richmond, O. P., Franks, J. (2011). *Liberal peace transitions: between statebuilding and peacebuilding*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Richmond, O. P., (2011a). *A post-liberal peace*. Milton Park, Abingdon, Oxon England; New York: Routledge.

Richmond, O. P., (2011b). Resistance and post-liberal peace. In S. Campbell, D. Chandler, M. Sabaratnam (Eds.). *A Liberal Peace* (226-244). London: Zed Books.

Rummel, R. J. (1983). Libertarianism and International Violence. *Journal of Conflict Resolution*, 27 (1).

Spiro, D. E. (1994). The Insignificance of the Liberal Peace. *International Security*, 19 (2).

Wallis, J. (2012). A liberal-local hybrid peace project in action? The increasing engagement between the local and liberal in Timor-Leste. *Review of International Studies*, 38 (4), 735-761.

Welsh, J. M. (2006). Conclusion: the evolution of humanitarian intervention in international society. In J. M. Welsh (Ed.). *Humanitarian Intervention and International Relations* (176-188). Oxford: Oxford University Press.

Wilson, W. (1917). Address delivered at Joint Session of the Two Houses of Congress. Paper presented at the Address delivered at Joint Session of the Two Houses of Congress U.S. 65th Congress, 1st Session, Senate Document 5, US Congress.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNİN BANKACILIK SEKTÖRÜ HİSSE SENEDİ DEĞERLERİNE ETKİLERİ, BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ayşenur ALTINAY¹

Barış KAKI²

Ali KESTANE³

Mustafa SOBA⁴

Ömer DİNÇER⁵

Eser ŞIK⁶

ÖZ

Kurumsal sürdürülebilirlik, işletme literatüründe sık sık kullanılmaya başlayan işletmelerin geleneksel amaçları arasında sayılan sürekli büyüme ve kar maksimizasyonuna alternatif olabilecek, işletmelerin amaçlarına çağdaş bir bakış açısı getirebilecek, iş piyasasında farklılık yaratabilecek ve klasik rekabet anlayışının farklı bir bakış açısıyla yorumlanabilmesini sağlayabilecek bir kavramdır.

Sürdürülebilirlik Endeksi, kurumsal sürdürülebilirlik kavramının finansal piyasalardaki yansımasıdır. Bu çalışmanın amacı, BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem gören ve bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 4 bankanın sürdürülebilirlik endeksine girmeden önceki hisse senedi değerleri ile sürdürülebilirlik endeksine girdikten sonraki hisse senedi değerlerine ilişkin değişimin istatistiki olarak yorumlanmasıdır.

Bankaların hisse senetleri ortalamaları endeks öncesinde, endeks sonrasına göre daha yüksek olsa da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gerçekleşmemiştir ($p>0,05$). Hisse senedi değerlerinde görülen düşüşün sürdürülebilirlik endeksinin henüz yeni yeni tanınmaya başlamasından kaynaklandığı ve çalışma kapsamında incelenen dönemde Türkiye’de yaşanan olumsuz gelişmelerin endeksi olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir. Sürdürülebilirlik endeksi ortalamasının tersine BİST 100 endeksi istatistiksel olarak anlamlı bir yükseliş göstermiştir. Bunun altında yatan en önemli neden BİST 100 endeksinin derinleşmiş bir endeks olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Paydaş Yaklaşımı, Sürdürülebilirlik Endeksi, Bankacılık Sektörü, Hisse Senedi Değeri

Jel Kodları: G0, E1, M14

¹ Yrd. Doç. Dr., T.C. Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

² Yrd. Doç. Dr., T.C. Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü

³ Arş. Gör., T.C. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, alikestane@kilis.edu.tr

⁴ Doç. Dr., T.C. Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

⁵ Doktora Öğrencisi, T.C. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü

⁶ Doktora Öğrencisi, T.C. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü
Makalenin Gönderim Tarihi: 07.09.2017; Makalenin Kabul Tarihi: 16.10.2017

THE EFFECTS OF SUSTAINABILITY INDEX ON BANKING SECTOR SHARE CENTER VALUES, AN INVESTIGATION ON THE BİST SUSTAINABILITY INDEX

ABSTRACT

Sustainability is a concept that can be used as an alternative to continuous growth and profit maximization of the enterprises which are frequently used in the business literature and can bring a contemporary perspective to the aims of the businesses that will be able to make a difference in the business market and interpret the classical competition concept from a different point of view.

The Sustainability Index is a reflection of the concept of corporate sustainability on financial markets. The purpose of this study is to interpret the changes in stock prices before entering the sustainability index of the four banks that are traded in the BIST Sustainability Index and in the banking sector and the changes in stock prices after entering the sustainability index.

Although the average stocks of the banks were higher before the index than after the index, there was no statistically significant difference ($p > 0,05$). It is thought that the negative developments in Turkey negatively affect the index due to the fact that the sustainability index has just begun to be newly recognized. In contrast to the sustainability index average, the BISST 100 index showed a statistically significant increase. The main reason behind this is that the BİST 100 index is a deepened index.

Keywords: Sustainability, corporate sustainability, stakeholder approach, sustainability index, banking sector

JEL Codes: G0, E1, M14

GİRİŞ

Neoklasik iktisat bir işletmenin karı üzerinde hak sahibi olanların hissedarlar olduğunu ve işletmenin sadece hissedarların karını maksimize etmek için çalıştığı anlayışını savunmaktadır. Neoklasik iktisatta, hissedarlar, ayrıcalıklı bir konuma ve işletmenin karından pay almalarını sağlayacak kanuni bir hakka sahip olanlar şeklinde tanımlanmaktadır. Hissedarların ayrıcalıklı konumunu ön planda tutan bu anlayış Pay Sahipleri Teorisi olarak anılmaktadır. 1970’li yıllarda yönetim literatürüne girmesine karşın paydaş düşüncesinin temelleri Adam Smith’in öncülüğünü yaptığı Ekonomik Teori’ye dayanmaktadır. Adam Smith 1759’da *The Theory of Moral Sentiments* ve 1776’da *The Wealth of Nations* adlı eserlerinde “etik ve ekonomik faydalar karşılıklı faydacılığın söz konusu olduğu bir ilişki içindedirler” ve “işletmeler bu iki faydayı bir arada sağlayabildikleri takdirde etkin olarak çalışmış kabul edilmelidirler” demektedir. Adam Smith’in etik alanındaki görüşlerine karşın bu dönemde işletme kapalı bir sistem olarak kabul edilmiş ve çevresinden etkilenmediği varsayımı genel kabul görmüştür. 1950’lerdeki Kalite Hareketiyle birlikte bilinçlenmeye başlayan tüketiciler çeşitli lobi faaliyetleri ile çevrenin korunmasına yönelik taleplerini gündeme getirmişlerdir. Bu gelişmelerin sonucunda, işletmenin açık bir sistem olduğu, dış çevre dinamikleri tarafından etkilendiği, işletmelerin davranışlarının diğer işletmeleri ve toplumu etkileyebileceği düşünülme başlamıştır. Tam tersine bu durumun toplumun ve diğer işletmelerin başka bir işletmenin davranışlarını etkileyebileceği gerçeği de ortaya çıkmıştır. sonuç olarak, yönetim anlayışında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. İşletmenin açık bir sistem olduğunun kabul edilmesiyle birlikte 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “Kurumsal Sosyal Sorumluluk” tartışmaları literatürde yerinialmaya başlamıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı “İşletmenin rolü ne olmalıdır?” sorusuna cevap vermektedir. Kısa süre içerisinde çok fazla destek bulan bu yaklaşım Pay Sahipleri Teorisi ve Paydaş Teorisi gibi birçok teorinin temelini oluşturmaktadır (Altınay, 2016: 5).

Aşağıdaki başlıklarda sürdürülebilirlik kavramının özünde önemli yer tutan kavramların temelini oluşturan paydaş teorisine, sürdürülebilirlik, kurumsal sürdürülebilirlik kavramlarına, sürdürülebilirlik endeksine ve ilgili literatüre yer verilecektir. Çalışmanın son bölümünde uygulama yer almaktadır.

1. PAYDAŞ YAKLAŞIMI

Paydaş yaklaşımı, işletmeyi içerisinde bulunduğu ortam ile birlikte değerlendiren, hissedarlarının karlarını en üst düzeye çıkarmakla beraber hissedar olmayan diğer tarafların da faydalarını ve isteklerini göz önünde bulunduran güçlü bir yönetim biçimi olarak ifade edilebilmektedir (Mitchell vd, 1997: 853). Söz konusu yaklaşım, işletmelerin paydaşlarının beklentilerini karşılama ve yönetmesi gerektiğini savunmaktadır (Reinig ve Tilt, 2009: 177). Paydaş kavramı ve yaratmış olduğu etkilere olan ilgi, paydaş teorisine birlikte ortaya çıkmıştır. İşletmelerin buldukları sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel çevreleri, buldukları bölgenin demografik, coğrafik ve ekolojik koşulları, faaliyet gösterdikleri sektörün sahip olduğu özellikler farklı paydaş yapısının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmelerinde ve

başarılı olabilmelerinde paydaş odaklı bir yaklaşımın büyük önem taşıdığı görülmektedir (Özer ve Özer, 2014: 124).

Literatürde paydaş kavramı için çok farklı tanımlar yapılmış olup kavramın tanımı açısından ortak bir görüşün olmadığı görülmektedir. Bu anlamda, paydaşlar bir işletmenin sahibi, fon sağlayıcısı, sözleşme tarafı olabilmektedir (Becan, 2011: 23). İşletmenin başarısından etkilenen ya da işletmenin başarısını etkileyen kişi ya da gruplar olarak ifade edilebilen “paydaş” kavramı; hissedarlar, çalışanlar, tedarikçiler, müşteriler, yerel toplum, kredi kurum ve kuruluşları gibi daha farklı çıkar grupları ile faaliyetleri ile işletmeyi etkisi altına alan ya da işletme faaliyetlerinden etkilenen bütün kesimleri kapsamaktadır (Dönmez, 2008: 92). Ayrıca, müşteri, tedarikçi, çalışan, hissedar gibi paydaşların ötesinde daha farklı çıkar gruplarının işletme faaliyetleri üzerindeki paylarının öneminin artması, işletmelerin faaliyetlerini stratejik bir bakış açısıyla ele almalarını, paydaşlarını analiz etmelerini gerekli hale getirmiştir (Sarıkaya, 2011: 43).

Paydaş teorisine ilişkin geliştirilen farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, yöneticilerin yönetim tarzlarının betimlenmesinde, yönetim kurulunda yer alanların işletme sahiplerinin beklentileriyle ilgili düşüncelerinin ve işletmenin yapısının açıklanmasında faydalanılan betimsel paydaş teorisidir (Donaldson ve Preston, 1995: 70). Bu yaklaşım bir işletmenin özelliklerini de tanımlamada kullanılmaktadır. İşletmenin performans amaçlarının başarıya ulaştırılması ile paydaş yönetimi arasında bir ilişkinin kurulduğu yaklaşım ise araçsal paydaş teorisinde ifade edilmiştir. Örneğin, bir işletmede X olayının gerçekleşmesi isteniyorsa ona bağlı olan Y olayının gerektirdiği yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerektiği, dolayısıyla X olayının gerçekleşmesi için Y olayının bir araç niteliği taşıdığı araçsal paydaş teorisinin varsayımıdır (Jones, 1995: 406). İşletmelerin ne yapması gerektiği, gerçekleştirmek istediği amaçlar ile bu amaçlara ulaşmada kullandığı araçları ve söz konusu unsurların neden uygun bir seçenek olduğunu ifade eden daha açık bir ifadeyle, işletmeler ve yöneticilerin davranış ya da tutumlarının, işletmeler için belirlenen normlara uygun olup olmaması değerlendirilen olması gereken ile ilgilenilen normatif paydaş teorisidir (Jones, 1995: 406; Jones ve Wicks, 1999: 209).

Yapılan açıklamalardan hareketle, paydaşların işletme faaliyetlerinin sürdürülmesinde önem taşıdıkları (Oliver, 1990: 241) ve ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği anlaşılmaktadır (Ertuğrul, 2008: 204). Dolayısıyla, işletmenin finansal performansı ile paydaş ilişkilerinin, işletmenin değer yaratma sürecinde önemli bir kaynak niteliği taşıdığı söylenilebilir. İşletme performansının artırılmasında paydaşlarla kurulan olumlu ilişkiler ayrı bir önem taşır (Maurer ve Sachs, 2005: 93). Söz konusu ilişkilerin geliştirilmesi ile işletmelerde uzun vadede karlılık sağlayabilmektedir. Bu anlamda işletmelerin varlıklarını sürdürülebilir kılmaları, paydaşların yaratacağı dolaylı maliyetlerin tespit edilmesine ve söz konusu paydaşlar ile kurulan tatmin edici ilişkilere bağlı olduğu görülmektedir (Mattingly, 2004: 97-114). İşletmelerin varlıklarını sürdürebilmelerinde; operasyonel, finansal ve çevresel performansları da ayrı önem taşımaktadır (Sheu ve Lo, 2005: 79). Bu gerçeğe önem veren

işletmelerin ise üstün bir başarı elde etmek adına paydaşları ile kurdukları ilişkileri belirli bir çerçeveye yerleştirmelerinin sürdürülebilirliklerine katkı sağlayacağı açıktır (Ertuğrul, 2008: 204).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ve KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMLARI

Rekabet koşullarında yaşanan hızlı değişim işletmelerin faaliyet gösterdikleri pazarlarda varlıklarını sürdürebilmek için yeni yollar aramalarına yol açmaktadır. İşletmelerin kendilerine en uygun vizyonu oluşturmaları, işletme yönetimine stratejik bir bakış açısıyla yaklaşmaları, bu anlamda kritik önem taşımaktadır (Soba vd, 2015: 1; Soba vd, 2014: 1). Dışa açık ekonomilerde faaliyet gösteren her işletme belli bir oranda küresel rekabet yarışına girmektedir. Rekabet gücü düşük olan işletmeler yarışı erken bırakmakta, şartlara uyum sağlayabilen, gelişen, değişen, rekabet gücü yüksek işletmeler ise varlıklarını sürdürmeye devam etmektedir. Son yıllarda artan teknolojik gelişmeler, uygun finansman kaynağına erişimin zorlaşması, talep yaratma ihtiyacı sonucunda işletmelerin her geçen gün yeni pazarlara açılma ihtiyacında yaşanan artış beraberinde çözümlenmesi gerekli sorunları getirmektedir. Açık ve yarı açık organizasyonların iç ve dış çevresi ile iletişim halinde varlıklarını devam ettirmeleri sosyal ve çevresel çıktıları olan bir süreci kapsamaktadır. İşletmelerin söz konusu ekonomik, sosyal ve çevresel sorumlulukları “Kurumsal Sürdürülebilirlik” kavramının tartışılır hale gelmesine neden olmuştur (Kurnaz ve Kestane, 2016: 278).

Sürdürülebilirlik kavramı literatürde çeşitli disiplinlerde farklı farklı tanımlanmaktadır. Chapin vd. (1996: 1017); sürdürülebilirliği, ekoloji sisteminin unsurlarını, süreçlerini ve üretkenliğini gelecek dönemlerde de sürdürebilme kabiliyeti şeklinde tanımlamaktadır. Soubbotina (2004: 9) sürdürülebilirlik kavramını; farklı tarafların hakları ve ihtiyaçlarını karşılayabilme potansiyeli açısından aynı koşullara sahip olunabilmesi, Bıçakçı (2012: 49); var olabilme kapasitesi olarak tanımlamaktadır.

Literatürde belirtilen tanımlamalardan hareketle sürdürülebilirlik kavramı, “insanlığın bugün kullanmakta olduğu kaynakları; ekonomik, sosyal, çevresel, hukuksal ve ahlaki değerler süzgecinden geçirerek gelecekteki kuşakların da yaşamsal faaliyetlerini optimum seviyede devam ettirmelerine olanak sağlayacak bir şekilde değerlendirmek” biçiminde tanımlanabilir. Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı ise, “işletmelerin sürekliliğini sağlamak üzere, salt ekonomik kar amacının yanında sosyal ve çevresel faaliyetlere de yönelerek bugünkü ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte gelecekte kullanılacak kaynakların korunması ve geliştirilmesine olanak tanıyacak faaliyetleri gerçekleştirmek ve işletmenin canlı bir varlık olarak varlık karlılığını sürdürme çabası” olarak tanımlanabilmektedir (Kestane, 2016: 6-13). Kurumsal sürdürülebilirlik kavramı, paydaş teorisi, vekalet teorisi ve meşruluk teorisinin esaslarına dayanmaktadır (Hillman and Keim, 2001: 127).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ KAVRAMI

Borsalar, işletmelerin sürdürülebilirlik çalışmalarının ve karşı karşıya kalabilecekleri risk unsurlarının kamuya açıklanması ve şeffaflığı artırmak yönünde farkındalığı sağlamak adına çeşitli kararlar almaktadırlar. Sürdürülebilirlik ile ilgili koşulların borsaya kote olma şartlarına entegre edilmesi, ödül sisteminin uygulamaya geçirilmesi, rehberler yayımlayarak sürdürülebilirlik

endekslerinin oluşturulması alınan kararlardan bazılarıdır. Bu bağlamda, dünyada oluşturulan ilk sürdürülebilirlik endeksi, 1990 yılında kurulan ve kurumsal yatırımcılara yönelik araştırmalar yapan “KLD Research & Analytics” in hesaplamış olduğu Domini 400 Sosyal Endeksi’dir. Sürdürülebilirlik endeksi, hızlı kar elde etmekten ziyade çevreyi korumayı tercih eden işletmelerin finansal göstergelerini ölçmeye yarayan bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Cambridge Dictionary, 2017). Sürdürülebilirlik çalışmalarının hız kazanmasına katkıda bulunan gelişmeler ise 1999’da Dow Jones Endeksi’nin kurulmasıyla başlamıştır. Sürdürülebilirlik endeksleri konusunda lider konumda olan borsalar; Londra, Nasdaq ve Euronext olarak sıralanmaktadır. Sürdürülebilirlik endeksine ilişkin gelişmelere bakıldığında 2004 yılında Güney Afrika, 2005 yılında Brezilya, 2007 yılında Almanya, 2008 yılında İspanya, Avusturya, Danimarka, İsveç, Norveç, 2009 yılında Çin, Endonezya ve Kore, 2010 yılında Mısır ve 2014 yılında Türkiye’de sürdürülebilirlik uygulamalarının başladığı görülmektedir (Kestane, 2016: 38).

Gelişmiş ülke borsalarında bulunan endeks Türkiye’de Borsa İstanbul (BİST)’da sürdürülebilirlik endeksi adı altında faaliyet göstermektedir. Endeksin amacı, Borsa İstanbul’da işlem gören ve kurumsal sürdürülebilirlik performansları üst seviyede olan işletmelerin yer alacağı bir endeks oluşturulmasıdır. Buna ek olarak, endeks, Türkiye’de ve özellikle BİST işletmeleri arasında sürdürülebilirlik konusundaki anlayış, bilgi ve uygulamaların artmasının sağlanmasını da amaçlamaktadır. Sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılabilmesi için işletmenin dönem içinde yaptığı her türlü faaliyetin ölçülebilmesi ve raporlanabilmesi gerekmektedir.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi 4 Kasım 2014 tarihinden itibaren XUSRD koduyla fiyat ve getiri olarak hesaplanmaya ve yayınlanmaya başlanmıştır. Endeksin başlangıç değeri, BIST 30 fiyat endeksinin 03.11.2014 tarihli İkinci Seans kapanış değeri olan 98.020,09’dur. Endekste bir payın ağırlığı %15 ile sınırlandırılmıştır.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi için Kasım-Ekim olmak üzere yılda 1 endeks dönemi bulunmaktadır. 2014 yılında BIST 30 endeksinde yer alan işletmeler, 2015 yılında ise BIST 50 endeksinde yer alan işletmeler değerlemeye tabi tutulmuştur. 2016 yılından itibaren değerlemeye tabi işletmeler listesi, BIST 50 endeksi işletmelerine ek olarak BİST 100 işletmelerinden gönüllü olanları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. "Değerlemeye Tabi İşletmeler Listesi" her yıl Aralık ayı içerisinde revize edilerek Borsa İstanbul tarafından ilan edilmektedir. Endeksin hesaplanmasında kayda alınan en son fiyatlar kullanılmakta olup endeks kapsamında bulunan payların fiili dolaşımında bulunan kısmının katsayılı piyasa değerleri ile ağırlıklı olarak hesaplanır.

Endeksin hesaplanmasında aşağıda yer alan formül kullanılmaktadır (BİST, 2017a):

$$E_t = \frac{\sum_{i=1}^n (F_{it}/D_t) * N_{it} * H_{it} * K_{it}}{B_t}$$

Yukarıda verilen eşitlikte yer alan ifadeler aşağıda belirtilmiştir.

- E_t = Endeksin t zamandaki değeri
 n = Endekse dahil olan pay (işletme) sayısı
 F_{it} = “i” nci payın t zamandaki fiyatı
 N_{it} = “i” nci payın t zamandaki toplam sayısı
 H_{it} = “i” nci payın t zamandaki endeks hesaplamasında kullanılan fiili dolaşımda bulunan kısmının toplam pay sayısına oranı
 K_{it} = “i” nci payın t zamandaki katsayısı
 D_t = Endeksin döviz kurunun t zamandaki değeri
 B_t = Endeksin t zamandaki bölen değeri

Aşağıda yer alan başlıklarda sürdürülebilirlik endeksine ilişkin literatür ve çalışmanın uygulama kısmı yer almaktadır.

4. LİTERATÜR

Literatürde sürdürülebilirlik endeksini konu alan çalışmaların çoğunlukla performans konusuna odaklandığı görülmektedir. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde aşağıda yer alan çalışmalar ile karşılaşmıştır.

Cunha ve Samanez (2012) yapmış oldukları çalışmada, Brezilya Borsası’nda Sürdürülebilirlik Endeksi içinde yer alan firmaların performansını, firma yatırımlarının Sharpe, Treynor, Jensen, Sortino, Modigliani & Modigliani and Omega değerlerini kriter olarak incelemiştir. Çalışmada ayrıca 2005 yılı ile 2010 yılları arasında Sürdürülebilirlik Endeksi ile Brezilya Borsa Endeksi (BM&FBOVESPA) karşılaştırılmış ve aralarında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Santis, Albuquerque ve Lizarelli (2016) yapmış oldukları çalışmada, Brezilya Borsası’nda Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan firmalar ile yer almayan firmaları 2010-2013 yılları arasında finansal oranlar kullanarak finansal performans açısından istatistiki olarak karşılaştırmışlar. Sonuç olarak Sürdürülebilirlik Endeksi içinde yer alan firmaların finansal performansı ile Sürdürülebilirlik Endeksi içinde yer almayan firmaların finansal performansı arasında anlamlı bir fark bulamamışlardır.

Charlo, Moya ve Muñoz (2015) yapmış oldukları çalışmada, İspanya Borsası’nda yer alan firmaları Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan, yer almayan ve karışık olarak 3 gruba ayırmış ve karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak Sürdürülebilirlik Endeksi içindeki firmaların aynı risk düzeyinde daha fazla kar ettikleri ve pazardaki değişikliklere daha hızlı ayak uydurdıkları bulunmuştur.

Collison vd. (2008) yapmış oldukları çalışmada, Amerika, Avrupa, İngiltere ve genel olarak Dünya borsaları ayrı ayrı Sürdürülebilirlik Endeksi kriterlerinden olan sosyal sorumluluk, çevresel sürdürülebilirlik, yatırımcı ilişkileri, insan haklarına saygı, işçi hakları ve rüşvete karşı duyarlılık açısından değerlendirmişlerdir. 1996 ile 2005 yılları arasında firmaların Sürdürülebilirlik Endeksi öncesi ve sonrası performansları genel olarak incelenmiş ve Sürdürülebilirlik Endeksi’ne geçişin firmaların borsa performansını pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.

Skare ve Golja (2012) yapmış oldukları çalışmada Dow Jones World’da Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan 45 firma ile Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer almayan firmaları finansal ve

sürdürülebilir performans açısından karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan firmaların 2006 ile 2008 yılları arasında Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer almayan firmalara göre daha iyi bir performans gösterdikleri bulunmuştur.

Rebai vd. (2016) yapmış oldukları çalışmada, Fransa'da yer alan 3 büyük bankanın performanslarını çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP yöntemi kullanarak ölçmeye çalışmışlardır. Uygulamada bankaların 2004-2011 yılları arasındaki sürdürülebilirlik verileri kriter olarak kullanılarak nihai bir sıralamaya ulaşılmıştır.

Oberndorfer vd. (2013) yapmış oldukları çalışmada, Dow Jones Stoxx Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan Alman firmaların ve genel olarak Dow Jones World Sürdürülebilirlik Endeksi'nin hisse performanslarını karşılaştırmışlardır. 1999 ile 2002 yılları arasındaki verilerin incelendiği çalışmada Alman firmaların sürdürülebilirlik endeksinden negatif yönlü etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Calderon vd. (2012) yapmış oldukları çalışmada, Dow Jones Europe Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan 122 firmanın 2007-2009 yılları arasındaki firma değerlerini incelemiş. Sonuç olarak çevresel performansın firma değerini pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.

Marti vd. (2015) yapmış oldukları çalışmada, Stoxx Europe 600 Endeksi ve Stoxx Europe Sürdürülebilirlik Endeksi'ni karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak Sürdürülebilirlik Endeksi içinde yer alan firmaların daha iyi 2007-2010 yılları arasında daha iyi bir finansal performans gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

5. UYGULAMA

Küreselleşmenin yoğun bir şekilde yaşandığı ve rekabetin her geçen gün arttığı günümüzde, şletmeler dünya piyasasında ayakta kalabilmek için rekabet üstü bir anlayışla çalışmak ve rakiplerine karşı farklılıklar oluşmak zorundadır. Bu rekabet üstü anlayış ile çalışma ve faaliyetlerine devam edebilmek için son zamanlarda adından sıkça söz ettiren ve gelişmiş ölkelerin borsalarında artık yerleşik hale gelen ve içinde birçok şletmeci barındıran sürdürülebilirlik endeksi ölkemizde de faaliyet göstermekte olup Borsa İstanbul'da sürdürülebilirlik endeksinde yer alan şletmeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo-1: Borsa İstanbul'da Sürdürülebilirlik Endeksinde 2016-2017 Yıllarında Faaliyet Gösteren şletmeler

1	ADEL	ADEL KALEMCİLİK	22	PGSUS	PEGASUS
2	AKBNK	AKBANK	23	PETKM	PETKİM
3	AKSEN	AKSA ENERJİ	24	SAHOL	SABANCI HOLDİNG
4	AEFES	ANADOLU EFES	25	SISE	ŞİŞE CAM
5	ARCLK	ARÇELİK	26	HALKB	T. HALK BANKASI
6	ASELS	ASELSAN	27	TSKB	T.S.K.B.

7	BRISA	BRİSA	28	TATGD	TAT GIDA
8	COLLA	COCA COLA İÇECEK	29	TAVHL	TAV HAVALİMANLARI
9	DOHOL	DOĞAN HOLDİNG	30	TKFEN	TEKFEN HOLDİNG
10	DOAS	DOĞUŞ OTOMOTİV	31	TOASO	TOFAŞ OTO. FAB.
11	EREGL	EREĞLİ DEMİR ÇELİK	32	TUPRS	TÜPRAŞ
12	FROTO	FORD OTOSAN	33	THYAO	TÜRK HAVA YOLLARI
13	GARAN	GARANTİ BANKASI	34	TTKOM	TÜRK TELEKOM
14	GLYHO	GLOBAL YAT. HOLDİNG	35	TTRAK	TÜRK TRAKTÖR
15	ISCTR	İŞ BANKASI (C)	36	TCELL	TURKCELL
16	ISGYO	İŞ GMYO	37	ULKER	ÜLKER BİSKÜVİ
17	KCHOL	KOÇ HOLDİNG	38	VAKBN	VAKIFLAR BANKASI
18	KORDS	KORDSA GLOBAL	39	VESTL	VESTEL
19	MGROS	MİGROS TİCARET	40	VESBE	VESTEL BEYAZ EŞYA
20	NETAS	NETAŞ TELEKOM.	41	YKBNK	YAPI VE KREDİ BANK.
21	OTKAR	OTOKAR	42	ZOREN	ZORLU ENERJİ

Kaynak: (BİST, 2017b)

6. KAPSAM

Çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ve aynı zamanda Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan Garanti Bankası, Akbank, Vakıf Bank ve Yapı Kredi Bankasının hisse senedi değerleri üzerinden araştırma yapılmıştır. Garanti Bankası, Akbank, Vakıf Bank ve Yapı Kredi Bankası 2014-2015, 2015-2016 ve 2016-2017 dönemlerinde sürdürülebilirlik endeksinde işlem görmüşlerdir. Çalışma kapsamında, Borsa İstanbul'da Sürdürülebilirlik Endeksinde 2016-2017 Yıllarında Faaliyet Gösteren bankalardan T. Halk Bankası ve İş Bankası (C)'na ait veriler araştırmaya dahil edilmemiştir. T. Halk Bankası 2016-2017 döneminde sürdürülebilirlik endeksinde işlem görmeye başladığından dolayı çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. İş Bankası, 2014-2015 döneminde sürdürülebilirlik endeksinde yer almamaktadır. Banka, 2015-2016 ve 2016-2017 döneminde işlem görmüştür. Dolayısıyla her üç dönemde endekste yer almadığı için çalışmaya dahil edilememiştir. Çalışmanın amacı, Garanti Bankası, Akbank, Vakıf Bank ve Yapı Kredi Bankasının sürdürülebilirlik endeksine girmeden önceki ve endekse girdikten sonraki performanslarını ölçmek ve endekse girmenin banka performansı üzerinde olumlu etkisinin olup olmadığını incelemektedir. Çalışma, BİST (XU100) endeksi kapanış değerleri ve endekste faaliyet gösteren 4 bankanın hisse senedi değerlerinin ağırlıklı ortalamalarının 30.11.2012-31.10.2014 (sürdürülebilirlik endeksine katılmadan önceki 24 ay) tarihleri arasındaki ve 30.11.2014-31.10.2016 (sürdürülebilirlik endeksine katıldıktan sonraki 24 ay) tarihleri arasındaki değerleri esas alınarak yapılmış ve her ayın sonundaki

değerler kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan sürdürülebilirlik endeksi öncesi 4 bankanın ağırlıklı ortalamaları, ağırlıklı ortalamaların ortalaması ile Borsa İstanbul'un aynı tarihteki kapanış değerleri Tablo 2'de gösterilirken sürdürülebilirlik endeksi sonrası aynı değerler Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Sürdürülebilirlik Endeksi ncesi 4 Bankanın Ağırlıklı Ortalamaları ve Bunların Ortalaması İle Borsa İstanbul'un Aynı Tarihteki Kapanış Değerleri

SIRA	TARİH	GARANTİ BANKASI	AKBANK	VAKIF BANK	YAPI KREDİ BANKASI	ORTA-LAMA	BİST
1	30.11.2012	8,17	8,10	4,32	4,62	6,30	70708
2	31.12.2012	9,05	8,53	4,59	5,08	6,81	78208
3	31.1.2013	8,69	8,58	5,19	5,08	6,89	78783
4	28.2.2013	8,37	8,40	5,78	5,46	7,00	79333
5	31.3.2013	9,39	9,28	5,79	5,54	7,50	82765
6	30.4.2013	9,65	9,28	6,34	5,46	7,68	86046
7	31.5.2013	9,62	8,78	5,90	5,43	7,43	85990
8	30.6.2013	8,27	7,64	4,84	4,37	6,28	76294
9	31.7.2013	7,60	7,42	4,27	4,19	5,87	74420
10	31.8.2013	6,90	6,74	4,02	3,99	5,41	66394
11	30.9.2013	7,80	7,31	4,54	4,38	6,01	74772
12	31.10.2013	8,00	7,71	4,82	4,57	6,28	79565
13	30.11.2013	7,50	7,22	4,55	4,22	5,87	75748
14	31.12.2013	6,91	6,50	3,82	3,63	5,22	67801
15	31.1.2014	9,40	5,68	3,43	3,13	5,41	61858
16	28.2.2014	6,02	5,66	3,29	3,28	4,56	62553
17	31.3.2014	7,35	6,74	4,00	3,89	5,50	69117
18	30.4.2014	7,71	7,31	4,38	4,39	5,95	73871
19	31.5.2014	8,60	8,23	5,08	4,89	6,70	79289
20	30.6.2014	8,32	7,84	4,98	4,61	6,44	78472
21	31.7.2014	8,94	8,56	5,09	4,93	6,88	83824
22	31.8.2014	8,55	8,28	5,02	4,82	6,67	80312
23	30.9.2014	7,99	7,44	4,21	4,42	6,02	74937
24	31.10.2014	8,71	8,01	4,80	3,97	6,37	80579

Tablo 3. Sürdürülebilirlik Endeksi Sonrası 4 Bankanın Ağırlıklı Ortalamaları ve Bunların Ortalaması İle Borsa İstanbul'un Aynı Tarihteki Kapanış Değerleri

SIRA	TARİH	GARANTİ BANKASI	AKBANK	VAKIF BANK	YAPI KREDİ BANKASI	ORTA-LAMA	BİST
1	30.11.2014	9,67	8,90	5,15	5,33	7,26	86168
2	31.12.2014	9,40	8,60	4,87	4,85	6,93	84537
3	31.1.2015	10,20	8,94	5,71	5,10	7,49	88945
4	28.2.2015	9,48	8,26	5,31	4,65	6,93	84147
5	31.3.2015	7,35	7,71	4,31	4,02	5,85	80846
6	30.4.2015	8,81	7,89	4,81	4,24	6,44	85948

7	31.5.2015	8,61	8,12	4,67	4,16	6,39	82981
8	30.6.2015	8,36	7,72	4,29	3,93	6,08	82249
9	31.7.2015	8,08	7,37	4,14	3,75	5,84	79909
10	31.8.2015	7,37	6,81	3,82	3,57	5,39	73569
11	30.9.2015	7,07	6,77	3,87	3,40	5,28	74257
12	31.10.2015	7,47	7,41	4,09	3,49	5,62	79409
13	30.11.2015	7,38	6,96	4,00	3,39	5,43	75638
14	31.12.2015	7,17	6,80	3,86	3,33	5,29	71726
15	31.1.2016	7,44	7,11	3,77	3,63	5,49	73481
16	29.2.2016	7,31	7,40	4,10	3,72	5,63	74929
17	31.3.2016	7,98	8,02	4,66	4,17	6,21	83268
18	30.4.2016	8,63	8,59	4,92	4,23	6,59	85477
19	31.5.2016	7,62	8,08	4,45	4,16	6,08	77803
20	30.6.2016	7,56	8,20	4,54	3,93	6,06	76817
21	31.7.2016	7,32	7,63	4,34	3,42	5,68	75405
22	31.8.2016	7,66	7,87	4,33	3,60	5,87	75967
23	30.9.2016	7,95	8,01	4,58	3,65	6,05	76488
24	31.10.2016	8,37	8,27	4,58	3,70	6,23	78332

7. YÖNTEM

Araştırmada kullanılan verilerin değerlendirmesinde kullanılan istatistiksel yöntemler çalışmanın yöntem bölümünde anlatılmıştır. Öncelikle 4 bankanın hisse senedi değerleri ortalaması ile BİST (XU100) kapanış değerleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. İkinci olarak 4 bankanın hisse senedi değerleri için sürdürülebilirlik endeksi öncesi ve sonrası farklarının karşılaştırılmasında eşleştirilmiş iki grup arasındaki bağımsız farkların testi (paired t test) uygulanmıştır. Eşleştirilmiş t testi uygulanmadan önce endeks öncesi ve endeks sonrası verilerin normal dağılım koşunu sağlayıp sağlamadığı Shaphiro-Wilk testi ile kontrol edilmiştir. Eşleştirilmiş t testi, hisse senedi değerleri için sürdürülebilirlik endeksi öncesi ve sonrası farkların ortalamasının istatistiksel olarak anlamlılığını belirlemek amacıyla uygulanmıştır. Endeks öncesi ve sonrası BİST değerleri ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız iki grubun karşılaştırılmasında kullanılan t testi yaklaşımı kullanılmıştır. Hisse senedi değerleri ortalamaları ile BİST kapanış değerleri arasında hem sürdürülebilir endeks öncesi hem de sürdürülebilirlik endeksi sonrası verileri için ayrı ayrı tek değişkenli regresyon analizi yapılmıştır. Aşağıda regresyon analizi için kullanılan regresyon eşitliliği gösterilmiştir.

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon_{ij}$$

Bu eşitlikte Y_i : BİST açılış kapanış değerlerinin ortalamasını, β_0 regresyon sabitini (intercept), β_1 bankaların ağırlıklı ortalamalarının ortalamasında meydana gelen bir birimlik değişimin BİST’de meydana getireceği değişimi, X ise 4 bankanın ağırlıklı ortalamalarının ortalamasını ve ε_{ij} ise $\sim NIID(0, \sigma_e^2)$ koşullarını sağlayan hata terimidir.

8. BULGULAR

Çalışmada ilk olarak ilişkilerin incelenmesine yönelik 4 bankanın hisse senedi değerleri ortalaması ile BİST (XU100) kapanış değerleri arasındaki ilişki incelenmiş ve Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyonlar Tablo 4’de istatistiksel önem dereceleri ile birlikte verilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Çıktısı

		BİST	ORTALAMA
BİST	Pearson Correlation	1	0,809**
	Sig. (2-tailed)		0,000
	N	48	48
ORTALAMA	Pearson Correlation	0,809**	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	
	N	48	48

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 4 incelendiğinde iki değişken arasında Pearson korelasyon katsayısının 0,809 gibi yüksek ve pozitif yönlü bir ilişkiyi görölmektedir. Hesaplanan korelasyon katsayısı istatistiksel olarak önemli bulunmuştur ($p < 0,01$).

Eşleştirilmiş t testi ve regresyon analizleri öncesi verilerin normal dağılıma uygunluğu endeks öncesi ve endeks sonrası gruplarında hem hisse senedi ortalaması hem de BİST değişkenleri için gerçekteşirilmiiştir. Normal dağılım varsayımının her iki değişkende her iki endeks grubu için Shapiro-Wilk (S-W) testi ile sağlandığı görölmüştür. Endeks öncesi hisse senedi ortalaması için S-W test istatistiği 0,98 ve p değeri ise 0,95’dir. Endeks sonrası hisse senedi ortalamaları için S-W test istatistiği 0,93 ve p değeri ise 0,15’dir. BİST değerlerinin endeks öncesi için S-W test istatistiği 0,94 ve p değeri ise 0,25’dir. BİST değerlerinin endeks sonrası için S-W test istatistiği 0,95 ve p değeri ise 0,34 olarak bulunmuştur.

Sürdürülebilirlik endeksi öncesi ve sürdürülebilirlik endeksi sonrası hisse senedi ortalama değerleri arasındaki farklılıkların önemliliğinin test edilmesinde eşleştirilmiş iki grup arasındaki bağımsız farkların testi uygulanmıştır. Bu test sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’de verilmiştir. Tablo 5’de sürdürülebilirlik endeksi öncesi ve sürdürülebilirlik endeksi sonrası hisse senedi ortalama değerleri için tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Endeks öncesi ortalamasının ve standart sapmanın endeks sonrası ortalama ve standart sapmadan yüksek olduğu Tablo 5’de görölmektedir.

Tablo 5. Endeks öncesi-sonrası hisse senedi ortalamaları için tanımlayıcı istatistikler

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	endeks öncesi	6,2938	24	0,76472	0,15610
	endeks sonrası	6,0879	24	0,61113	0,12475

Tablo 6’da endeks öncesi ve endeks sonrası gözlem değerleri arasındaki Pearson korelasyonları verilmiştir. Hesaplanan korelasyon katsayısı orta büyüklükte olup istatistiksel olarak önemli bulunmuştur ($p<0.05$)

Tablo 6. Endeks öncesi-sonrası hisse senedi ortalamaları arasındaki korelasyon

		N	Correlation	Sig.
Pair 1	endeks öncesi ve endeks sonrası	24	0,489	0,015

Tablo 7’de eleştirilmiş t testi sonuçları verilmiştir. Endeks öncesi ve sonrası farkların ortalaması 0.20583 olarak bulunmuş olup bu fark istatistiksel olarak önemli bulunmamıştır ($p>0,05$). Yani endekse girdikten önce işletmelerin hisse senedi performansları endekse girdikten sonraki performanstan farklı değildir.

Tablo 7. Endeks öncesi-sonrası hisse senedi ortalamalarının eşleştirilmiş t testi sonuçları

Pair	Endeks öncesi – Endeks sonrası	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower	Upper			
1		0,20583	0,70798	0,14452	-0,09312	0,50479	1,424	23	0,168

Tablo 8’de sürdürülebilir endeks öncesi ve sonrası BİST değerleri için tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Endeks öncesi ortalamının ve standart sapmanın endeks sonrası ortalama ve standart sapmadan düşük olduğu Tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 8. Endeks öncesi ve sonrası BİST değerlerine ait tanımlayıcı istatistikler

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Endeks Öncesi	24	75901,6250	6678,68839	1363,28156
Endeks Sonrası	24	79512,3333	4839,58939	987,87705

Tablo 9’da sürdürülebilir endeks öncesi ve sonrası BİST ortalamaları arasındaki farklılıkların önemli olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan t testi sonuçları görülmektedir. Tablo 9 incelediğinde öncesi ve sonrası gruplar arasında Levene testi sonucunda varyansların eşit kabul edilebileceği belirlenmiştir ($p=0,262$). Endeks öncesi ve sonrası fark 3610,70 olarak bulunmuş olup bu fark istatistiksel olarak önemlidir ($p<0,05$). Yani endeks öncesine göre BİST endeks sonrasında istatistiksel olarak anlamlı bir artış göstermiştir.

Tablo 9. Endeks Öncesi ve Sonrası BİST Değerleri İçin T Testi Bulguları

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Equal variances assumed	1,290	,262	-2,145	46	,037	-3610,70	1683,57	-6999,57	-221,83
Equal variances not assumed			-2,145	41,934	,038	-3610,70	1683,57	-7008,46	-212,94

Sürdürülebilirlik endeksine girmeden önceki BİST kapanış değerleri ile bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 4 bankanın hisse senedi değerleri ortalaması arasındaki ilişki tek değişkenli regresyon analizi ile incelenmiş ve ikinci adımda aynı işlem BİST kapanış değerleri ile 4 bankanın sürdürülebilirlik endeksine girdikten sonraki hisse senedi değerleri ortalaması arasındaki ilişki incelenmiştir. Birinci adımda sürdürülebilirlik endeksine girmeden önceki BİST kapanış değerleri ile bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 4 bankanın hisse senedi değerleri ortalaması arasındaki ilişki tek değişkenli regresyon analizi ile incelenmiş ve sonuç olarak Tablo 10, Tablo 11 ve Tablo 12'de yer alan bulgular elde edilmiştir. Tablo 10'da regresyon analizine ilişkin uyum istatistikleri verilmekte olup 0,915 gibi yüksek bir belirleme katsayısına ulaşılmıştır. Tablo 11'de, regresyon modelinin anlamlılığının sınıandığı varyans analiz tablosunda model istatistiksel olarak $p < 0,001$ seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Tablo 12'de regresyon sabiti 25.610,044 ve regresyon katsayısı 7.990,718 olarak hesaplanmış ve istatistiksel olarak $p < 0,001$ seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Bununla birlikte, standardize edilmiş regresyon katsayısı $\beta = 0,915$ 'tir. Kısaca BİST değerinde 100 değerlik bir değişim meydana geldiğinde sürdürülebilirlik öncesi 4 bankanın ağırlıklı ortalamalarının ortalamasında 91,5 birimlik değişim meydana gelmektedir.

Tablo 10. Sürdürülebilirlik Endeksi Öncesi Regresyon Analizi Uyum Kriterleri.

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
dimension0	1	,915 ^a	,837	,830
a. Predictors: (Constant), ENDEKS_ÖNCESİ				

Tablo 11. Sürdürülebilirlik Endeksi Öncesi Regresyon Modeli Varyans Analizi

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	8,588E8	1	8,588E8	113,071	,000 ^a
	Residual	1,671E8	22	7595372,218		
	Total	1,026E9	23			
a. Predictors: (Constant), ENDEKS_ÖNCESİ						
b. Dependent Variable: BİST						

Tablo 12. Sürdürülebilirlik Endeksi Öncesi Regresyon Analizi.

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Sabit(β_0))	25610,044	4762,894		5,377	,000
	ENDEKS_ÖNCESİ (β_1)	7990,718	751,468	,915	10,633	,000
a. Dependent Variable: BİST						

BİST kapanış değerleri ile 4 bankanın sürdürülebilirlik endeksine girdikten sonraki değerleri arasındaki regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 13, Tablo 14, ve Tablo 15’de özetlenmiştir. Tablo 13’de, modelin uyum kriterlerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Belirleme katsayısı 0.895 gibi yüksek bir değer olarak bulunmuştur. Tablo 14’de, kullanılan regresyon modelinin istatistiksel olarak çok önemli olduğu belirlenmiştir ($p < 0.01$). Tablo 15’de, regresyon katsayıları ve önemlilik düzeyleri görülmektedir. Hem regresyon sabiti ve regresyon katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.01$). Regresyon sabiti, endeks öncesi için kurulan regresyon modelinden elde edilen sabitten daha yüksek değerde olup endeks sonrası regresyon katsayısı ise, endeks öncesinden daha düşük olarak tahmin edilmiştir. Bununla birlikte, standardize edilmiş regresyon katsayısı $\beta = 0,895$ ’tir. Kısaca BİST değerinde 100 değerlik bir değişim meydana geldiğinde sürdürülebilirlik öncesi 4 bankanın ağırlıklı ortalamalarının ortalamasında 89,5 birimlik değişim meydana gelmektedir.

Tablo 13. Sürdürülebilirlik Endeksi Sonrası Regresyon Analizi Uyum Kriterleri.

Model		R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
dimension0	1	,895 ^a	,801	,792	2207,23629

Tablo 14. Sürdürülebilirlik Endeksi Sonrası Regresyon Modeli Varyans Analizi

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	4,315E8	1	4,315E8	88,573	,000 ^a
	Residual	1,072E8	22	4871892,047		
	Total	5,387E8	23			
a. Predictors: (Constant), ENDEKS_SONRASI						
b. Dependent Variable: BİST						

Tablo 15. Sürdürülebilirlik Endeksi Öncesi Regresyon Analizi

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	36363,351	4606,892		7,893	,000
	ENDEKS_SONRASI	7087,643	753,099	,895	9,411	,000
a. Dependent Variable: BİST						

Yukarıda yer alan tablolarda da gösterilen bulgular ışığında çalışmaya ilişkin değerlendirme aşağıda yer almaktadır.

DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da 2014 yılında faaliyet göstermeye başlayan sürdürülebilirlik endeksi incelenmiştir. Çalışma kapsamında bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 4 bankanın hisse senedi değerlerinin BİST hisse senedi değerleri ile ortalama sürdürülebilirlik endeksi ortalama değerleri arasında yaklaşık olarak % 81'lik pozitif ilişki bulunmaktadır. Sürdürülebilirlik endeksi öncesi ve sürdürülebilirlik endeksi sonrası ortalama değerler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Sürdürülebilirlik endeksi 3. yılına yeni girmiş bir endekstir. Endeks derinleştikçe bankaların hisse senedi değerlerinde yarattığı etki endekse karşı olumlu bir tutuma dönüşeceği düşünülmektedir. Sürdürülebilirlik endeksi öncesi, hisse senedi ortalamaları 6.29 ortalama sahip iken endeks sonrası bu ortalama yaklaşık olarak 6.09 olarak gerçekleşmiştir. Ancak, hisse senedi ortalamalarındaki bu azalış istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Hisse senedi değerlerinde görülen düşüşün sürdürülebilirlik endeksinin henüz yeni yeni tanınmaya başlamasından kaynaklandığı ve çalışma kapsamında incelenen dönemde Türkiye'de yaşanan olumsuz gelişmelerin endeksi olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Bununla birlikte sürdürülebilirlik endeksi öncesinde BİST 100 endeksi 75.901 puandan 79.512 puana yükselmiştir. Sürdürülebilirlik endeksi ortalamasının tersine BİST 100 endeksi istatistiksel olarak anlamlı bir yükseliş göstermiştir. Bunun altında yatan en önemli neden BİST 100 endeksinin derinleşmiş bir endeks olmasıdır.

Sürdürülebilirlik endeksi öncesi ve sonrasında hisse senedi ortalamalarının BİST değerlerine regresyonları incelendiğinde her iki dönemde de kurulan modellerin önemli olduğu görülmüştür. Endeks öncesi regresyon katsayısı endeks sonrasına göre yaklaşık 1000 puan daha yüksek bulunmuştur.

Endekste yer alan işletmelerin aynı zamanda geleneksel finansal tabloların yanı sıra sürdürülebilirlik raporlaması yayınlıyor olmaları işletmelerin finansal raporlama kadar sosyal, çevresel ve yönetim performanslarını açık ve net bir şekilde yatırımcıları ile paylaşmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Bir işletmenin varlıklarının ve kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması, koruma altına alınması ve yönetilmesi sonucunda ulaşılan ekonomik karlılığının göstergesi olan finansal raporlar, muhasebe bilgi süreci sonucunda oluşturulmaktadır. Günümüzde, sürdürülebilirlik ve paydaşlar bakımından; işletme faaliyetlerinin yalnız finansal yönlerini temel alarak raporlayan finansal muhasebe, raporlamadan beklenen yararları gerektiği gibi sağlayamamaktadır. Dolayısıyla, geleneksel muhasebeye ve raporlamaya bazı eleştiriler getirilmektedir. Eleştiriler işletmelerin ekonomik performanslarının yanında sosyal ve çevresel performanslarının da dikkate alınmasını ve bu yönde açıklama yapılmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla, açıklanan eksikliklerinin giderilmesi ile işletme faaliyetlerinin ekonomik, sosyal ve çevresel unsurlarının raporlanması bakımından sürdürülebilirlik raporlaması kavramı ortaya çıkmıştır. Sosyal ve çevresel unsurları kapsamına alan, geleneksel finansal raporlamayı destekleyen ve kimi zaman alternatif bir raporlama da olabilen sürdürülebilirlik raporları; finansal olmayan raporlama ya da kurumsal sürdürülebilirlik raporlaması olarak ifade edilebilmektedir. Gelecekte sürdürülebilirlik raporu yayınlayan işletme sayısının artması ile paydaşların işletmelere olan güveninin artması sağlanacağından yatırımların bu işletmelere yöneleceğini göstermektedir.

Gelecek çalışmalarda, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan diğer işletmelerin hisse senedi değerlerine etkilerinin incelenmesi planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Altınay, Ayşenur (2016), Entegre Raporlama ve Sürdürülebilirlik Muhasebesi, *T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3) 25.

Becan, Cihan, (2011), *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Paydaş Teorisi ve İletişim Yaklaşımı Açısından Değerlendirilmesi: Bankaların Basın Bültenlerine Yönelik Bir İçerik Analizi*, www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/009/dergi/2/2011_2.pdf

Borsa İstanbul, (2017a) *BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Temel Kuralları*. Erişim tarihi: 10.08.2017. <http://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/endeksler/bist-surdurulebilirlik-endeksi-temel-kurallari.pdf?sfvrsn=23>

Borsa İstanbul, (2017b) *BİST Sürdürülebilirlik Endeksi*. Erişim Tarihi: 22.05.2017 <http://www.borsaistanbul.com/endeksler/BİST-pay-endeksleri/surdurulebilirlik-endeksi>.

Bıçakçı, Ayşe Banu, (2012), *Sürdürülebilirlik Yönetiminde Halkla İlişkilerin Rolü*, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 4, No 1, ISSN: 1309-8012.

Cambridge Dictionary, *Sustainability Index*, (2017). Erişim Tarihi: 10.08.2017. [.http://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/sustainability-index](http://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/sustainability-index)

Chapin III, F. Stuart, Torn, Margaret S. and Masaki Tateno, (1996), *Principles of Ecosystem Sustainability*, American Naturalist, 148(6), 1016-1037.

Charlo, M.J., Moya, I., Munoz, A., 2015. M. *Sustainable Development and Corporate Financial Performance: a Study Based on the FTSE4Good IBEX Index*. Bus. Strategy Environ. 24, 277-288.

Collison, D.J., Cobb, G., Power, D.M., Stevenson, L.A., 2008. *The Financial Performance of the FTSE4Good Indices*. Corp. Soc. Responsib. Environ. Manag. 15 (1), 14-28.

Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E.,(2015) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Serkan Yayıncılık 8.Baskı, Sakarya 2015.

Cunha, F.A.F.S. ve Samanez, C.P. (2013), *Performance Analysis Of Sustainable Nvestments In The Brazilian Stock Market: A Study About The Corporate Sustainability Index (ISE)*, J. Bus. Ethics 117, 19-36.

Çalışkan, Ö.,(2012), *Sürdürülebilirlik Raporlaması*, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Ankara SMMMO, 2012-1, 41-68.

Çalışkan, Özsözgün, Arzu, (2012), *Sürdürülebilirlik Raporlaması, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Sayı: 1*, 41-68.

Donaldson Thomas ve Preston Lee E., (1995), *The Stakeholder Theory of The Corporation: Concepts, Evidence and Implications*, Academy of Management Review, 20 (1), 65–91.

Dönmez, Dilek, (2008), *Paydaş Teorisi Çerçevesinde Otel İşletmelerinin Seyahat Acentaları İle İlişkileri ve Otel İşletmelerinin Performansı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma*, Yönetim, Yıl: 19, Sayı: 61, 91-112.

Ertuğrul, Fatmanur, (2008), *Paydaş Teorisi ve İşletmelerin Paydaşları ile İlişkilerinin Yönetimi*, Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Sayı: 31, 199-223.

Gao, Yongqiang, (2011), *CSR In An Emerging Country: A Content Analysis Of CSR Reports Of Listed Companies*, Baltic Journal Of Management, 6 (2), 263-291.

Gray, Rob (2005), *Social, Environmental and Sustainability Reporting and Organizational Value Creation? Whose value? Whose Creation?*, Accounting, Auditing & Accountability Journal, 19 (6), 793-819.

Hillman, Amy J. and Gerald D. Keim, (2001), *Shareholder Value, Stakeholder Management and Social Issues: What's the Bottom Line?*, Strategic Management Journal, Sayı: 22, 125-139.

Ho, Li-Chin Jennifer ve Martin E. Taylor, (2007), *An Empirical Analysis of Triple Bottom-Line Reporting and its Determinants: Evidence from the United States and Japan*, Journal of International Financial Management and Accounting, 18 (2), 123-150.

Jones Thomas M. ve Wicks Andrew C., (1999), *Convergent Stakeholder Theory*, Academy of Management Review, 24 (2), 206–221.

Jones Thomas M., (1995), *Instrumental Stakeholder Theory: A Synthesis of Ethics and Economics*, Academy of Management Review, 20 (2), pp: –437.

Kestane, Ali (2016), *Kurumsal Sürdürülebilirlik Perspektifinde İşletmelerin Finansal Performansının Analizi ve Yatırımcı Davranışları Üzerine Bir Araştırma: BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Kurnaz, Niyazi ve Kestane, Ali (2016), *Kurumsal Sürdürülebilirliğin Ekonomik Açıdan İncelenmesi ve Yatırımcı Davranışları İlişkisi: BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Uygulama*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Temmuz / Sayı: 49, 278-302.

Marti, C.P., Rovira-Val, M.R., Drescher, L.G., 2015. *Are Firms That Contribute To Sustainable Development Better Financially?* Corp. Soc. Responsib. Environ. Manag. 22 (5), 305-319.

Mattingly, James E., (2004) *Stakeholder Salience, Structural Development, and Firm Performance: Structural and Performance Correlates of Sociopolitical Stakeholder Management Strategies*, Journal of Business and Society, 43(1) , ss:97-114.

Maurer, March and Sybille, SACHS, (2005), *Implementing the Stakeholder View, Learning Process for a Changed Stakeholder Orientation*, The Journal of Corporate Citizenship, 17, 93-107.

Mitchell Ronald K., Agle Bradley R. ve Wood Donna J., (1997), *Toward a Theory of Stakeholder Identification and Salience: Defining the Principle of Who and What Really Counts*, Academy of Management Review, 22 (4), 853–886.

Oberndorfer, U., Schimidt, P., Wagner, M., Ziegler, A., 2013. *Does the Stock Market Value the Inclusion in a Sustainability Stock Index? An Event Study Analysis for German Firms*. J. Environ. Econ. Manag. 66 (3), 497-509.

Oliver, Christine, (1990), *Determinants of Inter-Organizational Relationships: Integration and Future Directions*, Academy of Management Review, 15(2), 241-265.

Özer, A. ve Özer, N., (2014), *Kaynak Temelli Yaklaşım ve Paydaş Yaklaşımı Açısından Entelektüel Sermayenin BİST'deki Çokuluslu İşletmelerin Finansal Performansına Etkisi*, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, Cilt: 8, Sayı: 2, 119-149.

Pérez-Calderón, E., Milanés-Montero, P. ve Ortega-Rossell, F. J. (2012), *Environmental Performance and Firm Value: Evidence from Dow Jones Sustainability Index Europe*, Int. J. Environ. Res., 6(4), 1007-1014.

Rebai, S., Azarez, M.N. ve Saidane, D. (2016) *A Multi-Attribute Utility Model For Generating A Sustainability Index in The Banking Sector*, Journal of Cleaner Production, 113, 835-849.

Reinig Christopher J ve Tilt Carol A, (2009) *Corporate Social Responsibility Issues in Media Releases: A Stakeholder Analysis of Australian Banks*, Issues in Social and Environmental Accounting, 2 (2), 176–197.

Santis, P., Albuquerque A. ve Lizarelli F. (2016), *Do Sustainable Companies Have A Better Financial Performance? A Study On Brazilian Public Companies*, Journal of Cleaner Production 133, 735-745.

Sarıkaya; Muammer, (2011), *Paydaş Yaklaşımı Bağlamında İşletme-Paydaş Etkileşimi ve Stratejik Paydaş Yaklaşımı*, <http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/dosyaeylulekim2011.pdf> (Erişim Tarihi: 01.08.2017).

Schaltegger, Stefan ve Burrit, Roger L. (2010), *Sustainability Accounting for Companies: Catchphrase or Decision Support for Business Leaders?*, Journal of World Business, 45, 375-384.

Sheu, Her-Jiun and Shih-Fang, Lo, (2005), *A New Conceptual Framework Integrating Environment into Corporate Performance Evaluation*, Sustainable Development, 13(2), 79-90.

Shrivastava Paul, (1995), *The Role of Corporations in Achieving Ecological Sustainability*, The Academy of Management Review, 20 (4), 930-960.

Sisaye, Seleshi. (2011), *Ecological Systems Approaches to Sustainability and Organizational Development: Emerging Trends in Environmental and Social Reporting Systems*, Leadership and Organization Development Journal, 32 (4), 379-398.

Skare, M., Golja, T., 2012. *Corporate Social Responsibility And Corporate Financial Performance Is There A Link?* Ekon. Istraz.-Econ. Res. 25 (1).

Soba, Mustafa, Bayhan, Mustafa ve Kestane, Ali. (2014), *Sipariş Maliyet Sistemi Üzerinde Toplam Kalite Yönetiminin Etkinliği: Kütahya İlinde Bir Uygulama*, Bahçeşehir Üniversitesi İ.İ.B.F, 14. Üretim Araştırmaları Sempozyumu, 3-5 Eylül, İstanbul.

Soba, Mustafa, Bayhan, Mustafa, Şimşek, Ali ve Kestane, Ali, (2015), *Safha Maliyet Sistemi ve Tam Zamanında Stok Yönetimi (JIT) İlişkisinin Üretim İşletmelerinin Üzerine Etkisi: Uşak İlinde Bir Uygulama*, Ege Üniversitesi İ.İ.B.F, 15. Üretim Araştırmaları Sempozyumu, 14-16 Ekim, İzmir.

Soubbotina, Tatyana P. (2004), *Beyond Economic Growth an Introduction to Sustainable Development 2nd Edition*, USA: World Bank, <https://books.google.com.tr/books?id=xNWyOAeRDsC&printsec=frontcover&dq=Beyond+Economic+Growth+an+Introduction+to+Sustainable+Development+2nd+Edition&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiJp8mdptPJAhWHORQKHVwvCqEQ6AEIJDA#v=onepage&q=Beyond%20Economic%20Growth%20an%20Introduction%20to%20Sustainable%20Development%202nd%20Edition&f=false> (Erişim: 21.03.2017)

Stratejik Paydaş Analizi, Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, 43-58.

MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCEDE KADININ TOPLUMSAL KONUMU¹

Yahya DEMİRKANOĐLU²

ÖZ

Her düşünce yapısında olduğu gibi, muhafazakâr düşünce de toplumsal öğelerin birçoğuna farklı boyutlarda az ya da çok tesirde bulunmaktadır. Bu düşünce yapısı içinde kadını diğer toplumsal öğelerden ayıran temel fark, muhafazakâr düşünce öğelerinin her birinin kadının toplumsal konumu üzerinde etkili olması, hatta büyük oranda bu konumu biçimlendirmesidir. Bu bağlamda muhafazakâr düşüncede kadının toplumsal konumunu ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışma, üç ana bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde, muhafazakârlık kavramsal ve tarihsel açıdan; ikinci bölümde ise, öğeleri bakımından irdelenmeye çalışılmıştır. Son bölümde de söz konusu öğeler esas alınarak kadının toplumsal konumu, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda, muhafazakâr düşüncede kadının toplumsal konumunun muhafazakârlığa ait din, gelenek, mülkiyet, aile ve düzen gibi öğeler etrafında şekillendiği; kadına atfedilen patriarkal rollerin, kadının kamusal alandaki görünürlüğünü ‘kadın tabiatıyla uyumlu’ sınırlı bir alanla kısıtladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Kadın, Aile, Toplumsal Cinsiyet.

Jel Kodları: Z19, Y80.

¹ Bu çalışma 2015’te tamamlanan “Türkiye’de Muhafazakâr Sağ ve Kadın: MSP’den AK Parti’ye Değişen Siyasal Panorama” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

²Yrd. Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi, yahyadmknkl@hotmail.com
Makale Gönderim Tarihi: 15.09.2017; Makale Kabul Tarihi: 30.10.2017

SOCIAL POSITION OF WOMEN IN CONSERVATIVE MENTALITY

ABSTRACT

As it is the case in every mentality, conservative mentality also influences many of social elements in different dimensions more or less. In this mentality, the basic difference that differentiates the women from other social elements is the fact that each of the conservative mentality elements is influential on the social position of women and even shapes this position at a great deal. In this context, this study aims to reveal the social position of women in conservative mentality, and has been designed as three main parts. In the first part, conservative mentality is dealt with in conceptual and historical aspects; and in the second part, it is examined in terms of its elements. In the last part, the social position of women is analyzed based on the above-mentioned elements by making use of historical and descriptive research methods. At the end of the study, it was concluded that social position of women is shaped around religion, tradition, possession, family and order elements in conservative mentality; and the patriarchal roles referred to women limit the visibility of women in public areas with a field that is “consistent with the nature of women”.

Keywords: Conservatism, Women, Family, Gender.

JEL Codes: Z19, Y80.

GİRİŞ

Bir siyasi düşünce sistemi ve yaşam felsefesi olan muhafazakârlığın gelişip şekillenmesinde Aydınlanma Hareketi, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi etkili olmuştur. Her üç olgunun meydana getirmek istediği değişime karşı bir tepki hareketi olan muhafazakârlık, mevcut olan toplumsal düzenin devamlılığından yana bir tavır içerisinde olmuştur. Edmund Burke'un fikirleri çerçevesinde şekillenen ve organik bir toplum yapısını temel alan muhafazakâr dünya görüşünün ana kolonlarını; gelenek, aile, mülkiyet, reform, devlet ve din gibi öğeler teşkil etmektedir. Bu öğelerin her biri, muhafazakâr düşünce yapısında var olan olgular üzerinde etkilidir.

Çalışmanın temel sorunsalı olan kadın konusu, muhafazakâr düşünce yapısı içinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü muhafazakâr siyasi düşüncenin kadını konumlandığı yer, onu diğer ideolojilerden farklılaştıran temel unsurlardan biridir. Bunun nedeni kadın için öngörülen statünün, muhafazakâr düşünceyi açıklarken öne sürülen olguların neredeyse tamamından izler taşımasıdır. Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılık, kadına biçilen rolü doğallaştırmakta ve aile içindeki rol dağılımı bu olgu üzerine inşa edilmektedir. Kadına ve erkeğe biçilen roller ancak toplum içinde var olabilir. Aile ise, kişilerin toplumsallaştığı mekanlardır. Geleneğin taşıyıcısı olan kadının rolü, büyük oranda dinin dinamize ettiği ve ahlakın hâkim olduğu toplumun temeli olarak görülen aile içinde var olur. Bu bağlamda cinsiyet algısı, din, gelenek, aile, toplum ve ahlak, muhafazakâr düşüncede kadının konumunu anlamak için başvurulan anahtar kavramlardır. Ayrıca bu kavramların çoğunun muhafazakâr düşünce yapısının kadın dışındaki diğer olgularını açıklamada da kullanıldığını belirtmek yerindedir. Bunun diğer bir anlamı, muhafazakâr siyasi düşünce yapısında kadının konumu ile ilgili yapılacak bir tahlilin, aynı zamanda muhafazakâr düşünce yapısının analizi anlamına da geleceğidir.

Muhafazakâr düşünce yapısının öğelerinin kadının toplumsal konumuna bakış açısını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışma üç ana bölüm halinde tasarlanmıştır. Takip eden birinci bölümde, muhafazakâr düşünce kavramsal ve tarihsel yönleri ile ele alınmış; ikinci bölümde ise, muhafazakâr siyasi düşüncenin temel öğeleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son kısmında, muhafazakâr düşüncenin kadını ele alış biçimi incelenmiştir.

1. KAVRAMSAL VE TARİHSEL AÇIDAN MUHAFAZAKÂRLIK

“Felsefi bir düşünce ve siyasal bir tavır olan muhafazakârlık” (Güler, 2012: 117); Latince “conservare” kelimesinden türetilmiş olup, koruma ve muhafaza etme anlamına gelmektedir. Muhafazakârlık, her ne kadar siyasi düşünce bakımından modern döneme ait bir tavır ve hareket olsa da muhafazakârlığın kökenlerinin Aristo'ya kadar dayandığı iddia edilmektedir. Latince “conservator” kelimesi, Ortaçağ toplumlarında yasaları ve belli grupları koruyan anlamında kullanılmıştır. Kavram olarak muhafazakârlığın (conservatuer) Fransız siyasi literatürüne girişi ise, Fransız Devrimi sonrasında denk gelmektedir (Akkaş, 2003: 242). 1815 sonrası dönemde François René de Chateaubriand tarafından genel olarak siyasal yelpazede “sağ” kanadı tarif etmek amacıyla kullanılan, Almanya'da 1830'larda ortaya çıkan (Güler, 2012: 119), İngiltere'de ise, The Quarterly Review editörü J. W. Croker

tarafından 1830'da İngilizceye tercüme edilen muhafazakârlık; ilk muhafazakâr hükümeti kuran Sir Robert Peel'in partisinin temel dayanakları olarak, 1834 Tamworth Manifestosu'nda yer almıştır. Muhafazakârlık, aynı yıllarda Calhoun, Webster ve Brownson'un kullanımlarıyla Amerikan siyasi literatürüne girmiştir. Günümüzde muhafazakâr siyasi düşüncenin temel referansı olarak kabul edilen ve İngiliz liberal Whig Partisi'nde milletvekilliği yapmış olan Edmund Burke (1729-1794), muhafazakârlık (conservator) yerine, koruma (preservation) terimini kullanmayı yeğlemiştir. Bu tarihsel sürece dayanılarak muhafazakârlık teriminin siyasi literatürde kullanımının yaklaşık iki yüzyıl öncesine kadar uzandığı söylenebilir (Akkaş, 2003: 242).

Kökenini ne kadar eskiye dayanırsa dayansın muhafazakârlığın gelişip şekillenmesinde Aydınlanma Hareketi, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi etkili olmuştur (Yayla, 2004: 157). Aydınlanma Hareketi, bu öğelerin başında gelmektedir. Aydınlanma Hareketi'nin temel felsefesi, rasyonalizme (akılcılık) dayanmaktadır. Rasyonalizm, insan davranışını yönlendiren en mutemet rehberin gelenek yerine aklın ve muhakemenin olduğunu savunmaktadır (Ergil, 1986a: 111). Muhafazakârlık, Aydınlanmanın iyimser yönünü ifade eden mükemmelleşebilirlik anlayışının zıttı bir anlayış ile insan doğası ve akli konusunda menfi bir felsefi zeminden yola çıkar. Aydınlanma, akıl sayesinde insanın kendisini ve yaşadığı toplumu mükemmel kılabileceği hususunda şüphe duymamış ve onun ferdi, sosyal ve politik ereklerini sınırlayacak başka herhangi bir değer tanımamıştır. Hâlbuki akıl çağı ve onun akabinde gelen çağ(lar)ın insanlık tarihinin önceki dönemleriyle mukayese edilemeyecek bir yıkıma sahne olması, insan aklına atfedilen rolün muhafazakâr eleştirisine yönelik kötümser bir felsefi bakışı, Aydınlanma iyimserliğinin karşısına dikmiştir. Muhafazakârlığın bu kötümser tutumu, insanın doğasından gelen sınırlı bir varlık oluşuna, aklın zayıflığına ve dünyayı daha iyi kılamayacağına dair mükemmeliyetçiliğin olanaksızlığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Buna göre aklın belirli bir kavrayış gücü vardır; akıl, belirli bir düzen içerisinde yer alarak diğer tüm beşeri değerlerin üstünde yer alan ve dolayısıyla onlardan bağımsız bir şekilde kendisine başvurulmasını haklı kılacak yüce ve yanılmaz gücü temsil etmemektedir (Özipek, 2011: 63-64).

Muhafazakâr bakış, toplumun yaşamışları, yaşayanları ve yaşayacakları arasında bir ortaklık olduğu fikrine dayanır. Muhafazakârlara göre toplum, somut bir organizmadır ve toplumun sözleşmeye dayandığı öne sürülemez (Mollaer, 2008: 51). Doğal düzen, ahlaki bir düzen olarak algılanır (Ergil, 1986a: 120). Aydınlanma'nın "soyut haklar ve sözleşmeye dayalı toplum" anlayışını şiddetle eleştiren muhafazakârlar, düşüncelerinin temellerinin Ortaçağın inanç ve değerlerinde bulan, din, aile ve lonca gibi geleneksel kurumlara dayanan "kadim toplumsal düzen"i savunur (Karatepe, 2011: 51-52).

Toplumsal düzenin bozulmaması, onun istikrarının korunması konusunda hassasiyeti ile beliren muhafazakâr düşüncenin doğuşuna etki eden diğer bir faktör, Sanayi Devrimi'dir. Sanayi Devrimi'nin akabinde oluşan yeni sosyolojik yapı, muhafazakârların önem verdiği aile, cemaat, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinde önemli ölçüde tahribata yol açmıştır. Tonnies'in vurguladığı "gemeinschaft"ın (topluluğun) "gesellschaft"a (topluma) dönüşümüyle, başka bir ifadeyle bel kemiğine benzeyen düzenlilik ve uyumdaki geleneksel toplumu ayakta tutan temel taşların bozulması ile birlikte

yabancılaşma ve çözülmeyi ifade eden toplumsal kaosa neden olan sosyolojik bir yapı oluşmaktaydı. Sanayi Devrimi'yle birlikte gelişen yeni toplumun odak noktasını, cemaat yapılarının yönlendirdiği köylerden ziyade kentler teşkil etmeye başlamıştır. Kentteki nüfus artışından dolayı çözülen toplum yapısı yerini güçsüz ve parçalanmış bir yapıya bırakarak geleneksel tesanüt, bağlılık gibi muhafazakâr değerleri tabiatıyla tasfiye etme sürecine girmiştir (Çaha, 2007: 103-104).

Fransız Devrimi ise, muhafazakârlığın gelişiminde adeta bir lokomotif görevi görmüştür. Devrim, kısa sürede dünyanın dört bir yanına yaydığı düşünce ve ilkelerle birlikte yalnızca Fransa'da yerleşik düzeni yıkmakla kalmamış, beraberinde pek çok ülkede boy gösteren devrimlere ve yenileşme hareketlerine de öncülük yapmıştır (Ergil, 1986a: 111). Devrim, Fransa'da "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" idealleri etrafında gerçekleşmiştir. Batı dünyasında heyecan yaratan Devrimin hemen ardından Burke, kendisini sonradan "muhafazakârlığın kurucusu veya en büyük düşünürü" (Jones, 2017: 178) olarak tanımlanmasını sağlayacak "Reflections on The Revolution in France"i yazmıştır. Burke (1951: 75-76) kitabında eski düşünceler ve yaşam kurallarının ortadan kaldırılması halinde yaşanacak kaybın tahmin edilemeyeceğini belirtmiş ve artık kendilerine rehber olacak bir pusulanın olmayacağını ve ne yönde bir yol izleyeceklerinin belirsiz olduğunu ifade etmiştir. Fransız Devrimi'nin meydana getirdiği iyimserlik rüzgârlarının tüm Avrupa'ya egemen olduğu bir ortamda Devrimin sert bir şekilde eleştirildiği bu kitap, büyük bir tepkiyle karşılanmış ve başta Thomas Paine olmak üzere, birçok yazar tarafından eleştirilmiştir (Özipek, 2011: 69). Ancak Devrimin akabinde 1793'te gerçekleşen halk ayaklanmasıyla iktidara geçen Jakobenler döneminde başlayan, herkesin daha fazla kana ve teröre tanıklık ettiği Terör Döneminde yaşananlar (Davis, 2010: 235), Burke'u ve onun eleştirilerini çürütmeye kalkışmak için uğraşan radikallerin bile umutlarını yıkmıştır. Burke ve Paine arasında yaşanan tartışma, siyasi bir ayrılığın dışında felsefi bir çatışmanın açıklamasıydı. Burke, "aslında bir ilke ile savaşıyoruz"u söylerken bile gerçek nedenin Jakobenleri ortaya çıkaran ve sorumluları arasında Rousseau'nun da dışında tutulmadığı Aydınlanma ilkeleri olduğunu ifade etmiş oluyordu (Özipek, 2011: 69).

Fransız Devrimi her şeyi baştan yaratma çabası ile tarihsel zinciri koparmak ve yeni temeller atmak çabası içinde olmuştur. Geçmişle bağını korumak isteyen Burke'un muhafazakâr düşünce yapısı bu noktadan hareketle şekillenmektedir. Geçmişten gelen tarihi mirasın ne pahasına olursa olsun korunması ve güvence altına alınması; geçmişle bizler arasındaki bağı sağlamlaştırdığından cemaat yaşamı için vazgeçilmez olan bir unsurdur. Tarihsel süreç içinde kazanılmış tecrübeler bir araya getirilerek zenginlik yaratılabilir, yaratılan bu zenginlik, zor ve karmaşık olan hayatın yapısına ve unsurlarına cevap vermek konusunda sınırlı olan akıl üzerinde kurulamaz; bundan dolayı insan aklının doğayı, geleneklerin derinliğini, ağırlığını ve bilgeliğini anlama için yeterli olmadığı düşünülmektedir (Ceylan, 2007: 39).

Yukarda sayılan üç olgu, yeni bir toplumsal düzen meydana getirme çabası içerisinde olan muhafazakâr anlayış tarafından kabul görmemektedir. Çünkü "muhafazakârlığın genel olarak insanı geçmişten gelen ve süreklilik arz eden kurulu toplumsal düzenin parçası olarak ele alma eğilimi içinde olduğu rahatlıkla görülebilir" (Aytaç, 2015: 116). Beneton (2011: 50)'a göre muhafazakârlık

canlandırdığı gelenekselliğin hizmetinde olan, karşı devrimci anın ürünü olarak tanımlamaktadır. Özellikle Aydınlanma Hareketi ve Fransız Devrimi neticesinde siyasal ve sosyo-ekonomik hayatta beliren hızlı değişim ve dönüşümlerden olumsuz yönde etkilenen toplumsal kesimlerin kendilerini korunaklı hissettiği, kendi değer ve mantalitesine yakın gördükleri eski düzene duydukları özlemi, yaşanan değişim ve dönüşüme duydukları tepkiyi, alışık oldukları eski düzeni geri getirme ya da eski düzene özgü kurumların korunmasına olanak sağlayacak usul ve tedrici bir değişime dönük isteklerini yansıtır (Tok, 2015:232).

Liberalizm ve sosyalizm gibi bir ideoloji olarak tanımlanan muhafazakârlık, düşüncelerini soyut akla ve soyut düşüncelere dayandırmaktan kaçınmaktadır. Çünkü kendisini gelenek ve tecrübeye dayandıran muhafazakâr düşüncede insanların sınırlı akıl kapasitesine sahip oldukları anlayışı hâkimdir (Akıncı, 2012: 52-53). Muhafazakâr siyaset, daima belirli somut koşullara bağlı olmuştur ve muhafazakâr siyasetin dönemin şartlarına göre farklılık gösteren, pratik ve pragmatik bir yanı bulunmaktadır. Muhafazakâr siyaset, güçlünün haklılığına, sonucun takip edilen yolu haklı gösterdiğine dayanan bir güç ideolojisine haizdir. Dünyayı üzerinde düşünmeden, otantik biçimde algılayan eski düşünce biçimlerine karşı muhafazakârlığın bilinçli ve “kendi hakkında düşünür” çabası, muhafazakârlığın bir ideoloji olarak inşasına işaret etmektedir (Güler, 2012: 118-119).

Muhafazakârlığın sağ kanatta bir ideoloji olduğu yorumlansa da muhafazakârlık, gerçeği tek boyuta indirgediklerini düşündükleri ideolojilere soğuk bakmaktadır. Oysa muhafazakârlığa göre gerçek hiçbir ideolojinin tekelinde olmayacak kadar çok boyutludur. Ayrıca her doktrinin değişmez ilkelere sahip olduğu düşüncesi, muhafazakarlığın pragmatizm aracılığıyla kendini değişmez ilkelere kapatmasına neden olmaktadır. İdeolojiler düzeni ve ahengi bozarak değişime zorlarken; muhafazakârlık değişime şüphe ile yaklaşmakta ve ihtiyaç oranında değişimi kendiliğinden, fonksiyonalist bir anlayışla mümkün görmektedir (Safi, 2005: 14).

Muhafazakâr siyaset; tek bir düşünce yapısı içinde toplumu tesis etmek, tek bir amaca tek bir otorite altında erişmek için örgütlü bir siyasal düzen kurma iddiasındaki ideolojilerden tamamen ayrılır. Muhafazakâr siyaset; resmi bir ideolojiye dayanan devlet aygıtını, merkeziyetçi yanı baskın güçlü bir bürokrasiyi, toplumu denetleyen iletişim ve baskı araçları ile toplumun bir bütün olarak organizmik bir yapı içerisinde ideolojik hegemonya altında seferber edilmesi gibi argümanlarla bizatihi oluşmuş sosyal sözleşmeleri tek taraflı fesheden evren, doğa, bireysel ve sosyal düzenlemeleri benimsemez. Ayrıca asırlar boyunca kazanılan tecrübe ve faydalardan yararlanılarak oluşturulan yasaları; süresiz, tinsel, izafi ve beşeri ilkelerin kaprislerine feda edilemeyecek kadar değerli görmektedir. Bu nedenle muhafazakâr siyaset, her türlü toplum mühendisliği projelerini tahripkâr bulur, bu meyanda ideolojileri de kaçınılmaz olarak totaliter ilan eder (Çetin, 2004: 111).

Dolayısıyla, bütün ideolojilere mesafeli yaklaşan ve kendisini de bir ideoloji olarak addetmekten imtina eden muhafazakâr düşünce ve hareket (Yanardağ, 2004: 26), ideolojik inaklar sisteminden ziyade bir sezgiler/hisler manzumesine dayanmaktadır. Bunlara inanan ve bu şekilde düşünen bir kişiye de muhafazakâr denilebilir (Kirk, 2008: 243). Eğer bir kişi muhafazakâr ise, belli

biçimlerde düşünme ve davranma eğiliminde olmalı, birtakım davranışları ve beşeri durumların şartlarını diğerlerine tercih etmek, belli tür seçimleri yapmaya eğilim gösterebilmektedir (Oakeshott, 2004: 55). Muhafazakârlığın özü, tarihsel evrim sürecinin semeresi olarak görülen mevcut kurumsal yapıyı/düzeni, birtakım radikal akımların tehditlerine karşı belirli argümanlardan istifade ederek savunmak ve meşrulaştırmaktır. Bu kapsamda öze değil, daha çok usulle ilişkili olarak algılanan muhafazakârlığın, sabit bir kurumsal düzeni bulunmamaktadır. Bu yüzden farklı kurumsal düzenlerle bir arada görülebilir (Duman, 2010:490).

Ergil (1989'dan aktaran; Safi, 2005: 11-12), muhafazakârlığın “her siyasal rejimde görülebilir” nitelikte olan “genel bir tutum ve tavır alışı” olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan muhafazakârlık, mevcut durumu (status quo) korumayı amaçlayan her türlü düşünce ve eylemi niteleyebilecektir. Buna göre de, “değişmenin değil, varılmış olan noktanın ‘mümkün olanın’ en iyisi olduğunu savunan, daha öteye geçmenin sakıncalı olduğunu vurgulayan ve bunu düşünsel ya da eylemsel olarak engelleyen her siyasal görüş/iktidar, muhafazakâr olmaktadır”.

Gündelik hayatta balık tutmanın dahi muhafazakâr olduğunu söyleyen Micheal Oakeshott'a göre “muhafazakâr olmak, bildik olanı bilinmeyene, gerçeği muammaya, fiili olanı mümkün olana, sınırlı olanı sınırsız olana, yakındakini uzağa, yeterliyi bolluğa, uygun olanı mükemmele, şimdiki sevinci ütopyacı mutluluğa tercih etmektir” (Güngörmez, 2004: 12).

2. MUHAFAZAKÂR SİYASİ DÜŞÜNCENİN ÖĞELERİ

2.1. Gelenek

Toplumun düzensiz ve otoritesiz varlığını sürdüremeyeceği görüşünü benimseyen muhafazakâr düşünceye göre, toplum varlığının sürdürülmesi, düzen ve otoritenin sağlanmasında başat olan değerlerden biri geleneklerdir (Türe, 2005: 43). Modern zamanlarda beliren ve modernizme karşı çıkan entelektüel (ve siyasal) bir hareket olarak muhafazakârlık, Avrupa uluslarının geleneksel, siyasal ve toplumsal düzenini savunmak için oluşup, temelde anti modern bir niteliğe sahiptir. Bundan dolayı, saf muhafazakârlık bir gelenekçilik olarak görülmektedir (Beneton, 2011: 10-11). Muhafazakâr düşüncenin özeğinde bulunan “muhafaza etme arzusu”; yerleşik gelenek ve göreneklere, geleneğin haiz olduğu erdemlerle zamanla yerleşe gelmiş müesseselere duyulan itibarla yakından ilişkilidir (Heywood, 2011b: 76). Toplumların ortak mirası olarak görülen unsurları oluşturmasından dolayı gelenekler, toplumların sürekliliğinin ve toplumsal meşruiyetin kaynağı olarak kabul edilirler (Yılmaz, 2005: 40). Ayrıca insanların birey olarak sınırlı düzeydeki aklıyla her şeyi idrak etmesinin olanaksızlığına ilişkin inanç da muhafazakârların geleneğe güven duymalarının kökeninde yatmaktadır (Özipek, 2011: 105). Genel olarak gelenekçiliğe yatkın kişiler olan muhafazakârlara göre, bir geleneğin uzun süreli olması da onun en doğru bilgi olarak algılanmasına yol açar (Muller, 2000: 56).

Her ne kadar muhafazakâr düşünce, köklü gelenekler etrafında biçimlense de bu, muhafazakârlıkta tüm geleneklerin korunacağı anlamına gelmemektedir. Scrutan'ın da belirttiği gibi, birbirine rakip gelenekler vardır ve her gelenek muhafazakârlık açısından aynı ölçüde korunmaya layık değildir. İşkence, suç ve devrim geleneklerini ise, korunmaya layık olmayan gelenekler olarak

nitelendirmektedir. Scrutan, muhafazakârlığın bir geleneği desteklemesi için tatmin edici üç bağımsız kritere bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda “ilk kriter, geleneğin, şanlı bir tarihin verdiği değere sahip olması; ikinci kriter, o geleneğe bağlılarının sadakatini içinde barındırıyor olması; üçüncü kriter ise, kaynaklandığı fiilden daha uzun ömürlü olması ve ona anlam vermesidir” (Tannsıç, 1990’dan aktaran; Özipek, 2011: 110). Gelenek, muhafazakâr ideolojinin ontolojik kusuru telafi etmek için kullandığı bir araç olarak nitelendirilip, bu bağlamda insanın giderilemez eksikliğinin sadece atalar tarafından tecrübe edilmiş bilgilerin uygulanmasıyla alt edilebileceği fikrini barındırır (Mollaer, 2008: 47).

2.2. Aile

Zamana karşı koyabilmiş değer, uygulama ve kurumları, özelde de bir kuşaktan diğerine nakledilebilenleri kapsayan geleneklerin ve kurumların tarih testini başarıyla geçmelerinden dolayı hassasiyetle korunması gerektiği (Heywood, 2011a: 86) vurgusunun yapıldığı muhafazakâr siyasal düşüncede aile; bireyin kişilik kazanmasında ve kimlik edinmesinde üstlendiği roller kadar, gelenekleri üreten ve nakleden bir ortam sunması bakımından da oldukça önemlidir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 34). Toplumu kombine eden birçok değer yaratıldığı ve tahkim edildiği, sosyal dayanışmanın sağlandığı, bireye temel eğitimin verildiği aile; muhafazakâr siyasi düşüncede hem toplumu teşkil eden temel bir birim, hem de geleneksel ahlakın koruyucusu olarak addedilen sosyal bir müessesedir. Çünkü aile toplumu birleştiren bağların bir bölümünün türetildiği ve pekiştirildiği bir sosyal atmosferi yaratır. Aile toplumun bölünmesini önlediği gibi, toplumda sağladığı yardımlaşma ve dayanışma misyonuyla adeta bir vakıf, bireye verdiği temel eğitimle de bir eğitim kurumu işlevi görmektedir. Bireylerin aidiyet ve mensubiyet hislerini kuvvetlendiren aile, aynı zamanda onların kendilerini mutlu hissettikleri nadir yerlerden birini de teşkil etmektedir. Bu yüzden ailenin elzem bazı toplumsal işlevleri bulunmaktadır (Vural, 2003: 38).

Aile, muhafazakârlığın kendisinden hareketle bir ideoloji olarak oluşturulduğu, minimal ontolojik varlık olarak da tanımlanabilir. İster Hıristiyanlıktan gelen ilk günah öğretisinde olsun, isterse seküler nedenlerle “kusurlu sayılan insan”ın içinde en ideal şekilde var olabileceği ilk müessese olsun aile, bireyin birçok ihtiyacının tatminine ve eksikliğinin giderilmesine olanak sağlayan yegâne bir birliktir. Bu birlik içinde bireyin eksiklikleri telafi edildiği gibi, maddi ve fizyolojik ihtiyaçları meşru çerçevede tatmin edilmekte; sevgi ve bağlılık hisleri pekiştirilmektedir. Bu bakımdan “kusurlu sayılan insan”ın iyi ve kötü arasında tercihte bulunabilmesinin, ruhsal ve bedensel ihtiyaçlarını meşru yollardan karşılayabilmesinin ailenin “kurumsal rehberliği” yoluyla mümkün olduğu söylenebilir (Özipek, 2011: 106).

2.3. Mülkiyet

Muhafazakârlığın aile vurgusunun yanında dayandığı en büyük ortak paydalardan biri de kuşkusuz mülkiyet anlayışıdır. Mülkiyet ve otoritenin toplumsal düzenin temelini oluşturduğu vurgusunun yapıldığı muhafazakârlığa göre, devletin ve düzenin korunması ve süreklilik arz etmesi mülkiyet ve otoriteyle olanaklı olup, otorite ve mülkiyet özgürlüğün de temelini teşkil etmektedir. Mülk

edinme ve koruma hakkının iyi bir toplum tanımının ilk koşulu olarak kabul edildiği muhafazakârlıkta, mülkiyetin bir yandan toplumun ana birimi olan ailenin temelini oluşturduğu, diğer yandan da bireye toplumda belirli bir konum kazandırdığı anlayışı hâkimdir (Türe, 2005: 45).

Aslında muhafazakârların aileye saygısı da aileyle mülkiyet arasındaki yakınlıktan kaynaklanmaktadır. Muhafazakâr mülkiyet teorisinde mülkiyet, bireyin gereksinimlerinin karşılamasında eşsiz konuma sahip olan ve ondan bağımsız düşünölemeyen tamamlayıcı bir parçası olarak addedilir. Mülkiyet, medeniyette insanın insaniyetinin ve onun bütün doğa üzerindeki üstünlüğünün nişanesi olarak kabul edilir. Romalı iddiaya göre bir fert çok eski dönemlerin birinde bir toprak parçasını alıp onu “benim” diye ilan etmedikçe, insanın toprak üzerindeki ve onun üzerinde bulunan her şeyin üzerindeki egemenliğini iddia etmesi ve böylece bunun medeniyetin gelişmesinde ilk adım olması olanaksızdı. Muhafazakâr mülkiyet düşüncesinin ve bu düşüncenin karakteristiğine işlemiş olan Romalı-feodal unsurun bütün özü elbette ki, mülkiyeti muhafaza yasalarında ve örflerde “en büyük oğul önceliği” olarak görölmektedir. Her ikisi de mülkiyetin aile karakterini korumak ve onu bireysel mülkiyetin müphem ve devredilebilen sahipliğinden korumak amacıyla tasarlanmıştır (Nisbet, 2011: 90-91). “Mülkiyet bir hak olduğu kadar sorumluluktur” diyen muhafazakâr klişe, bu durumu çok latif bir şekilde ifade etmektedir. “Mülkiyet hakkının kişinin kendi tekelindekiyle dilediğini yapmada namütenahi bir özgürlüğe haiz olmadığı” anlayışının benimsendiği muhafazakâr düşüncede, mülkiyet hakkı toplumun ihtiyaçlarıyla sınırlandırılmıştır. Böylece arazi ve mülk sahipleri bir geleneğin (kültürün) taşıyıcıları olarak anlaşılır ve onlara bu geleneği korumada belli görevler atfedilir. Muhafazakâr düşüncede mülkiyetin görevleri net bir şekilde tanımlanmamaktadır. Bununla birlikte hayır hizmetleri yapma sorumluluğu, kamu hizmetlerini ve belli çıkar grupları adına olmaktan ziyade kamu yararına siyaset yapma sanatını içermektedir (Barry, 1989: 102-103).

2.4. Reform

Anti-ütöpic olan Muhafazakâr düşüncenin siyasi yaklaşımları pragmatiktir. Muhafazakârlar, çeşitli siyasi önerileri değerlendirirken tarihi ve ampirik şartlarının önemini vurgular. Bu nedenle devrimlerin, toplumsal düzeni altüst edip, geleneksel otorite, meslek ve sınıf yapılarını yok ettiği düşüncesi ile insan ve toplumun oluşumunda devrim stratejisi yerine çok ağır yapılan reformları tercih ederler. Reformların her şeyden önce mevcut durumu korumak için olması gerektiğine inanırlar (Vural, 2003: 15). Genel itibariyle tepkiye dayalı negatif bir doktrin şeklinde beliren muhafazakârlığın neye karşı olduğu belli olmadığı gibi, taraf olduğu hususlar da açık değildir. Bu düşüncenin E. Burke’un yanında Maistre ve Bonald gibi düşünürlerin eserleriyle şekillenmiş ve teorik olmaktan ziyade siyasi pragmatizme yönelik olduğu söylenebilir. Soyut fikirlere ve doktriner düşünceye karşı olan ana eğilimine rağmen muhafazakârlık basit bir pragmatizm veya oportünizm de değildir. Bireye ve topluma yönelik bir dizi siyasi inanca dayanan muhafazakârlık, değişime tamamen karşı çıkmamanın yanı sıra, değişime karşı pragmatik bir tavır içindedir (Yılmaz, 2001: 92-93).

2.5. Birey ve Düzen

Evrene ve evrende insanın yerine ilişkin belirli bir bakış açısına sahip olan muhafazakâr düşüncede, her şeyin merkezini Tanrı teşkil etmektedir. Bütün varoluşun kaynağı ve ölçüsü olarak Tanrıyı gören muhafazakâr düşüncede, insan doğası kozmolojik düzenin sabit bir parçasından ibarettir. İnsanın doğa yasalarına tabiiyeti de onu tabiaten yetersiz kılmaktadır. İnsanın kendi doğasının ona siyasal etkinliklerde ve hükümetlerin onun adına yapabileceklerine sınırlar getirdiği inancının hâkim olduğu muhafazakâr düşüncede, insan temelde kusurlu ve muhakeme yeteneği sınırlı bir varlık olarak addedilir. İhtiras ve dürtülerin egemen olduğu yaratıklar durumunda olan insanın, suç ve kabahatlere meyilli bir doğaya sahip olduğuna inanılır (Ergil, 1986b: 275-276). Bu bağlamda isyankârlık yapan, otoriteye karşı düşmanlık besleyen, sözleşme ve geleneklere bağlı kalmayı reddeden birey, muhafazakâr kesim tarafından zararlı görülmektedir (Letwin, 2012: 5). Ayrıca ahlaki yönden bozuk olan bireyler; çıkarıcı, haris ve iktidar hırsıyla lekelenmiştir. Bu yüzden düzensizliğin ve suçun köklerinin, toplumdan ziyade beşeri bireye uzandığı savı ileri sürülmektedir (Heywood, 2011b: 76).

Muhafazakârların, toplumdaki bireyler üzerinde otoriter denetimlerden yana olması, neden toplumdaki “yasa ve düzen” savunucuları olması gerektiğini açıklar. Bununla birlikte muhafazakârlar, polisin güçlü, yasaların sert ve cezaevlerinin de rahatsız edici olmadığı sürece, insanları caydıramayacaklarını düşünürler (Baradat, 2012: 35). Bu yüzden muhafazakârlar, merkezi bir güç ve otorite sistemi olmaksızın istikrarlı bir toplumun söz konusu olamayacağı düşüncesini savunmaktadır. Bu bakımdan devlete itaat ve yasalara riayet, muhafazakâr düşüncenin temel prensiplerinden birini teşkil eder (Aktan, 2007). Ayrıca muhafazakâr siyasi düşünce, mevcut toplumsal yapıda kargaşa yaratacak, ‘düzen’ ve bu düzen içinde oluşan ‘anlam’ı zedeleyecek siyasal tasarruflara karşı bir duruş sergilemektedir (Duman, 2010: 491).

Muhafazakârların ‘düzen’e yaptığı bu vurgu, ünlü Amerikan siyaset teorisyeni Russell Kirk’in anayasa tahayyülünde de görülmektedir. Kirk’e göre iyi bir anayasanın ilk ilkesi, uzunca bir ara birlikte yaşamış bir halkın üzerinde ortak deneyimine dayanmasıdır. "Düzen, adalet ve özgürlüğü" koruyabilen anayasalar bu açıdan bakıldığında üretilmemiş; insanların alışkanlıklarından ve sosyal ilişkilerinden gelişmiştir. Kirk’in anayasal ilkeler arasında yer verdiği ikinci ilke, insanoğlunun dini yapısı, anayasanın ve kamu düzeninin standartlarını arttırmak için gerekliliği ve kendilerinden ya da devletten daha güçlü olan iktidardakileri etkilemesidir. Kirk’in üçüncü anayasal ilkesi ise, kişiselliği ve yetenekle, gücünü, konumunu ve sorumluluğunu toplumdan almış kişileri birleştiren ‘doğal aristokrasiye’ toplumun olan ihtiyacıdır. Son olarak Kirk, iyi bir anayasanın özgürlük ve düzen iddiası arasındaki dengeyi koruyacağı ilkesini belirtir. Anayasanın bireylerin haklarının olması gerektiği gibi koruması için, anarşiyle sonuçlanmayacak şekilde toplum düzenini de koruması gerekmektedir (Frohnen, 2004: 461-462).

Ergil’e göre (1986a: 123), muhafazakâr düşüncede “özgürlükler yasa ile tescil edilmiş olduğundan, yasalara uyan insan, özgürlüğü hak etmiştir.” Özgürlükler bireylerin var olan yasalara uyma düzeyi ile ölçülür. Bu durum muhafazakâr düşüncede, özgürlük kavramının “insanın doğası” türünde spekülâtif bir kavramdan kaynaklanan, her derde deva bir “reçete” olmadığını yansıtır. Örneğin:

Bir İngiliz için özgürlük, ‘habeas corpus ilkeleri’ ile gerçeklik kazanmamaktadır. Ancak bu ilkeler demetinin varlık kazanması, özgürlüklerin yasaya dönüştürülmüş olması ile mümkündür. Diğer bir ifadeyle, özgürlükler varlıklarını “dışsal sınırlamaların” yokluğunda elde etmektedir. Sınırlamaların kaynağını, genellikle baskıcı bir güç teşkil eder. Bu nedenle her türlü sosyal gücün kapsamlı ve çok özekli tutulması, Batı’nın muhafazakâr geleneğinde büyük öneme haizdir.

Muhafazakâr yöntem, insanın sınırları ve hareket alanı belirlenmiş bir evrende toplumun ve tarihin bir ürünü olarak var olduğuna; ona atfedilen rollerin ve mücadele alanlarının da ancak bu olgularca saptanan aile, kültür, ananeler ve din gibi argümanlardan kaynaklanacağına inanır. İnsanları kendilerini oluşturan bu bütünlüklü yapının haricindeki parçalarla (parti, ideoloji, elit, öbek, hizip) tanımlamak ve anlamlandırmak, insanın kendini gerçekleştirmesine engel olmaktır. İnsan kendisini en iyi, dâhilinde tanımlı bulunduğu düzenin kural dünyasına uyarak bulabilir. Bunun haricindeki tüm ayrımlar, tarihsel ve sosyal hakikatlerden uzak, soyut ve eğreti değerlerdir. Kalıcı olana adapte olmak yerine, eğreti olan için didişmek anlamsızdır (Çetin, 2004: 104).

2.6. Din

Muhafazakâr ideolojide, yenilik olarak insanlara verilen her şeyin aslında insanları her bakımdan yozlaştırdığı, insanlığın değer yargılarını, geleneklerini, dini inançlarını adeta yerle bir ettiği savı benimsenmiştir. Muhafazakâr ideolojide ileri sürülen bu tezin savunulmasında, özellikle “aile ve Kilise gibi kutsal, sosyal işlevi vazgeçilmez olan kurumların parçalanması ve değersizleştirilmesinin insanlık için bir felaket olacağı kaygısı” çok başvurulan bir sosyolojik gerekçedir (Tekin, 2004: 86).

Muhafazakâr mekânın kozmik bir evren algılaması, tepesinde Tanrı olan dikey (hiyerarşik) bir örgütlenme üzerine kuruludur. Kozmolojik bir yapıda olan bu düzenin birbirine bağı ve bağımlı yapı taşları; Tanrı, evren, doğa, toplum ve insandır. Bu düzen, hiçbir parçanın diğerlerinden ayrı ve özel olmadığı organizmik bir bütünlüğü temsil eder (Çetin, 2004: 89). Birey-toplum-devlet birliğinin, bütünlüğünün ve kaynaşmasının yollarını arayan muhafazakârlık ise, tüm bu ayrımların üzerinde ve dışında siyasal ilişkileri yöneten-yönetilen ayrımına dayandırır (Çetin, 2004: 91). Toplumu bir arada tutan değerlerin vazgeçilmez önemi, muhafazakârlığın eskisinin de yenisinin de dini ve seküler olanının da üzerinde uzlaştıkları bir konudur. Dinin bireysel ve toplumsal bakımdan önemini de sıkça vurgulayan muhafazakârlar, dini sadece bireysel bir inanç olarak değil, aynı zamanda toplumsal işlevleri olan bir kurum olarak da değerli görürler. Hiçbir toplumun, cemaatin veya grubun dinden bağımsız olarak var olamayacağı düşüncesi bu siyaset felsefesine aittir. Din otoritesi, sembolleri ve kurumları vasıtasıyla toplumun birlikteliğini sağlamaya ve korumaya katkıda bulunmanın yanı sıra, manevi bir bağ olarak toplumda birleştirici bir işlev görür. Dini istikrarlı bir toplumun sosyolojik gereği olarak gören geleneksel muhafazakârlık, aynı zamanda doğal hukukun ve siyasi ahlakın kaynağı olarak da görür (Vural, 2003: 122-123).

Toplumsal düzende önemli yer teşkil eden din, muhafazakâr düşünce tarafından oldukça önemsenmektedir. Dini toplumun çimentosu olarak gören muhafazakârlık, bireyler arası doğal eşitsizlikleri düzenleyici rol üstlendiği, toplumsal istikrara ve otoriteye katkıda bulunduğu gerekçesiyle

dinin mutlaka var olması gerektiğini savunmaktadır (Şeyhanlıoğlu, 2011: 39). Başka bir ifadeyle, dindar olmaya veya geleneksel dini değerlerin saptadığı bir tutum takınmayı ifade eden bir tavra dönüşen muhafazakârlıkta, siyasi bir ideoloji olarak dine yapılan ısrarlı vurgunun yanında, devrime karşı ihtiyatlı bir karşı oluş, tutum ve pratiğin varlığı söz konusudur. Bu özellikleri nedeniyle muhafazakârlığın “tutuculuk”, “dincilik” ve “gericilik”le karıştırılan bir yönü de bulunmaktadır (Akkır, 2006: 7).

3. MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCEDE KADININ TOPLUMSAL KONUMU

Bir ideoloji, düşünce sistemi ve hatta yaşam felsefesi olan muhafazakâr düşünce, Fransız Devrimi'nin sonuçlarına ve toplumsal hayatta akli ve bilimi esas olarak kabul eden düşünceye karşı ortaya çıkmış bir akımdır. 20. asra damgasını vuran bu akım, toplumsal duyarlılığın ve bireysel sorumluluğun gelişmesinde önemli roller üstlenen bir görünümde belirir. Ana tema olarak tecrübeye dayanan, tarihsel ve toplumsal duruşu önemseyen muhafazakârlık, bu yönleriyle aynı zamanda sosyolojik olan bir gelenektir. Ayrıca muhafazakârlık hayata ilişkin bir teori olarak görülebileceği gibi, olaylara karşı bir tavır olarak da nitelendirilebilir. Muhafazakârlık, kendi içinde tutarlı ve sistemli bir felsefe, politikadır; ancak hepsinden de önemlisi kadim bir gelenektir (Duman, 2012: 43-44).

Muhafazakâr düşüncede kadın ise, başta gelenekler olmak üzere, aile, ahlak ve yerleşe gelmiş toplumsal cinsiyet algısı etrafında şekillenen bir konuma haizdir. Muhafazakâr düşüncede kadının konumunu şekillendiren etmenlerden biri olan ahlak, ideal toplum ülküsünün üzerine bina edildiği ve muhafazakâr düşünürlerin toplumsal olgulara seçici bir anlayışla yaklaşmasıyla meydana getirilen önemli bir zemindir. Bireyin toplum ve diğer bireylere karşı olan davranışlarına nizam veren genel ahlak, muhafazakâr düşüncede esas gücünü muhteviyatından çok işlevinden almaktadır. Başka bir ifadeyle genel ahlakı değerli ve önemli kılan öncelikli öge içeriğinin doğru ve muvafık olması değil, varlığının elzem görülmesidir. Yalnız ve serbest bırakıldıkları, terbiye ve eğitmeden uzak kaldıkları takdirde bireylerin hem kendileri hem de çevreleri için zararlı oldukları, günaha ve yok oluşa meyilli oldukları düşünüldüğünden, genel ahlak ve bu ahlak temelinde teşkil edilmiş toplumsal düzen, insan varoluşunun zorunlu bir gereği olarak sunulur ve kutsanır (Özsel, 2012).

Benimsenen ahlak anlayışında kadın için belirlenen rol, cinsler arasındaki ayrımının doğal sonucu olarak görülmektedir. Muhafazakâr düşünce tarafından toplum içindeki cinsiyet ayrımlarının doğal olduğu görüşüne itilen kadın ve erkek, doğanın onlar için hazırladığı sosyal rolleri üstlenmesi gerektiği anlayışını benimserler. “Biyoloji kaderdir” anlayışından yola çıkan muhafazakârlar, kadını fiziksel ve anatomik yapısıyla toplum içinde ikinci planda olmaya ve evcil bir rol almaya uygun bir varlık olarak kabul etmektedirler (Heywood, 2011a: 253). Bu bağlamda, organik bir toplum yapısını benimseyen muhafazakârlar için eşitlik, yalnızca başlangıç noktası olarak görülmektedir (Baradat, 2012:37). Böyle bir toplumda eşitsizlik, kaçınılmazdır ve bu sadece bireysel farklılıklardan doğan bir nitelik değildir. Bundan dolayı Burke gibi pre-demokratik muhafazakârlar, “doğal aristokrasi” görüşünü oldukça rahat bir şekilde benimseyebilmişlerdir. Vücuttaki beyin, kalp ve karaciğer nasıl farklı işlevler gerçekleştiriyorsa, toplumu oluşturan farklı sınıf ve grupların da kendilerine ait özel birtakım rolleri (önderler ve takipçiler, yöneticiler ve işçiler, işe gidenler ve evde çocuk bakanlar) bulunmaktadır

(Heywood, 2011a: 92). Kadının konumun değişmezliği ve doğallığı konusunda Alman muhafazakârlığın fikir babası ve kaynağı olarak görülen Hegel (Çaha, 2007:106), kadınlıkla erkek arasındaki ilişkiyle hayvanla bitki arasındaki ilişki arasında benzerlik kurarak şu şekilde özetlemiştir: “Aktif olan, sürekli dolaşım duran hayvandır. Oysa bitki sürekli olarak aynı toprakta sabit olarak bekler. Bitkinin işlevi hayvanı beslemektir. Ancak kendisini ona sunarken de hayvanın gelip kendisini bulmasını ve yemesini bekler. Çünkü aktif ve gezici olan, aynı yerde sabit durmayan hayvandır. Bitkinin temel işlevi hayvanın yaşamasını sağlamak, onun kanında ve damarlarında yer alarak onunla bütünleşmektir. Kadın da aynı şekilde sürekliliği ifade eden aile içinde bitki gibi sabit kalır. Onu arayıp bulan erkeğidir. Kendisini erkeğine sunarak ona tarihsel anlamda lojistik destek sağlar. Kamusal alana da erkeğiyle bütünleşmiş olarak, onun şahsında girer. Başka bir ifadeyle, erkeğinden bağımsız bir hükmü şahsiyet geliştiremediği için kendi başına kamusal alanda yer alma, dolayısıyla tarihin bir objesi olma şansı yoktur” (Çaha, 2010: 40-41).

Diğer taraftan modern dünyadaki muhafazakârların referansını oluşturan David Hume’un (Çaha, 2004: 16) kadına bakış açısı da bu doğrultudadır; “...bir cinsin elde edebileceği en büyük saygı, sadakatten gelir; ve bir kadın, bu konuda zayıflık gösterirse orta malı ve bayağı olur. Şerefini kaybeder ve tüm hakaretleri hak eder. Küçük bir kusur, şerefini yerle bir etmek için yeterli değildir. Bir kadının her şeyden çok açlığını doyumak için olanakları olur; yoksa alçak gönüllülüğü ve kendine hâkim olması, bizi rahatlatmaz ve bir kere yapılan hata, söylemek gerekirse hiçbir zaman tamamen onarılamaz. Bir erkek fırsat bulup alçakça bir şey yaparsa, bunun tam tersini yaparak şerefini kurtarabilir. Fakat bir kez iffeti yok olmuş bir kadın, bizlere kendine yeterince hâkim olabileceği yolunda güvence verebilir mi?”

Bu alıntıya göre erkek, yanlış yaparsa başı sağlanır; kadın yanlış yaparsa başı sağlanması söz konusu değildir (Kızılkaya, 2005: 97). İnsanlar arasında her zaman için büyük eşitsizliklerin var olduğunu vurgulayarak toplumu bir başka varsayıma dayandırma yoluyla kurma girişiminin “budalalık” olduğunda ısrar eden muhafazakârların (Baradat, 2012: 36) cinsiyet algısı, kadın ve erkeğin aile ve toplum içindeki rollerini belirlemektedir. Bu kapsamda muhafazakârların geleneksel anlayışında, toplumun doğası gereği hiyerarşik olduğu ve sabit, yerleşik sosyal derecelerle nitelendirildiği fikri yatmaktadır (Heywood, 2011a: 92). Kafa ve kol tabirleri erkeğe ve emeğe ait olarak kullanılırken, kadınlar biyolojik yazgılarının bir sonucu olarak yaptıkları üretken işlevlerde emeğini satmakta “özgür” sayılmamaktadır. Ücretli emeğin sosyal maliyetini ve ikili işgücü piyasası aracılığıyla gerçek ücretleri düşürdüğü düşünülen kadın bu yönüyle erkekleri de çalışmaya mahkûm eden, dolayısıyla onunla bir bütün olarak düşünülmesi gereken bir unsur şeklinde kabul edilmektedir. Ayrıca, kadına biçilen bu rol, çalışan erkeğin yeniden üretim koşullarını sağlamada muhafazakârlığın disipline edici diğer bir işlevine tekabül etmektedir (Balta, 2012: 2).

Muhafazakâr düşüncede, özgürlük toplumun dışında değil içinde aranmalıdır ve başta gelenek ve din olmak üzere aile ve cemaat ilişkileri bireyi özgür kılan müesseseler olarak görülmektedir. Çünkü insan, sadece toplum içinde kalarak kendini gerçekleştirebilir, gizil güçlerinin farkına varabilir ve

yeteneklerinin kapasitesini görebilir. Nisbet'in deyişiyile; "toplum, birey için adeta her şeydir". Kural tanımayan bir bireycilik, sadece akılla hareket etmektedir ki, saf aklın insanı doğru yola ulaştırması imkânsızdır. Bundan dolayı birey, kutsal bir şemsiyenin altına girmeli, dinin ve geleneğin gücünden yararlanmalı ve en önemlisi aile kurumuna güvenmelidir. Bu nedenle geleneğin kadim kurumları arasında yer alan aile, muhafazakâr ideolojinin adeta vazgeçilmez kurumlarından birine dönüşmüştür. Toplumsal değerlere ve normlara aşinalığın kazanıldığı ve kişinin toplumsallaşmaya başladığı ilk kurum olan aile, aynı zamanda geleneksel yapının, dini normların, otorite ilişkilerinin ve kolektif iradenin de gerçekleştiği ve bizzat aktif olarak yaşandığı bir kurumdur (Duman, 2012: 44-45).

Muhafazakâr düşüncede, geleneği aktaran ve yeniden üreten bir araç olarak yer alan kadın; ana, eş, bacı ve kız gibi aile kavramı içerisinde türetilen toplumsal rollerle hüviyet kazanmıştır (Kaya, 2014). Kadın, bu hüviyetlerini toplumsal kurumlarda elde etmektedir. Muhafazakâr düşünceye göre birey ve toplum arasında aracılık işlevi gören cemaatler olmaksızın toplum yapısı bozulur, fertler arasında bağlar kopar, atomize olmuş bir yapı ortaya çıkar. Toplumsal birlikteliği sağlayan şey de patriarkal değerlerin taşıyıcısı olarak kadın ve erkeğin birlikteliğine dayanan aile, cemaat ve lonca gibi kurumlardır (Özgün, 2014: 15). Bu nedenle muhafazakârlık, gelenekselin muhafaza edilmesi şeklinde ifade edilse de muhafazakârlaşma süreçlerinin tahlilinde öncelikli olarak aile ve kadının statüsü sınamaya tabi tutulur (Balta, 2012: 1). Muhafazakârlığa göre toplumun en temel birimi olan aile, aynı zamanda toplumsal yapının en eski ve başarılı kurumunu teşkil etmektedir. Aile monarşi gibi tasarlanmakta olup, bu yapıda kral rolünde baba ve uyrukları yer almaktadır (Özgün, 2014: 14). Geleneksel olarak roller ve sorumluluklar, aile içerisinde cinsiyetçi bir anlayışla paylaşılmaktadır. Kadının sorumlulukları; yemek pişirme, bulaşık yıkama, ev temizleme ve çocuk bakmak gibi işlerle sınırlı tutulmaktadır. Muhafazakâr ideolojilerin ev işleri konusunda sıkça vurguladığı "cinsiyete dayalı iş bölümü"nü en önemli sorunlarından birisi kadının emeğinin göz ardı edilmesidir. Öyle ki kadının, evin ve aile fertlerinin düzenini sağlamak adına üstlendiği işler, ekonomik karşılığı olmamasından kaynaklı olarak, gerek aile fertleri gerekse toplum tarafından değerli bulunmamaktadır. Öte yandan kadın uğraşları karşılığında emeklilik, sosyal güvenlik hakları da edinmemektedir (Başterzi, 2013: 11).

Erkek evlenmek istediğinde mutlaka kendisiyle ev kurma sorumluluğunu paylaşacak, kadına hasredilen geleneksel rolleri üstlenecek bir kadın bulmak zorundadır (Kirk, 1985'ten aktaran; Dural, 2006: 64). Kadın ve erkek, çift olma durumunda çoluk çocuk meydana getirir. Muhafazakâr bakışta çocuklar bir lütf ve nimettir. Çocuk yetiştirmek, ailenin doğal işidir. Aile, çocukları sevgi ile büyütmeli ve onlara geleneksel ve ruhsal miraslarını aktarmalıdır. Bu şekilde çocukları toplumsallaştırmalı ve nesilleri birleştirmelidir. Aileler, bu önemli işi yaparak toplumda saygı ve şeref kazanırlar (Winker, 2005: 18-19). Bu nedenle muhafazakârlar kürtaja şiddetle karşıdırlar ve kürtajı "en temel insan hakkı olan yaşama hakkı"nın ihlali olarak görmektedir. İnsan hayatının annenin hamile kaldığı ilk günden itibaren başladığını ifade eden muhafazakârlar, anne karnındaki bir bebeğin doğum dışı bir sebeple alınmasını da cinayet olarak görmektedir. Masum insan hayatına son vermek olarak görülen kürtaj, açık bir dille "şeytana hizmet etmek" şeklinde yorumlanmaktadır (Köni ve Torun, 2013: 197).

Muhafazakârlara göre, yetkin olmayan bir varlık olarak insan, konu kendi bedeni bile olsa, sınırsız bir yetkiyi elinde bulundurmamaktadır (Özipek, 2011: 202). Kürtajın tamamen kaldırılması yönünde çaba gösteren muhafazakârlar, öte yandan kürtaja sebebiyet veren şeyleri ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar içerisindeyler. Bu çalışmalar arasında evliliğin teşviki ve kolaylaştırılması, evlilik sonucu doğan çocuklar için ailelere maddi destek sağlanması, evlilik dışı doğum ve on sekiz yaş altı hamileliklerin destek kapsamı dışına alınması, hamilelik bakım ve bilgilendirme merkezlerinin kurulması, kürtaja karşı eğitim gibi şeyler yer almaktadır (Köni ve Torun, 2013: 197).

Muhafazakârlığın ilk evresinden itibaren yoğun patriarkal eğilimler barındırdığını söylemek mümkündür (Dural, 2004: 123). Patriarkal görüş, kadın ve erkekleri, yalnızca biyolojik olarak değil, aynı zamanda gereksinimleri, ehliyetleri ve işlevleri bakımından da farklı görür. Ayrıca bu görüşte Tanrının kadın ve erkekleri toplumsal işlevler açısından da farklı yarattığı anlayışı söz konusudur. Yani, erkekler “doğal olarak” daha güçlü ve akılcıdır, dolayısıyla hükmetmek için yaratılan erkekler, siyasi olanı, devleti temsil etmeye ve yönetmeye daha elverişlidir. Kadınlar ise, “doğal olarak” daha zayıf, akıllı ve rasyonel yetenekler açısından daha aşağı, duygusal açıdan ise, dengesizdirler. Bu özelliklerinin onları güvenilir ve siyasal katılım açısından elverişsiz kılmasından dolayı, siyasal/kamusal alanın dışında kalmaları gerektiği vurgulanır (Berktaş, 2009: 26-27).

Bu yönleriyle muhafazakârlık bir siyaset kuramından ziyade, devrimci kopuşlara karşı duruşu öneren bir tepki ideolojisidir. Modern siyasal hayatta karşı devrimci dönemlerin, isyanların bastırıldığı dönemlerin ürünü olan bu ideoloji, “beş parmağın beşi bir olmamalı”, “ayaklar baş olmamalı”, “erkekler kadınlara, kadınlar erkeklere benzememeli” gibi söylemlerin vücut bulmuş halidir. Toplumdaki geleneksel ve yerleşmiş değer yargılarının büyük kesintilere uğramasına karşı çıkmayı temel alan bu ideoloji, hep eski bir toplumsal düzenin nostaljisini taşımış, toplumun doğal, canlı bir organizma olduğunu benimsemiştir (Koç, 2014: 28). Muhafazakâr düşüncede kadının konumunun doğal görünümü kadına biçilen rolü meşru kılan önemli bir zemindir.

Bu noktada Fransız Devrimi'nin sonuçlarını yakından izleyen ve Devrim sonrasında Almanya'da kurulmaya çalışılan demokrasiye karşı çıkan Schopenhauer'un şu ifadesine değinilmesinde yarar vardır: “Çünkü erkeğin aşkı, doyuma ulaştığı andan itibaren yavaş yavaş azalır, neredeyse sahip olduğunun dışındaki bütün kadınlar, onu çeker, canı değişiklik ister. Buna karşılık, kadının aşkı o andan itibaren (cinsel birleşme) artar. Bu da doğanın amacına, yani türün mümkün olduğunca fazla çoğalması ve devamlılığın korunmasına uygun bir sonuçtur. Erkek, eğer elinin altında yeteri kadar kadın varsa, bir yılda hiç sorunsuz yüz çocuk yapabilir; oysa bir kadın benzer sayıdaki erkekle bile yılda ancak bir çocuk doğurabilir. Erkek, hep başka kadınlar ararken kadın, tam tersine tek bir erkeğe sıkı sıkıya bağlanır. Çünkü doğa, düşünmesine fırsat vermeden doğacak çocuğu beslemek ve korumak zorunda olan erkeği sahiplenmeye iter onu. Dolayısıyla eşlerin sadakati erkekte tamamen yapay ve göstermelik, kadındaysa doğaldır.” (Kızılkaya, 2005: 97-98).

Muhafazakâr düşünürler de muhafazakâr toplum yapısının korunması için çabalamışlardır. Mary Ward, Louise Creighton, Elizabeth Wordworth ve Lucy Soulsby gibi muhafazakâr kadınlar,

geleneksel cinsiyet rollerine meydan okumamak gerektiğini, bilakis toplumsal cinsiyet rollerinin gerekliliğini savunmuştur. Kadın ve erkeği birbirinden ayıran şeyin zayıflık olmadığını ileri süren söz konusu dört isim de kadınların kendine özgü rolleri için özel yetenekler veya güçlü yönler barındırdıkları anlayışı konusunda hemfikirdir. Kadının erkeğin rolünü üstlenmeye çalışması durumunda erkeğin işinde başarılı olamayacağı gibi kendi işini de düzgün yapamayacaktır. Yani, “kadın kadınlığını, erkek de erkekliğini bilerek dengeli ve tertipli bir toplum kurulmuş olacaktır” anlayışını benimsemişlerdir. Aynı zamanda kadınların eğitimi için büyük mücadele içerisinde olmuşlardır. Ancak bu mücadelenin amacı, *“kadının toplumsal mukadder kılınmış rolünü pekiştirmek ve onun etkisini evrensel cinsiyet eşitliği üzerine tehlikeli iddialarda bulunmadan ziyadeleştirmek”* olarak benimsemeleridir. Yani kadınlara verilecek olan eğitimin, özelde ve genelde kadının geleneksel rollerini layıkıyla yerine getirmesi amacına hizmet etmesi gerekliliği üzerinedir (Zülfikar ve İçener, 2014: 169-171). Kendilerine has yeteneklerini geliştirecek şekilde eğitilen kadınların, bu yeteneklerini ülkenin iyiliği için kullanmaları (Zülfikar ve İçener, 2014: 177) ve aldıkları eğitimle “tüketici” konumundan çıkarılıp “üretici” olarak topluma yararlı fertlere dönüşmeleri amaçlanmıştır. Bu nedenle kadınların eğitimi “başboş, müsrif ve yeteneksiz kadınları verimli, yetenekli ve gayretli ev yöneticilerine dönüştürme çabası” olarak nitelendirildiğinden desteklenmektedir. “Ev yöneticisi olarak kadın” şeklinde sıklıkla vurgulanan bir tabirle kadının ev içinde üstlendiği sorumluluklar/ev yöneticiliği profesyonel bir meslek olarak lanse edilmekte ve kadınların eğitilmesine özellikle gelecek nesilleri yetiştirmeleri anlamında önem verilmektedir (Zülfikar ve İçener, 2014: 175-177).

Baver LaHaye’ye göre, Muhafazakâr kadınlar, her zaman kendi kimliklerini takdir etmiş ve bu kimliği korumak için mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu kadınlar, erkeklere öykünme veya erkeklerle rekabet etme ihtiyaçlarının olmadıklarını ve erkeklerden benzersiz bir şekilde farklı olduklarını düşünmekte olup, ebedi ve geleneksel değerlere inandığını beyan etmiştir. Rush Limbaugh’un adlandırdığı şekliyle cinsiyetler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırma mücadelesi içerisinde olan “feminaziler”e rağmen, muhafazakârlar bu farklılıkları takdir eder ve bu farklılıkların, hayatın özünü oluşturduğunu düşünür. Muhafazakârlara göre kadının aile ve toplum içinde erkeklerden farklı rollerinin bulunması, onları erkeklerden daha az eşit bir konuma sokmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, kadının aile sorumluluğu ile erkeğin kamusal alanda üstlendiği rol arasında önem açısından bir farklılık yoktur, kadın ve erkek “eşit ama farklıdır” anlayışı hâkimdir. Muhafazakâr düşünceye göre bunun aksini düşünenler, kadınların geleneksel rollerinin meydana getireceği etkiyi basit görmektedirler. (Demirel, 2013: 61-62; Heywood, 2011a: 256). Bu durumu Fox-Genovese şu şekilde ifade etmektedir: *“Kadının hayatı, hem kendisi için hem de toplum için önemlidir”* yani, kadınlar toplumsal refahın oluşmasında önemli rol oynamaktadırlar (Baehr, 2009: 106).

Bu yüzden kadınların erkeklere göre dezavantajlı, eşitsiz ve ikincil bir konumda olduğu, ezildiği, sömürüldüğü noktasından hareket ederek, mevcut olan bu durumu ortadan kaldırmak için, kadınların, kendilerini baskı altına alan bu düzeni algılama, politik olarak tanımlama ve ona karşı mücadele yöntemleri geliştirme amacıyla ortaya çıkan feminist harekete (Çakır, 2012: 415-416)

muhafazakârlar pek sıcak bakmamışlardır. Feminist harekete sıcak bakmayan muhafazakâr kesimin çıkışları, genelde aile kurumunu korumaya yönelik olmuştur. Örneğin: Feminist taleplerin “reisi olmayan bir aile, çocuklara annenin de soyadı verilebilir ve buna benzer maddelerle hedef bizim sıcak aile yapımızdır” diye yorumlayan Ayla Ağabegüm, feminist hareketi aile kurumu için bir tehdit olarak görmektedir (Çelik, 2010: 142).

Kadına anne, eş, kız çocuğu rolünde değer verilmesi gerektiği anlayışını savunan muhafazakârlar, kadınların siyasal arenada görünmesine uzun süre direnmişlerdir. Muhafazakârlar, kadınların seçim kampanyalarına katılmak ve politik bir tutum içinde olmak gibi siyasallaşma eğilimlerinin onları kadınlıktan arındırma ve siyaseti kadınlaştırma gibi sorunlara neden olacağını düşünerek kadınların oy verme hakkına karşı çıkmışlardır (Nisbet, 2011: 83). Bu düşünce nedeniyle Hegel’in de ifade ettiği gibi, kendileri için öngörülen yazgı nedeniyle kadınlar erkekler gibi doğasını aşarak akıl ve özgürlük aracılığıyla tarihsel ve siyasal aktör olma sürecine dahil olamamıştır. Hegel’in siyaset felsefesine göre kadının en temel görevleri olan; aile içindeki yeniden-üretim, çocuk doğurma ve bakımı, erkeğin cinsel ve duygusal ihtiyacını tatmin etme gibi roller, kadının kamusal alana çıkması için bir engel olarak görülmektedir. Ayrıca bu görev/roller kadının tarih dışında kalmasını sağlayan önemli bir faktördür (Çaha, 2010: 41).

Başta muhafazakâr düşüncenin gelişiminde önemli rol oynayan Hegel olmak üzere, birçok muhafazakâr düşünür kadınların toplumsal rol ve konumlarının geleneksel çizgiden kopmaması gerektiğini ifade etmektedir. Benimsenen bu siyaset felsefesinde kadının yeri, üç etik alanın en yalın biçimi olan aile içinde formüle edilmiştir. Erkekler sivil toplumsal alana ve devlete aile ilişkileri faktöründen bağımsız bir şekilde varmaktayken, bu ilişki kadınlar için sınırlayıcı bir unsur olmuştur. Kadının kendisini dış dünyaya taşıyacak akıl potansiyelinden yoksun olduğu düşüncesi onları aile içinde kalması düşüncesini pekiştirmiştir. Hegel’e göre, devleti ve sivil toplumu geliştiren önemli bir unsur akıldır. Bu nedenle akılı erkeğe ait bir güç olarak gören Hegel, kamusal alanda eyleme ve devleti yönetme durumlarında temel rolü erkeğe verirken; duygusal bir yaradılışa sahip olan kadının rolünün aile içinde sürdürülebilir olduğunu öne sürer. Doğası gereği kadın yakınlığı, doğallığı, özveriyi, şefkat ve sevgiyi barındırırken; erkek ise, evrenselliği, uzaklığı, özgürlüğü, bencilliği ve ayrışmayı barındırır (Çaha, 2010: 39). Muhafazakârlık denince akla gelen ilk isimlerden olan Edmun Burke’un özgürlüğü, “erkeksi, ahlaki ve kurallara bağlanmış bir özgürlük” (Beneton, 2011:24) olarak ele alması da bu yüzdendir. Muhafazakârlık ideolojisinin temel argümanlarını oluşturan düşünürlerin görüşlerinden özgürlük kavramı ile ilişkilendirilmeyen kadının, muhafazakâr siyaset anlayışındaki konumunun patriarkal anlayışıyla paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Patriarkal anlayışa göre, doğası gereği rasyonel zihinsel becerileriyle dünyayı yorumlama ve düzene sokma, hükmetme yeteneğine erkekler sahiptir. Buna karşın çocuk doğurma ve yetiştirme yeteneklerine sahip kadınlara günlük yaşamın ve türün yeniden üretilmesi rolü atfedilmiştir. Bu durumda her iki işlev önemli sayılmakla birlikte, erkeğin rolü aşkın kadınınkine ise, içkin etkinliklere denk düşmektedir. Ancak kadının cinselliğini ve üreme yetisini kullanmasında denetim yetkisi kendisinde

değil erkektedir (Berktaş, 2009: 26-27). Hegel'e göre biçilen bu işbölümü, kadına evin bekçisi rolü, erkeğe de kamusal alanın motor görevi yüklemiştir ve bu iki alanın karşılaştırılmasında ise, erkeğin üstünlüğünü görmemiz mümkündür (Çaha, 2010: 40). Muhafazakâr düşüncede, kadınların toplumsal yaşamdaki konumunun, devrimci kopuşlarla değişimi şiddetle karşı çıkılan bir durumdur. Klasik kadın-erkek rol dağılımında reformlarla da olsa herhangi bir değişiklik yapılması istenmemektedir. Muhafazakârlar kadının güzel ve masum anne olarak tanımlanan rolünü, özel mülkiyetin dokunulmazlığı ve toplum içi hiyerarşinin gereğine atfedilen değerden daha fazla önemserler (Koç, 2012: 79). Bu durum "Değişemezsiniz zaten!" söyleminin zeminini oluşturmakta ve kadınlara "Değişmeyin!" deme gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır (Koç, 2014: 28).

SONUÇ

Her düşünce yapısının toplum öğeleri üzerinde farklı boyutlarda etkileri olmaktadır. Bu bağlamda muhafazakâr düşünce de birçok toplumsal unsuru etkilemektedir. Ancak muhafazakâr düşüncenin kadının konumu ile ilişkisi etkilemekten ziyade biçimlendirme düzeyindedir ve bu Hume (1976)'un "doğanın iki cinse damgasını bastığı, sürekli ve düzenle olarak koruduğu farklı karakterleri..." ifadesinden anlaşılacağı üzere doğal bir durum olarak görülmektedir. Kadının konumu muhafazakâr düşüncenin din, gelenek, aile ve mülkiyet gibi temel öğelerinin doğrudan görünür olduğu bir alandır.

Muhafazakâr düşüncede kadın ve erkeğin rolleri, keskin bir şekilde ayrılmıştır. "Biyoloji kaderdir" anlayışından yola çıkan muhafazakâr düşünce, kadın-erkek rol dağılımında reformlarla da olsa herhangi bir değişiklik yapılmasını öngörmemektedir. Kadını erkeğe bağımlı olarak konumlandıran muhafazakâr düşünce, kamusal alanda dışladığı kadına "kadın tabiatına" uygun iş alanları ile yer vermektedir.

Muhafazakârlar tarafından bir yazgıya mahkûm edilen kadın, toplumun temeli olarak görülen aile kurumu içerisinde türetilmiş ve onu bu kurum içine hapseden anne, eş, bacı ve kız rolleriyle kimlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Siyasi, ekonomik ve idari alanlardan uzak tutulan kadın, sınırları erkek tarafından tayin edilen özel alan içerisinde erkeğin ve yetiştirmekle yükümlü tutulduğu çocukların tamamlayıcısı olarak yaşamını idame ettiren; neslin devam ettirilmesi hususunda önemli görülen, iffeti erkeklerce korunması ve anne olarak kutsanması gereken edilgen bir varlık olarak addedilmektedir. Biyolojik özellikleri ve kendisine yüklenen bu patriarkal rollerden dolayı kamusal alandan büyük ölçüde tecrit edilen bir varlığa dönüşmüştür. Kamusal alanda ise, hemşire, öğretmen, sekreter gibi kadın tabiatıyla uyumlu olarak görülen ve özel alanda kadının üstlendiği rollerin kamusal uzantısı olan işler kadınlara hasredilmiştir. Bu özellikleri nedeniyle muhafazakâr ideolojide feminizme karşı bir duruş ve patriarkal toplumsal yapının öngördüğü toplumsal cinsiyet algısının bütün unsurları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, M. (2012). *Türk muhafazakârlığı: çok partili siyasal hayattan 12 eylül'e*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Akkaş, H. H. (2003). Muhafazakâr siyasi düşünce kavramı üzerine, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 241-254.
- Akkır, R. (2006). *Türkiye'de din ve muhafazakarlık*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aktan, Ç.C. (2007). Muhafazakârlık ve Liberal Düşünce. *Köprü*. Erişim Tarihi: 06 Ağustos 2017 <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=825>.
- Aytaç, A. M. (2015). Dünya görüşü ve ideoloji. Y. Taşkın, (Ed.), *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar ve Süreçler* (105-137). İstanbul: İletişim Yayınları
- Baehr, A. R. (2009). Conservatism, feminism, and Elizabeth Fox Genovese. *Hypatia*, 24(2). 101-124.
- Balta, E. (2012). Muhafazakârlaştırmanın gölgesinde: kadınların ikincil konumu pekişirken, *Yeniyol*, 45, 1-4.
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal ideolojiler: kökenleri ve etkileri*. Abdurrahman Aydın (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Barry, N. P. (1989), *Yeni sağ*. Cevdet Aykan (Çev.). Ankara: Tisamat.
- Başterzi, A. D. (2013). Kadınların görünmeyen emeği, görünmeyen yorgun ruhları: Asiyeye nasıl kurtulur?. *Feminist Politika*, (17), 10-11.
- Beneton, P. (2011). *Muhafazakârlık*. Cüneyt Akalın (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, F (2009). *Tek Tanrılı dinler karşısında kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Burke, E. (1951). *Reflections on the revolution in France*. London: Temple Press.
- Ceylan, A. Y. (2007). Edmund Burke'ün “muhafazakâr” düşüncesinde “iyi devrim” “kötü devrim ayrımı”. *Muhafazakar Düşünce* (11), 23-44.
- Çaha, Ö. (2004). Muhafazakâr düşüncede toplum. *Liberal düşünce dergisi* (34), 15-23
- Çaha (2007). *Dört akım dört siyaset*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çaha (2010). *Sivil kadın türkiye 'de kadın ve sivil toplum*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Çakır, S. (2012). Feminizm: ataerkil iktidarın eleştirisi. H. Birsen Örs (Dü.), *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler* (413-476). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, Ş. (2010). Kadın algısı ve kavramsal olarak kadın. Füsün Çoban Döşkaya (Ed.). *21. yüzyılın eşğinde kadınlar değişim ve güçlenme uluslararası multidisipliner kadın kongresi (13-16 ekim 2009) bildiri kitabı (138-143)*, Cilt: 2, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını,
- Çetin, H. (2004). Muhafazakârlık: kaosa karşı kozmos. *Muhafazakar düşünce* (1), 87-119.
- Davis, J. C. (2010). *Taş devrinden bugüne tarihimiz insanın hikâyesi*. Barış Bıçakçı (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Demirel, E. (2013). Muhafazakârın tanımı. Ayşegül Akbay Yarpuzlu (Dü.). Muhafazakar mısınız yoksa liberal mi? (56-76), İstanbul: Cinius Yayınları.

Duman, F. (2010). *Aydınlanma eleştirisinden devrim karşıtlığına Edmund Burke*. İstanbul: Liberte Yayınları.

Duman, M. Z. (2012). Aile kurumu üzerine tarihsel bir okuma girişimi ve muhafazakâr ideolojinin aileye bakışı. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (4). 19-51.

Dural, A. B. (2004). Muhafazakârlığın tarihsel gelişimi ve muhafazakâr söylem. *Muhafazakâr Düşünce*, (1), 121-133

Dural, A. B. (2006). Muhafazakârlık: düşünce kalıbı mı, ideoloji mi?. *Muhafazakâr Düşünce*, (9-10), 55-66.

Ergil, D. (1986a). *İdeoloji "milliyetçilik, muhafazakârlık, halkçılık"*. Ankara: Sevin Matbaası.

Ergil, D. (1986b). Muhafazakâr düşüncenin temelleri muhafazakârlık ve yeni-muhafazakârlık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 41(1), 269-292.

Frohnen, B. P. (2004). Law's culture: conservatism and the American constitutional order. *Harvard Journal of Law and Public Policy* (27), 459-488.

Güler, E. Z. (2012). Muhafazakârlık: kadim geleneğin savunusundan faydacılığa. H. Birsen Örs (Dü.), 19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler (116-162). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Güngörmez, B. (2004). Muhafazakâr paradigma: "dogma" ve "önyargı". *Muhafazakar Düşünce*, (1), 11-30.

Heywood, A. (2011a). *Siyasi ideolojiler*. Şeyma Akın vd. (Çev.) Ankara: Adres Yayınları.

Heywood (2011b). *Siyaset*. B. Berat Özipek (Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.

Hume, D. (1976). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma*, Oruç Aruoba (Çev.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Jones, E. (2017). *Edmund Burke and the invention of modern conservatism, 1830–1914*. Oxford: Oxford University Press.

Karatepe, Ş. (2011). *Siyasi ideolojiler*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Kaya, M. (2014). *Kadın* (Muhafazakar Düşünce Dergisi Makale Çağrısı). Erişim Tarihi: 05 Şubat 2014, <http://www.muhamfazakar.com/>.

Kızılkaya, H. (2005). *Anasoyluluktan günümüze kadın*. İzmir: İlya Yayınevi

Kirk, R. (2008). *Muhafazakârlığın on prensibi*. Okan Aslan, ve Cemal Fedayi (Çev.). *Muhafazakâr Düşünce*, (16-17), 243-250.

Koç, H. (2012). *Muhafazakârlığa karşı feminizm*. İstanbul: Destek Yayınevi.

Koç, H. (2014). Muhafazakârlığa karşı feminizm, *Feminist Politika*, (22), 28-29.

Köni, H., Torun, İ. (2013). Muhafazakârlık olgusu ve Amerika-Türkiye örneklerinde dini muhafazakârlık. *Muhafazakar Düşünce*, (38), 181-209.

- Letwin, S. R. (2012). Muhafazakâr bireycilik üzerine. Zehra Ulucak (Çev.). *Muhafazakâr Düşünce*, (32), 5-20.
- Mollaer, F. (2008). *Türkiye'de liberal muhafazakârlık ve Nurettin Topçu*. İstanbul: Dergay Yayınları.
- Muller, J. Z. (2000). Dilemmas of conservatism. *Public Interest*, 50-64.
- Nisbet, R. (2011). *Muhafazakârlık düş ve gerçek*. Kudret Bülbül ve M. Fatih Serenli (Çev.). Ankara: Kadim Yayınları.
- Oakeshott, M. (2004). Muhafazakâr olmak üzere. İsmail Seyrek (Çev.) *Muhafazakâr Düşünce*, (1), 55-78.
- Özgün, Y. (2014). Muhafazakârlık: patriyarkaya her daim yandaş”, *Feminist Politika*, (22), 14-15.
- Özipek, B. B. (2011). *Muhafazakârlık: akıl, toplum, siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özsel, D. (2012). *Muhafazakârlık ve eşcinsellik: hastalık ve sağlıkta....* Erişim Tarihi: 10 Aralık 2016, <http://www.kaosgl.com/sayfa.php?id=12879>,
- Safi, İ. (2005). *Türkiye'de Muhafazakârlığın düşünsel-siyasal temelleri ve 'muhafazakâr demokrat' kimlik arayışları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Şeyhanlıoğlu, H. (2011). *Türk siyasal muhafazakârlığın kurumsallaşması ve Demokrat Parti*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Tekin, Ü. (2004). *AK Parti'nin muhafazakâr demokrat kimliği*. Ankara: Orient Yayınları.
- Tok, N. (2015). Siyasal ideolojiler. Halis Çetin (Ed.). *Siyaset Bilimi* (167-255). Ankara: Orion kitabevi
- Türe, F. (2005). Muhafazakârlık, yeni sağ ve AKP. *Eğitim Bilim Toplum*, 3(12), 40-57.
- Vural, M. (2003). *Siyaset felsefesi açısından muhafazakârlık*. Ankara: Elis Yayınları.
- Winker, C. (2005). Women and conservatism after the sexual revolution. *Society*, 42(3), 18-24.
- Yanardağ, M. (2004). *Yeni muhafazakârlar (Neo-Cons)*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Yayla, A. (2004). *Siyasi düşünceler sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.
- Yılmaz, A. (2001). *Çağdaş siyasal akımlar*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Yılmaz, H. (2005). Gelenek, gelenekçilik, gelenekselcilik. *Muhafazakâr Düşünce* (3), 39-53.
- Zülfikar, Y., İçener, Z. (2014). Makale incelemesi: erken 20. yüzyılda kadınların eğitimi, toplumsal cinsiyet ve muhafazakarlık. *Muhafazakâr Düşünce* (41-42), 167-178.

TÜRKİYE’DE MALİYE BÖLÜMÜ EĞİTİMİNİN DURUMU VE DEĞİŞİM İHTİYACI

Meral FIRAT¹

ÖZ

Türkiye’de üniversite sayısının çok hızlı bir şekilde artması, üniversite sınavına girecek öğrencilerin tercih yapmalarını zorlaştırırken, üniversiteler arasındaki rekabet ile Dünya ekonomisindeki ve maliye düşüncesindeki değişim maliye eğitiminin yeniden tartışılmasını gündeme getirmiştir. Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de maliye eğitiminin mevcut durumunu analiz etmek ve ekonomi disiplini değişirken maliye eğitiminde neler yapılması gerektiği ile ilgili olarak öneriler geliştirmektir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, maliye eğitiminin tarihçesi ve şu anda Türkiye’deki üniversitelerdeki maliye bölümleri ile ilgili bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise, Dünya’da özellikle 2008 küresel ekonomik krizinden sonra ekonomi eğitiminde nasıl bir değişim yaşandığı ve Türkiye’de verilen maliye eğitimi nasıl bir durumda analiz edilmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise, Türkiye’de maliye eğitiminin nasıl olması gerektiği ile ilgili mevcut eğitim göz önünde bulundurularak bir takım öneriler verilmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye’de maliye eğitiminin eskisi kadar popülaritesi olmasa da etkinliğini sürdürdüğünü, ancak başta müfredatlar olmak üzere, bölüm web sitelerinin organizasyonu, ders kitaplarının seçimi vb. gibi bir takım düzenlemelerin yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maliye eğitimi, Üniversite, Türkiye, Maliye Bölümü, Müfredat

Jel Kodları: A23

¹ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, meral_firat@yahoo.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 16.08.2017; Makalenin Kabul Tarihi: 28.10.2017

THE SITUATION OF FINANCE EDUCATION IN TURKEY AND THE NEED FOR CHANGE

The rapid increase in the number of universities in Turkey has made it difficult for the students who will take the university entrance examination to make a choice, the competition between the universities and the changes in the world economy and in the thought of finance has brought about the re-discussion of finance education. The purpose of this study is; to analyze the current situation of fiscal education in Turkey and to develop suggestions on what should be done in fiscal education while the economic discipline is changing. The study consists of three parts. In the first part, it is the history of the finance education and it is given information about the finance departments in the universities in Turkey. In the second part, it is tried to analyze what kind of change in economy education after World Economic Crisis in 2008, and financial education in Turkey is analyzed. In the last part, a number of suggestions were made considering the current education about how financial education should be done in Turkey. As a result of the study, although the education of finance in Turkey is not as popular as the old one, it is still active, but mainly the curriculum, the organization of department web sites, textbooks and number of regulations should be made.

Key Words: Economy Education, University, Turkey, Department of Economy, Curriculums.

JEL Codes: A23

GİRİŞ

Türkiye’de son on beş (15) yılda başta vakıf üniversiteleri olmak üzere gerek vakıf gerekse devlet üniversitelerinin sayısının artması, üniversiteler arası bir rekabeti de beraberinde getirmiştir. Üniversite sınavından sonra bilinçli tercih yapacak bir öğrenci artık sadece istediği bölümün taban – tavan puanına göre değil, o bölümdeki öğretim üyesi sayısından, bölümün ders müfredatına, bölümün düzenlediği sosyal etkinliklere kadar pek çok konuyu araştırarak tercih yapacaktır.

ÖSYM verilerine göre 2017 yılında bir milyonun üzerinde öğrenci lisans yerleştirme sınavına başvurmuştur. Bu öğrenciler içerisinde bilinçli olarak maliye bölümünü seçecek bir öğrenci, bu bölümü seçme amacıyla bölümün bu amacı gerçekleştirmedeki potansiyelinin analizini yaparaktan bu bölümü seçecektir. Eğer kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmayı düşünüyorsa bölümün zorunlu dersleri ile seçmeli derslerinin profilini çıkartarak söz konusu profilin sınavları kazanabilmesi için yeterli olup olmadığının değerlendirmesini yapacaktır.

Üniversite sayısının artması özellikle vakıf üniversitelerinde değişik isimler adı altında örneğin; ekonomi ve finans, ekonomi, muhasebe ve finans, muhasebe ve denetim vb. bölümlerin açılmasını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla herhangi bir öğrencinin maliye bölümünü tercih etmesi için bu bölümlerle arasında ciddi bir farkın olması gerekir. Diğer taraftan maliye müfettişleri derneğinin web sayfasından yapmış olduğum incelemede maliye müfettişlerinin büyük bir bölümünün işletme mezunu olduğunu ve son yıllarda özellikle Boğaziçi üniversitesi ve ODTÜ’den öğrencilerin de maliye müfettişliği sınavını kazanmış olduklarını söyleyebiliriz. Boğaziçi Üniversite’si ve ODTÜ’den öğrencilerinde maliye müfettişliği sınavını kazanmalarındaki temel etken, kanaatimce özel sektörde iş olanağının kısıtlı olması nedeniyle kamu sektörünü tercih etmeleri ve böylece maliye müfettişliği, vergi müfettişliği, gelir uzmanlığı vb. sınavlara girecek öğrencilere rakip olmalarıdır.

Diğer taraftan hemen hemen tüm kamu kurum ve kuruluşlarının sınavlarında iktisat, maliye, muhasebe, hukuk sorularının çözülmesi gerekmektedir. Örneğin; vergi müfettişi olmak isteyen bir öğrenci iktisat ve maliye bölümlerinden hangisini seçmesi gerektiği ile ilgili olarak bir değerlendirme yapmak zorunda kalabilir. İktisat bölümünde iktisat ağırlıklı bir eğitim; maliye bölümünde ise maliye ağırlıklı bir eğitim olacaktır. Dolayısıyla, hangi bölümü seçerse seçsin iktisat ya da maliye açığını dışardan kapatmak zorunda kalacaktır ve öğrencinin maliye bölümünü seçmesi için maliye bölümünün öğrenciye başka bir yetkinliği kazandırması gerekecektir.

Bu çalışmada gerek Dünya ekonomisindeki gelişmeler gerekse üniversite ve bölümler arasındaki rekabetin artması ile birlikte maliye bölümlerinde verilen eğitimin mevcut durumu ve değişim ihtiyacı konusu incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde; maliye eğitiminin tarihçesi incelenmiş, ikinci bölümde maliye eğitimindeki değişim, üçüncü bölümde ise Türkiye’de maliye eğitiminin nasıl olması gerektiği tartışılmıştır.

1.MALİYE EĞİTİMİNİN TARİHÇESİ

“Maliye” sözcüğü Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat’a gelinceye kadar, hazineye girecek devlet serveti olarak tanımlanan “mal” sözcüğünden türemiştir. Buna vergi, borçlanma

ve para basma dâhil olduğu için maliye para politikası ile de iç içedir. Musgrave'e göre maliye biliminin en eski iktisat dalı olmasının temel nedeni, devlet adamlarının bu konuda tavsiyelere gerek duymuş olmalarıdır ve maliye konusundaki yazın antik çağlara kadar geri gitmektedir. 16. yüzyılda skolastiklerin² ve 17.yüzyılda merkantilistlerin konuyla ilgilenmesinden sonra ilk kez kameralistler³ kamu kesimini sistematik olarak incelemişlerdir. Fizyokratların doktrininin merkezinde “tek vergi” konusu vardır. Marjinalistler, Ricardo, Mill Marshall, Pareto ve Pigou kamu maliyesi ilerlemesine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Daha sonra Keynes'in kuramı ve ekonomik istikrarın bütçe politikasının amacı olarak tanımlanması maliye konusunda yeni ilerlemeler getirmiştir. Aynı zamanda mali iktisat genel iktisat analizine katkı yapmıştır (Arın,1995: 65). Keynes işsizliği ve yoksulluğu en önemli sorun olarak görmekte ve bu sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik önerilerde bulunmaktadır. Keynes'e göre işsizliğin ve yoksulluğun ve dolayısıyla satın alma gücünün düşük olduğu durumlarda devletin kamu harcamalarını artırması önem taşımaktadır (Aktan,2002: 1). Günümüzde ise maliye, finans kelimesi ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

Türkiye'de yükseköğretimin geçirdiği dönüşümler; 1860-1933, 1933-1960 ve 1960 sonrası dönem olarak sınıflandırılabilir. Türkiye'de maliye disiplini de muhtemelen bu dönüşümlerle biçimlenmiştir. 1930'lu yıllara kadar Türkiye'de sosyal bilimler 1859'da kurulan Mekteb-i Mülkiye, 1864'te kurulan Hukuk Mektebi ve 1883'de kurulan Hamidiye Ticaret Mektebi Alisi'nde icra edilmiştir. Bu kurumların öğretim elemanları camianın büyükleri ve disiplinin şekillendiricileri olmuşlardır. Bu ilk dönem hocaların formasyonlarının Fransızca olması nedeniyle, 1860-1933 arasında maliye disiplini katı bir liberal olan Paul Leroy-Beaulie'nin Traite de la Science des Finances adlı yapıtı dolayısıyla yoğun bir Fransız etkisine maruz kalmıştır. 1933'te Türkiye yükseköğretiminde yaşanan kuramsal dönüşüm ve bu tarihten sonra Türkiye'ye sığınan Fritz Neumark'ın açtığı çığır 1960'a kadar devam

² Skolastikler: “Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla içe kapalı ekonomi haline gelen ekonomik yaşam, Skolastiklerin bireyciliği vurgulayan görüşleri ve özellikle Kilise'nin düzenlediği Haçlı seferleriyle canlanmıştır.

- Skolastikler, mücadelelerde eşitlik, adil fiyat, adil ücret gibi kurumların adalet ve hakkaniyet çerçevesinde düzenlenmesi için kurallar koymuşlardır. Bunu belirlerken özellikle emek faktörü üzerinde durmuşlardır.

- Faizi reddetmişlerdir.

- Skolastiklere göre paranın değerindeki değişimleri hükümdar değil toplum belirlemelidir.

- Nüfusun artırılması gerektiğini savunmuşlardır..

- Özel mülkiyetin kısmen gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Dönemin önemli düşünürleri; St. Thomas Aquinas ve Nicola Oresme' dir. Her ikisi de köleliği doğal sayar, faize karşıdır, özel mülkiyetin ahlaki kurallara uygun olduğu sürece meşru olduğunu savunur. Yalnız para değerindeki değişimler konusunu Aquinas sadece ahlaki yönden («hükümdar yerine toplum paranın değerini belirlemelidir» görüşü) ele alırken, Oresme; parasal değişmelerin; mübadeleyi sınırlayacağını, parasal değişmeler - fiyatlar arasında ilişki olduğunu ileri sürerek konuyu iktisadi açıdan da ele almıştır.”

³Kameralizm, 15. yüzyılın sonundan itibaren ortaya çıkmış, esasen Otuz Yıl Savaşlarının (1618-1648) etkisiyle olgunlaşmış ve 19. yüzyılın başlarında sona ermiştir.(Backhaus ve Stephen, 2001: 78) Bu süre içinde, ağırlıklı olarak Prusya merkezli olmak üzere, “devlet idaresine ilişkin pratik bilgileri içeren yazını ve dönemin bürokratik yapısı içindeki idari faaliyetlerin bütünü” ifade etmektedir (Albayrak:2010: 4)

edecek yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Mekteb-i Mülkiyenin Ankara'ya taşınmasından sonra kimi hocalar Fransız ekolünü sürdürmüşler, kimi hocalarsa İngiliz ekolünü benimsemişlerdir. 1960 sonrasında yaşanan kuramsal dönüşüm ile Anglo-Amerikan yaklaşım maliye disiplininde egemen yaklaşım halini almışsa da bir tarafta mali iktisat esaslı ve kuramsal bir perspektife sahip Fransız ekolu diğer tarafta makro iktisat teorisini esas alıp analitik yöntemleri tercih eden Anglo-Amerikan yaklaşım hüküm sürmüştür (Ördek,2011: 148).

Türkiye'de maliye bölümleri nasıl bir tarihsel gelişime sahip diye bakacak olursak:

-1913 yılında Mülkiye'nin eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Mali, siyasi ve idari şubeler adı altında üçe ayrılmıştır.

-İktisat Fakültesinde 1944-1945 yıllarında Umumi İktisat Maliye Teorisi kürsüsü ve maliye ve mali kanunlar kürsüsü kurulmuştur.

-1952 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Enstitüsü kurulmuştur

-1955 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi 3. ve 4. sınıfta seçilen dallardan biri Maliye İktisat Şubesi olmuştur.

-1966 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesinde dört bölüm oluşturulmuş, bunlardan bir tanesi iktisat ve maliyedir.

-1978 Ankara Maliye Fakültesi kurulmuş ve dört yıl sonra kapatılmıştır.

-1982 Yılında iktisat ve maliye iki ayrı bölüm olmuştur (Sezgin,2006: 304).

Türkiye'de maliye eğitimi ayrı bir diploma programı olarak yükseköğretim kurumlarındaki maliye bölümleri tarafından yerine getirilmektedir. 1983'de YÖK'ün kurulması ile başlayan yeni dönemle birlikte Anadolu Üniversitesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ve Uludağ Üniversitesi olmak üzere yedi üniversitede maliye bölümü olarak örgütlenmiş ve bu bölümlere öğrenci alınmaya başlanmıştır (Organ ve Öz, 2008: 409).

Türkiye'de maliye bölümü çok eski bir geleneğe sahiptir. Dünya'daki pek çok üniversitede maliye bölümü adı altında bir bölüm bulunmamaktadır. Web sayfalarından yapılan araştırmaya göre sadece Çin ve Tayvan'da benzer bir yapılanma vardır. Bu üniversitelerde ise bölümlerin adı maliye ya da kamu maliyesi bölümü olarak geçmektedir. Dünya'daki belli başlı üniversitelerde örneğin Yale, Oxford, Cambridge gibi üniversitelerin lisans programlarında ekonomi bölümlerinde maliye ve kamu ekonomisi gibi derslere yer verilmektedir. Yüksek lisans programı olarak kamu maliyesi bölümü yer almaktadır. ABD'de de özellikle devlet kurumlarında çalışacak öğrenciler Georgetown Üniversitesi'nde yine ekonomi bölümünde eğitim görmektedirler.

Türkiye Yüksek Öğretim Kurumu 2017 istatistiki verilerine göre, Türkiye'de yüz on dört tanesi devlet atmış beş tanesi de vakıf olmak üzere toplam yüz yetmiş dokuz tane üniversite bulunmaktadır. Bu sayıya Vakıf Meslek Yüksekokulları, Askeri Yüksek Öğretim Kurumları, Polis Akademisi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yer alan üniversiteler, özel statülü devlet üniversiteleri ve 2017 Ağustos

ayından sonra kurulan vakıf ve devlet üniversiteleri dâhil değildir. Vakıf üniversitelerinin kırk iki tanesi İstanbul’da, on tanesi Ankara’da 2 tanesi ise İzmir’de bulunmaktadır (YÖK, 2017).

Tablo-1: Türkiye Üniversitelerinde Maliye Bölümü

	Toplam Üniversite Sayısı	Maliye Bölümü Yer Alan Üniversite Sayısı
Devlet Üniversitesi	114	78
Vakıf Üniversitesi	65	3

Kaynak: 2017 Yılı YÖK İstatistiki Verileri

Yukarıda yer alan Tablo-1’e göre, Türkiye’de toplam yüz yetmiş dokuz üniversitede 81 tane Maliye Bölümü yer almaktadır. Bunlardan 78 tanesi devlet üniversitelerinin İktisadi ve İdari Bilimler, İktisat Fakültesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Hukuk Fakültelerinde yer almaktadır. Devlet üniversitelerinin İktisadi ve İdari Bilimler, İktisat Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesinde Maliye Bölümü adı altında 73 bölüm yer alırken, 5 bölüm ise Maliye ve Ekonomi bölümü adı altında Hukuk Fakültelerinde bulunmaktadır. Vakıf Üniversiteleri içerisinde sadece İstanbul Gedik Üniversitesi’nde, Ankara’da Atılım Üniversitesi’nde ve Trabzon’da Avrasya Üniversitesi’nde Maliye Bölümü yer almaktadır. Boğaziçi Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi gibi İngilizce eğitim veren Türkiye’nin önde gelen devlet üniversitelerinde Maliye Bölümü yer almamaktadır. Ancak, bu üniversitelerde ve çoğu vakıf üniversitelerinde maliye dersleri iktisadi ve idari bilimler fakültesinde yer alan ekonomi ve finans, ekonomi, muhasebe ve finans, işletme vb. bölümlerde zorunlu ve seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Maliye bölümlerinin hemen hemen tamamında eğitim Türkçe olarak yapılmaktadır. Sadece Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde tamamen İngilizce, Çukurova Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi’nde ise eğitim dili kısmen İngilizcedir. Erciyes Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi maliye bölümünde ise genel İngilizce derslerine ağırlık verilmektedir.

Maliye bölümlerinin web sayfalarının hemen hemen hepsinde bölümün amacının hem kamu sektörünün hem de özel sektörün ihtiyacını karşılayacak öğrenci yetiştirmek olduğu belirtilmektedir. Türkiye’de üniversite sayısındaki artış son yıllarda rekabeti de beraberinde getirmiştir. Üniversite sayısının (devlet ya da vakıf) bu kadar çok artmasını siyasi iktidarın istatistiklere yansiyacak üniversite mezun sayısını artırmak ve seçimlerde kendi oy tabanını maksimize etmek şeklinde yorumlayabiliriz. Çünkü bu kadar çok üniversite açılırken bu üniversitelerin alt yapıları, fiziki ortamın müsait olup olmaması, öğretim üyesi ve araştırma görevlisi sayısı, laboratuvar, kütüphane vb. imkânları yeterince denetlenmemiştir.

2- MALİYE EĞİTİMİNDE DEĞİŞİM

2007 yılının son çeyreğinde başlayıp 2008 yılında tüm Dünya’ya yayılan küresel ekonomik kriz beraberinde Dünya’daki bazı üniversitelerde ekonomi eğitiminin metodolojisi ne olmalıdır ve nasıl öğretilmelidir gibi tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. Özellikle İngiltere’deki üniversitelerde

müfredatın yeniden düzenlenmesi tartışmaları daha çok yaşanmış ve bu konuda öğretim üyeleri ve öğrencilerin birlikte karar verdikleri yeni müfredatlar düzenlenmiştir.

The Guardian gazetesinde çıkan bir habere göre; küresel ekonomik kriz mevcut ekonomi eğitiminin ve akademik disiplinin başarısızlığını göstermektedir. Ekonomi eğitimine neo-klasik ekonominin hâkim olduğu, bu nedenden dolayı ekonomi eğitiminin bireysel modeller aracılığıyla anlatılmaya çalışıldığı belirtilmektedir. Ekonomistler neo-klasik ekonomiyi daha çok 2007 küresel ekonomik krizini tahmin edememesi nedeniyle eleştirmektedirler. Krizin üzerinden yaklaşık dokuz (9) yıl geçmesine ve bankaların devlet desteği ile kurtarılması operasyonuna rağmen işsizliğin hala çok yüksek olması ve ücretlerin düşük olmasına rağmen ekonomistlerin “syllabus”larının⁴ aynı kalması nedeniyle eleştirmektedir. Lisans, lisan üstü öğrencilerinin ve hatta profesyonel ekonomistlerin diğer okulların öğretilerini örneğin; Post Keynesyen teori, Avusturalya okulu, kuramsal okul, Marksist teori, evrimsel ekonomi, çevre ekonomisi, feminist ekonomi hakkında kariyerleri boyunca hiçbir şey öğrenmemeleri nedeniyle sorgulamaktadırlar (The Guardian, 2013/Ekim/28).

Yine The Guardian gazetesinde Post- Keynesyen teori geri geliyor başlığı ile yayınlanan bir makalede İngiltere’de öğrencilerin ekonomi eğitiminin daha çok kuramsal olarak öğretilmesine karşı oldukları belirtilmektedir. Çağdaş ekonominin daha çok neo-klasik yaklaşımla şekillendiği ve bunun sonucunda bireyi deneye dayalı olasılıkların daha önemli olmasına zemin hazırlaması nedeniyle eleştirilmekte ve öğrencilerin ekonomi bölümlerini, Keynes, Marx ve Minsky’ı ve büyük buhranı hiç öğrenmeden mezun oldukları belirtilmektedir (The Guardian, 2011).

Fransa’da hâkim iktisadi düşünce olan neo-klasik iktisat öğretisi otistik bilim⁵ olarak belirtilmiş ve bu öğretiye üç açıdan eleştiriler getirilmiştir. Öncelikle, neoliberal iktisat öğretisinin gerçek hayattan kopuk olduğu vurgulanmıştır. İkinci olarak, araç olması gereken matematiğin (istatistik ve ekonometri dâhil) bir amaç haline getirildiği, ekonometri kullanılmadan yazılan tez ve makalelerin küçümsendiği bir süreç yaşandığı belirtilmiştir. Oysa bilimsel çalışmada hangi araçlar kullanılırsa kullanılsın makul ve mantıklı bir sonuca ulaşıyorsa küçümsenmemesi gerekir. İktisatta matematiğin ağırlığının artması bu bilimi katılaştırmıştır. Ancak iktisat fen bilimlerinden farklı olup, insan unsuru içermesi sebebiyle beşeri bilimler içerisinde yer almaktadır. Üçüncü eleştiri ise üniversitelerde neo-klasik iktisat öğretisi dışındaki ekollere yer verilmediği, öğrencilere iktisadi sorgulayabilecekleri alternatif bakış açıları sağlanmadığı belirtilmektedir. Ayrıca üniversiteler giderek işletme, pazarlama, finans gibi konulara daha geniş yer vermekte ve bu eğilim üniversiteleri bilim üreten kurum olmaktan çıkararak, iş hayatına beyaz yakalı profesyoneller yetiştiren meslek yüksekokulları konumuna düşürmektedir. Bu sebeplerden

⁴**Syllabus:** Her hafta hangi konunun anlatılacağını gösteren 14 haftalık ders içeriği

⁵Post Otistik iktisat hareketi, 2000’lerin başında Fransa’nın prestijli okullarından Ecole Normale Supérieure öğrencilerinin yayınladığı bir deklarasyonla ortaya çıkmıştır. Daha gerçekçi, çoğulcu ve sosyal bilimlerle ilişkisini koparmayan bir bilim dalı isteğinin vurgulandığı deklarasyonda iktisat biliminin otistik bir bilim haline gelmiş, gerçek hayatla tüm bağı koparmış, tümüyle matematiğin soyut formülleri arasında kaybolmuş olduğuna vurgu yapılmaktadır.

dolayı üniversitelerde farklı iktisat okullarının düşünceleri öğretilerek öğrencinin bütün bu öğretilerden yerine göre yararlanması sağlanmalıdır (Şiriner ve Üstün, 2011: 134).

Neo-klasik iktisada yapılan bir diğeri eleştirisi ise bireyseldir. Bireysel rasyonellik bireyin ve toplumun refah kaynağıdır. Emeginin karşılığı tam olarak ücrettir ve her birey hak ettiği ücreti almaktadır. Piyasa ekonomisi sistemin vazgeçilmezidir ve piyasaya yapılacak müdahale toplumsal zarara yol açmaktadır. Neo-klasik iktisat öğretilerinde eksiksiz biçimde çalışan mükemmel bir ekonomi modeli mevcuttur. Özellikle batılı ülkelerin iktisatçıları ve akademisyenleri, yazdıkları ekonomi kitaplarında neo-klasik yanlı bir tutum sergilemektedirler. Marksist iktisat veya Keynesgil iktisadi önemsemeyen bu ve benzer yaklaşımlar, iktisat öğrenen kitlelere serbest piyasa ideolojisini aşılama ve sistemin eleştirisini engellemektedir (Altınöz, 2014: 15).

Türkiye’de de üniversitelerin maliye bölümlerinde lisans düzeyinde, neo-klasik iktisat ağırlıklı bir eğitim verilmektedir. Lisans düzeyinde iktisat bilimi adına sadece neo-klasik iktisadın öğretilmesi, ancak Keynesyen, Marksist ya da benzeri teorilerin öğretilmemesi ve böylece öğrenciye başka bir iktisat öğretisi yokmuş izleniminin verilmesinin yanlış olduğunu söyleyebiliriz. Üniversitelerin maliye bölümünden mezun olan pek çok öğrenci, eğer kendi çabalarıyla öğrenmemişlerse, neo-klasik iktisattan başka bir iktisadın varlığından haberdar olmayacaklardır. Öğrenciler derste anlatılan neo-klasik iktisadi anlamaya çalışırken, yaşadıkları iktisadi dünya ile gerekli bağı kuramadıklarından kendilerine yabancılaşmaktadır. Aynı şekilde neo-klasik iktisadi anlatmaya çalışan öğretim üyeleri de defalarca kanıksadıkları yabancılaşmayla tekrar tekrar yüzleşmek zorunda kalıyorlar (Ruben, 2012: 2).

Neoliberalizm 1980’den itibaren küreselleşme politikaları adı altında ABD ve İngiltere tarafından dünyaya dayatıldı. İktisat politikaları da bu anlayışla uygulamaya girdi. Ders kitapları da, iktisat bilimi önce İngiliz, sonra da ABD kökenli olduğu için, aynı anlayışa dayalı kuramları dünyaya yaymıştır. Buna karşılık 1900’lere gelirken başlayıp, 1980’lere kadar geçen yıllarda geliştirilen diğeri kuramlar (planlama, kalkınma iktisadi gibi) ders kitaplarında yer almamıştır.

Mikro iktisat kitaplarında çözümleme yöntemi temelde statik ya da mukayeseli statiktir. “Her ne kadar makro-iktisat yaklaşımını getiren Keynes, bazı eklemelerle “Genel Teori”de dinamik tanımlama yapsa da ders kitaplarına giren A. Hansen ile J.R Hicks’in geliştirdiği şekiller ile anlatım mukayeseli statik niteliktedir. Karl Marx’ın kapitalizmin büyümesi ve krizlerin bu sürecin bir parçası olduğunu gösteren dinamik kuramı ise, neoliberal çağda ancak “iktisadi düşünce tarihi” kitaplarında kısaca yer almaktadır. İktisada giriş, mikro ve makro iktisat kitaplarında çoğu zaman bulunmamaktadır. R. Harrod ve E. Domar gibi Keynesyen iktisatçıları, büyüme kuramlarına krizi istihdam etkisi ile birlikte, Keynes’in sistemini içererek dinamikleştirmişlerdir. Ancak neoliberal çağda iktisadi kalkınma ve iktisadi büyüme dersleri de çoğu zaman “seçimlik ders” durumuna getirilmiştir. Kalkınma iktisadi neredeyse gündemden düşmüştür. (Kazgan, 2012: 3)

Eğitimde her şeyden önce öğrencinin bilincine ve muhakeme gücüne, olaylar arasında bağlantı kurma yeteneğine güvenilmelidir. Öğrencinin, hocasının fikirleriyle düşünmesini engellemek gerekmektedir. Sosyal bilimlerde yüzde yüz doğrular olmadığı için, öğrenciye verilen bilgilerde

öğrencinin şüphe edip bu bilgiyi sorgulaması doğaldır. Bilgi alışverişinde şüpheye yer verilmesi, bilginin doğmaya dönüşmemesi için gerekli bir unsurdur. Aksi durumda bu bilgiler, mutlak bilgiler olarak algılanır. Bu durum, ilerde, bu alandaki bilgilere kapalı kalınacağı gibi kendisi gibi düşünmeyenleri yanlış yolda algılamasına neden olacaktır. Sosyal bilimlerdeki göreceli bilgi ve değerler sunulurken, bu tür bilgilerin doğasından kaynaklanan karşı tezlere mutlaka yer vermek gereklidir. Mesela, kapitalizmin ne olduğu öğretilirken bunun karşıtı olan komünizm de orijinal metinlerden verilmelidir (Ceylan, 2009: 115).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, 2008 yılının ortalarında ortaya çıkan küresel ekonomik krize tepkileri farklı olmuş; oluşacak riskler ve krizlerin özellikleri ile ilgili tespitler önem kazanmaya başlamış ve küresel durgunluğun reel sektör üzerindeki etkilerinin olumsuzlukları giderilmeye çalışılmıştır. Küresel ekonomik krizden sonra başta ABD olmak üzere diğer bazı ülkeler başlangıçta para politikası uygulamışlar ancak, parasal aktarım mekanizmasında ortaya çıkan sorunlar nedeniyle gerek IMF gerekse Dünya Bankası krizden çıkmak için en etkili stratejinin genişletici maliye politikaları olduğunu belirtmiştir. Bu durumda, maliye politikası toplam talebi hızlı bir şekilde artıracak en önemli politika seçeneği olarak görülmeye başlanmıştır. Başta ABD olmak üzere krizden etkilenen pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke genişletici maliye politikalarını uygulamıştır. Böylece maliye politikasının ekonomik krizlere karşı etkili bir iktisat politikası olduğuna dair inancın, 1960'lerden sonra ilk defa bu derece arttığı söylenebilir (Fırat, 2013: 1).

Tüm Dünya'da Keynes'e geri dönüşün yaşandığı bir dönemde maliye bölümlerinin müfredatında da Keynesyen teoriye geniş yer verilmesi gerekmektedir. Paul Kurugman küresel ekonomik krizin ekonomistler tarafından tahmin edilememesine dikkat çekerekten, finansal piyasaların karşı karşıya kaldığı zor durumda, her ne kadar bazı ekonomistlerin neoliberal iktisadi başarısızlıklarına rağmen savunmak için önemli gerekçeleri olsa da Keynesyen ekonomi teorisinin depresyon ve durgunlukta en iyi teori olduğunu savunmaktadır (Krugman, 2009).

Cambridge Üniversitesi ekonomi bölümü tarafından yapılan bir çalışmada öğrenciler ders müfredatlarının değiştirilmesinde üç noktaya dikkat çekmişlerdir. Bunlar:

1-Daha gerçekçi bir yaklaşım: Öğrenciler ekonomi bölümünü güncel olayları daha iyi anlamak için seçtiklerini fakat mevcut müfredatta soyut modellerin çok fazla olduğunu, buna karşılık finansal krizler ve gelir eşitsizliği gibi konulara daha az yer verildiği belirterekten müfredatın teori ve gerçek arasında ilişki kuracak şekilde düzenlenmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

2-Daha disiplinler arası bir müfredat: Öğrenciler aldıkları ekonomi eğitiminin dar kapsamlı olduğunu diğer disiplinler kadar, çeşitli okullardaki ekonomistlerin görüşlerini birleştiren daha geniş bir eğitim istediklerini belirtmişlerdir.

3. Kariyer yeteneklerinin geliştirilmesine daha fazla odaklanılması: Öğrencilerin yaklaşık yarısı aldıkları eğitimin konuşma ve yazma yeteneklerinin gelişmesinde bir katkısı olmadığını ve yeteneklerini geliştirecek uygulamalı eğitimin olmadığını belirtmişlerdir (Turner, 2014: 6).

Cabridge üniversitesi öğrencileri ile yapılan ankette öğrencilere aşağıdaki sorular sorulmuş ve alınan cevaplar şöyledir:

Aşağıdaki konuları daha fazla öğrenmek ister misiniz?

- Ekonominin gerçeklerini anlamak (% 85)
- Finansal krizler ve ekonomi teorisi (% 81)
- Ekonominin sosyal ve politik etkileri (%74)
- Deneysel metodların uygulanması (%73)

Öğrenciler ders müfredatları ile ilgili olarak ekonomi bölümlerinde makro ve mikro ekonomi teorisi dersleri ile matematiksel derslerin azaltılmasını bunun yerine finansal krizler ve gelir dağılımı ile davranışsal ekonomi ve siyaset ile ekonominin kesişimine yönelik derslere ağırlık verilmesini istemişlerdir. Ekonomik düşünce tarihi ve ekonomik metodoloji derslerine müfredatta yer verilmediğı bu nedenle alternatif okulların düşünce tarihi, ekonomi felsefesi, iktisadi düşünce tarihi gibi derslere müfredatta yer verilmesini önermişlerdir.

İngiltere’de devlet ekonomi servisi ve İngiltere bankası tarafından düzenlenen “üniversitelerde ekonomi eğitimi nasıl verilmeli” konulu konferans iş dünyası ve öğrencilerin yoğun katılımı ile gerçekleşmiştir. Manchester Üniversitesi’nden Diane Coyle üniversitelerin ekonomi departmanlarında makro ekonomi derslerine çok fazla yer verildiğini, öğrencilere tek dünya görüşü sanki doğruymuş gibi iktisadi düşünce tarihi dersi ile hiçbir entelektüel bağlantının kurulmadığı bir ekonomi eğitimi verildiğini belirtiyor. Oysa bir takım ekonomik modellerden önce mutlaka 1970 petrol krizi ve 1930 büyük buhranının öğretilmesi gerektiğinin altını çiziliyor. Yine öğrencilerin iş başvurularında kabul görmeleri açısından davranışsal ekonomi dersini almış olmalarının faydalı olacağını belirtmektedir. Ekonomistler için etik dersinin önemine dikkat çekilen makalede, pek çok ekonomistin yeterince deneyime sahip olmadan kamu sektöründe çalışmaya başladığını, diğer sosyal bilimlerle karşılaştırıldığında ekonomistlerin kamu politikalarında daha etkileyici roller aldığını, kamuda çoğu departmanda şef ekonomistler olduğunu ancak şef psikolog ya da antropologların olmadığını bu nedenle kamuda etkili ekonomist olmanın alçakgönüllü olmayı gerektirdiğine dikkat çekilmektedir. Farkındalık yaratmak açısından bunun gerekli olduğu belirtilmektedir. Yine aynı makalede oyun teorisi dersinin önemi vurgulanmaktadır (Coyle, 2012: 5).

Gülten Kazganda iktisat ve etik isimli makalesinde iktisadın tekil işletmeyi çok aşan alanlarda, toplum düzeyi kadar uluslararası düzlemde ciddi bir “etik” sorunu ile karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. İş alemi kadar siyaset, iktisatçılar kadar medya ve en önemlisi iktisat eğitimi veren kurumlar bu sorunla birlikte şöyle bir çelişkiyi yaşamakta olduğunu belirtiyor. Geniş kitleleri işsizliğe ve yoksulluğa mahkum eden bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde sık sık krizlerin yaşanmasına neden olan ve bunun sonucunda, istikrarsızlığa, durgunluğa ve borç batağına yol açan bir iktisat modelini, etkinliğin, zenginliğin kaynağı bir düzenin bilimsel kuramı, almasıksız bir sistem diye sunmak, günümüz toplumlarında yaşanan yozlaşmanın nedenini bu çelişkiden daha iyi açıklayamaz şeklinde bir açıklama getirmektedir (Kazgan, 2006: 8).

Alfred Marshall, tüm iktisadi sorularda, her ne kadar yapılan çalışmalar pratik amaçlarla sınırlandırılmaya çalışılsa da, etik sorunların kendisini belli ettiğini söylemiştir. Marshall'ın Cambridge'deki iktisat dersinin 1903 yılında oluşturulan yeni müfredatına ilişkin olarak yazdığı önerilerden biri şöyledir: “Genel iktisat üzerine yazılarda, Kamu Finansmanı ve Hükümetin İktisadi İşlevi'ne özel önem verilmelidir aynı zamanda iktisadi sorunların etik boyutunu da içermelidir” şeklinde bir açıklama getirmiştir (Mert, 2010: 102).

Ekonomi ve etik arasındaki sıkı ilişkiden dolayı, etik kavramı, anlamı, tarihsel süreci, uygulanışı, mesleki etik ve sosyal sorumluluk kavramlarının konu edinileceği, öğrencilere günümüzde ihtiyaç duyulan etik değerlerin neler olduğunun öğretileceği bir sosyal sorumluluk ve etik dersi öğrencilerin gerek kişisel gelişimlerine katkı sağlaması gerekse ileride iş hayatında alacakları kararlarda yardımcı olacaktır.

3. TÜRKİYE'DE MALİYE EĞİTİMİ NASIL OLMALI?

Hilal Görkem tarafından maliye eğitimine ilişkin olarak otuz (30) üniversitede maliye bölümü üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine yönelik olarak yapılan anketde; öğrencilerin % 77'si ders programlarının yeni gelişmeleri dikkate alacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Öğrencilerin % 40.6'sı maliye bölümünde verilen eğitimin diğer bölümlerden farklı olmadığını belirtmektedir. Aldığı eğitimin piyasadaki gelişmelerden uzak ve teoride kaldığını düşünenlerin oranı % 58.7 iken, teori ve uygulamanın dengelenmesi gerektiğini düşünenlerin oranı % 89.3'dir. Öğrencilerin % 40.5'i derslerin öğrencilerin katılımıyla etkileşimli olarak gerçekleştiğini % 41'i ise öğrencilerin katılımıyla gerçekleşmediğini belirtmiştir. Dersler ve öğretim elemanlarının performansı ile ilgili görüşlerinin dikkate alındığını düşünenlerin oranı % 17.5'i oluştururken, dikkate alınmadığını düşünenler ise % 68'dir. Öğrencilerin % 78.1'i üniversite yönetim düzeyinde, % 71.8'i fakülte yönetim düzeyinde, % 77.5'i bölüm düzeyinde karar alma süreçlerine yeterince katılmadıklarını belirtmektedirler. Lisans derecesinin alanla ilgili istihdam fırsatları için yeterli olduğunu düşünen öğrenciler % 24.2'lik bir paya sahip iken, % 41.82'i yeterli olmadığını düşünmektedir. Bu konuda kararsız kalanlar % 34.3'lük pay almaktadır (Görkem, 2012: 25).

Üniversitelerin web sayfalarından maliye bölümü ders müfredatları ile ilgili olarak yapılan araştırmada, maliye bölümlerinde okutulan zorunlu ve seçmeli dersler her üniversitede benzer olmakla birlikte tam bir uyum söz konusu değildir. Çoğu üniversitenin maliye bölümünde okutulan temel maliye dersleri; kamu ekonomisi, bütçe teorisi ve uygulaması, kamu maliyesi, Türk vergi sistemi, vergi teorisi, yerel yönetimler maliyesi, maliye politikası, iktisadi gelişme ve mali sistemler, AB ekonomik ve mali yapısı, maliye teorisi, Türk mali tarihi, vergi hukuku, vergi yargısı, işletmelerin vergilendirilmesi, vergi uygulamaları vb. derslerdir.

Maliye dersleri açısından maliye bölümleri arasında göze çarpan en önemli fark, herhangi bir ders bir üniversitenin maliye bölümünde zorunlu ders iken diğer üniversitede seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Örneğin: Devlet borçları ya da vergi yargısı vb. dersler İstanbul Üniversitesi maliye bölümünde zorunlu ders olarak okutulurken Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi maliye

bölümünde seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Yine benzer şekilde Devlet muhasebesi dersi İstanbul üniversitesi lisans programında seçmeli ders iken Bursa Uludağ Üniversitesi'nde ise zorunlu ders olarak okutulmaktadır.

Maliye bölümünde okutulan hukuk dersleri ; hukukun temel kavramları, Anayasa hukuku, ceza hukuku, borçlar hukuku, medeni hukuk, ticaret hukuku, icra iflas hukukudur. Gene maliye bölümlerinde okutulan hukuk dersleri açısından bazı üniversitelerde Anayasa hukuku ceza hukuku vb. dersler zorunlu ders iken bazılarında seçmeli ders olarak okutulmaktadır.

Maliye bölümlerinde okutulan muhasebe dersleri ise; genel muhasebe, envanter ve bilanço, maliyet muhasebesi, mali tabloların analizi, ticari aritmetik, ihtisas muhasebesi, devlet muhasebesidir. Benzer şekilde muhasebe dersleri açısından baktığımızda hemen hemen her bölümde genel muhasebe dersi okutulduktan sonra ya envanter ve bilanço ya da mali tabloların analizi veya maliyet muhasebesi zorunlu ders olarak okutulmaktadır.

Maliye bölümlerinin web sayfalarını incelediğimizde hemen hepsinin temel amacının başta kamu sektörü olmak üzere özel sektöre yönelik eleman yetiştirmek olduğunu görüyoruz. Bu nedenden dolayı ders müfredatları hazırlanırken kamu personeli seçme sınavlarında öğrencilerin başarılı olabilmesi için hangi derslerden daha çok soru çıkıyorsa o derslerin zorunlu ders olarak okutulması bölümün amacına ulaşmasında yardımcı olacaktır. Kamu personeli seçme sınavında çıkan soru sayıları ve dağılımı şu şekildedir:

Tablo-2 KPSS'de Uygulanacak Testlerin Kapsamları ve ve Soru Sayıları

Maliye 30 soru			
1)Maliye Teorisi	%10	5-) Bütçe	%15
2)Kamu Geliri	%15	6) Vergi Hukuku	%15
3)Kamu Gideri	%15	7) Maliye Politikası	%15
4)Devlet Borçları	%15		
Hukuk 30 soru			
1)Anayasa Hukuku	%10	5) Borçlar Hukuku	%15
2)İdari Hukuk ve İdari Yargı	%15	6)Ticaret Hukuku	%15
3)Ceza Hukuku	%15	7)İcra İflas Hukuku	%15
4)Medeni Hukuk	%15		
Muhasebe 30 soru			
1)Genel Muhasebe	%65	3) Ticari Aritmetik	%10
2)Mali Tablolar Analizi	%15	4) İhtisas Muhasebesi	%10
<u>İktisat 30 Soru</u>			
1)İktisadi Doktrinler Tarihi	%5	5) Uluslararası İktisat	% 10
2)Mikro İktisat	%30	6) Kalkınma Büyüme	%10
3)Makro İktisat	%25	7) Türkiye Ekonomisi	% 10

4)Para- Banka- Kredi	%10
----------------------	-----

Kaynak: ÖSYM 2014 Tercih Klavuzu

Yukarıda yer alan Tablo-2 kamu personeli seçme sınavında lisans düzeyinde hangi gruptan kaç soru çıktığını ve soruların konulara göre dağılımını göstermektedir. Buna göre Örneğin; devlet borçları dersinin zorunlu ders olarak okutulması ancak, yerel yönetim maliyesi dersinin seçmeli ders olarak okutulması hedefe ulaşmada yarar sağlayacaktır.

Gelir İdaresinin web sitesinde yer alan gelir uzman yardımcılığı ilanında P35 puan türüne göre gelir uzmanı alınacağı belirtilmektedir (GİB, 2013: 2). ÖSYM klavuzuna göre P35 puan türünün içeriği; % 10 genel kültür, % 10 genel yetenek, % 20 hukuk, % 20 iktisat, % 20 maliye ve % 20 muhasebe testlerinden oluşmaktadır (ÖSYM, 2014: 32).

Eğer bir öğrenci maliye bölümünde okuyorsa ve kamu sektöründe çalışmayı düşünüyorsa aklımıza ilk gelecek kurum Maliye Bakanlığı vergi müfettiş yardımcılığı veya gelir uzman yardımcılığı sınavları olacaktır. Hangi kurumun hangi puan türünde personel aldığına da maliye bölümlerinin ders programlarının oluşturulmasında göz önünde bulundurulmasının bölümün hedeflerine ulaşmasında yardımcı olacaktır.

Öğrenci maliye bölümüne kaydını yaptırdığında kamu sektörü ya da özel, hangi sektörde çalışmak istediği ile ilgili olarak henüz bir amaç belirlememiş olabilir. Belki ikinci yıldan itibaren özel sektörde çalışmayı isteyecektir. Maliye bölümlerinin bu durumdaki öğrencilerin taleplerine cevap verebilmesi için ders müfredatlarını; ilk iki yıldan sonra bölüm zorunlu dersleri, bölüm seçmeli dersleri, fakülte seçmeli dersleri ve üniversite seçmeli dersleri şeklinde belirlemeleri bölüm öğrencilerinin geleceği ve bölümün hedefini gerçekleştirme açısından faydalı olacaktır. Örneğin: maliye bölümünde okuyan bir öğrencinin beşinci yarıyıldan itibaren zorunlu dersleri dışında almak zorunda olacağı bölüm seçmeli dersleri belirlenmeli öğrenci her dönem bölüm, fakülte ve üniversite seçmeli derslerinden en az bir tane ders seçmek zorunda olmalıdır. Bu çerçevede bölüm seçmeli dersleri arasında, yerel yönetim maliyesi, vergi politikası, vergi yargısı, kamusal tercihler, AB ekonomik ve mali yapısı, Türkiye ekonomisi gibi dersler yer alırken, fakülte seçmeli dersleri arasında, ekonometri, finansal krizlerin analizi, davranışsal ekonomi, oyun teorisi, menkul kıymetlerin analizi, para ve sermaye piyasaları, foreks ve türev piyasaları, enerji hukuku ve ekonomisi, Türkiye yönetim sistemi gibi dersler ile ekonomi ve etik arasındaki sıkı ilişkiden dolayı, üçüncü veya dördüncü sınıf fakülte seçmeli dersleri arasında konulacak kamu yönetimi ve etik dersi ilerde kamu sektöründe çalışacak öğrencilere özellikle günümüz Türkiye’indeki sorunları ve kaynaklarını düşündüğümüzde faydalı olacağını söyleyebiliriz. Üniversite seçmeli dersleri ise; temel müzik eğitimi, beden eğitimi, satranç, müzik ve dans vb. derslerden oluşturulabilir. Böylece bir maliye bölümü öğrencisi eğer isterse fakülte seçmeli dersleri arasında yer alan oyun teorisi, davranışsal ekonomi, menkul kıymetlerin analizi vb. dersleri alabilir. Ayrıca maliye bölümü öğrencilerinin iş sınavlarına hazırlanması için bölüm seçmeli dersleri arasında konacak bir atölye (workshop) dersi öğrencilerin yeminli mali müşavirlik, kamu personeli seçme sınavı ve sermaye piyasası kurulu gibi sınavlara hazırlanmalarında yardımcı olacaktır. Hatta bu derse bölüm hocaları

değilde sektörden yarı zamanlı öğretim görevlisi bir hocanın görevlendirilmesi öğrencilerin yararına olacaktır.

Üniversitelerin web sayfalarından yapılan araştırmaya göre lisans ders müfredatlarında staj bir ders olarak yer almamaktadır. Öğrencilerin öğrenimleri süresince edinmekte oldukları bilgi, beceri ve yetkinlikleri, yine öğrenimleri süresince ilgili oldukları bir alanda sektörde uygulama yaparak pekiştirmeleri ve iş deneyimi kazanmaları ve böylece öğrencilerin iş hayatına intibaklarını sağlaması açısından stajın önemli olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, zorunlu ve kredili olarak konulacak bir “yerinde uygulama” dersi ile haftada en az bir gün öğrencilerin staja tabi tutulması hem gelecekte iş bulabilmeleri hem de uygulamalı eğitime geçilmesi açısından önemlidir.

Günümüzde maliye eğitimi, Mali İktisat, Bütçe ve Mali Planlama, Maliye Teorisi ve Mali Hukuk olmak üzere dört anabilim dalında verilmektedir. Derslerin yukarıda belirtilen şekilde düzenlenmesi açısından ve her anabilim dalının öğretim üyelerinin diğer anabilim dallarının konularında da çalışmalarını açısından maliye eğitiminin Maliye Ana Bilim dalı Mali Hukuk anabilim dalı olarak iki ana bilim dalında verilmesi daha uygun olacaktır.

Yine üniversite web sayfalarından yapılan araştırmada Çukurova ve Hacettepe Üniversitesi maliye bölümünde eğitim dili kısmen İngilizce, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi maliye bölümünde tamamen İngilizce, diğer üniversitelerde ise Türkçe’dir. Öğrencinin hem Dünya’da neler olup bittiğini anlaması hemde işe yerleşmesinde faydalı olacağından yabancı dilin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle maliye bölümlerinde bir yıl isteğe bağlı hazırlık eğitimi verilmesini önerebiliriz. Ancak dersler Türkçe yapılmalıdır.

Maliye bölümlerinde verilen eğitimin ve öğretimin mezunların hem yurt içinde hemde yurt dışında çalışma imkanı bulabileceği şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Maliye bölümlerinin ders programının maliye bölümünde çalışan öğretim üyelerinin uzmanlık alanları ya da öğrencilerinin öğrenme durumlarına göre değil; bu bölümün öğrencilerinin öğrenmesi gereken, bu alanda yeterli ve alanında uzmanlaşacak bilgiye sahip öğrenciler yetiştirme hedefiyle hazırlanması gerekmektedir. Bölüm için zorunlu dersler yeniden belirlendikten sonra bu derslerinin uzun süre aynı şekilde kalması bölümün sürdürülebilirliğini artıracaktır. Bölümün seçmeli dersleri öğretim üyelerinin uzmanlık alanları ve piyasa koşulları dikkate alınarak eğitim ve öğretim dönemlerinde değişiklik gösterebilir. Sürekli değişen bir ders planı, bölümü olumsuz etkileyecektir.

Üniversitelerin yurt dışı üniversitelerle olan sıkı bağlantı ve işbirlikleri ve giderek artan yabancı uyruklu öğrenci potansiyeli sebebiyle özellikle ders programlarında yer alan derslerin ve içeriklerinin önemli yurt içi ve yurt dışı üniversitelerde okutulan dersler ve müfredat göz önünde tutularak yeniden gözden geçirilmesi hedeflenmelidir. Bu bağlamda her dersin öğretim üyesi kendi dersi ile ilgili çalışma hazırlayarak bölüm kuruluna bildirmesi ve bu yenileşme faaliyetleri üzerinde toplantıda konuşularak istenen hedefe ulaşılması sağlanmalıdır.

Disiplinlerarası bir yaklaşımla çağa uygun eğitim ve öğretim hedefi doğrultusunda akademik çalışmalara ve bölümle ilgili konferanslara ağırlık verilmesi hedeflenmelidir. Bunlara ek olarak, bölüm

öğrencilerinin araştırma, sorgulama ve analiz yeteneklerinin geliştirilmesine önem verecek doğrultuda bölüm etkinlikleri düzenlenmesi hedeflenmelidir. Üniversitelerin maliye bölümü web sayfaları araştırılırken toplumsal ve ekonomik konuların araştırılarak yayınlandığı bir araştırma merkezi olmadığı görülmüştür. Bu nedenle oluşturulacak bir araştırma merkezinde örneğin; üç ayda bir TÜİK verileri yorumlanabilir, ya da vergi kanunlarında nasıl bir değişiklik yapılması gerektiği ile ilgili olarak yorumlar yapıp öneriler geliştirilebilir. Yine bölüm öğrencilerinin ekonomik konulara ilgisinin artırılması için bölüm web sayfasında bir blog oluşturularak öğrenciler ekonomik, sosyal ve siyasi konularda yazılar yazması için teşvik edilebilir.

Maliye bölümünün bulunduğu belli başlı üniversitelerin birkaç tanesi dışında web sayfalarından yüksek lisans ve doktora programlarının müfredatına ulaşamamıştır. Yüksek lisans ve doktora programlarında hem akademik personel hemde daha uzmanlaşmış öğrenciler yetiştirmek gerektiği göz önünde bulundurulursa aşağıda yer alan derslerin bölüm seçmeli dersleri olarak programa konulması önerilebilir.

- Kamu Mali Yönetiminin Genel Esasları
- Kamu Mallarının Yönetimi
- Emlak Gelirleri
- Bütçe Hukuku
- Devlet Muhasebesi
- Döner Sermayeli İşletme Bütçesi ve Muhasebesi
- Eğitim Ekonomisi
- Sağlık Ekonomisi
- Yerel Yönetim Maliyesi

Söz konusu derslerin seçiminde ilerde öğrenciler kamu personeli seçme sınavına gireceği göz önünde bulundurularak Maliye Bakanlığı Yüksek Eğitim Merkezi Başkanlığı'nın (MAYEM) web sayfasından yararlanılmıştır. Maliye bölümü ders müfredatları araştırılırken göze çarpan önemli bir hususta, birkaç bölüm hariç maliye bölümlerinin web sayfalarının açık seçik net bir şekilde düzenlenmemiş olmasıdır. Bilinçli tercih yapacak bir öğrencinin tercih aşamasında maliye bölümleri arasında karar verirken ilk inceleyeceği yerlerden biride web sayfasıdır. Ancak, maliye bölümlerinin web sayfalarında ders planlarının yani; bölüm zorunlu ve seçmeli derslerinin, sınav ve değerlendirme bilgilerinin, yabancı ve Türk öğrenciler için kabul koşullarının, mezuniyet koşulları, kariyer olanaklarının vb. yer alması üniversite tercihlerinde öğrencilerin maliye bölümlerini seçmelerine yardımcı olacak ve bölümün devamlılığını sağlamada etkili olacaktır. Bir diğer konuda hem öğrencilerin maliye bölümünü seçmelerinde etkili olacak hemde derslerin daha interaktif geçmesine yardımcı olacağı için ders içeriklerinin (silybus) web sayfalarında yayınlanmasının önemli olduğunu belirtebiliriz. Böylece öğrenci 14 hafta boyunca dersin öğretim üyesinin hangi konuları anlatacağını önceden bilerek derse hazırlıklı gelebilir ve böylece ders daha verimli ve aktif geçebilir. Ayrıca maliye bölüm başkanları eğer kendi bölümlerinde söz konusu ders içeriklerine büyük oranda uyulmadığı gibi bir izlenim

edinirlerse bu içeriklerle ilgili olarak uyum raporunu bölümde ders veren tam zamanlı ve yarı zamanlı öğretim üyelerinden istemelidirler.

Çeşitli üniversitelerde okutulan maliye politikası kitaplarını incelediğimizde, Anadolu Üniversitesi öğretim üyelerinden Beyhan Ataç'ın Maliye Politikası kitabı ve açık öğretim fakültesi yayınlarından Beyhan Ataç, İzzettin Önder ve Salih Turhan tarafından yazılan maliye politikası kitabında, konular detaylı ve anlaşılır bir şekilde incelenmiştir (Ataç, 1990 ve Ataç vd., 2002). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi öğretim üyelerinden İsmail Türk tarafından yazılan maliye politikası kitabını incelediğimizde hazine-merkez bankası ilişkileri, iktisadi kalkınmanın finansmanı, dış finansman kaynakları, iç finansman kaynakları, gelir dağılımının mali kararlarla denkleştirilmesi ve çağdaş bütçe teorisi gibi maliye politikası dersinin konusu olup olmadığı tartışmalı olan bölümlerde yer verilmiştir (Türk, 2001) Harran Üniversitesi öğretim üyelerinden Abuzer Pınar tarafından yazılan Maliye Politikası kitabında ise diğer kitaplardan farklı olarak yapısal uyum ve maliye politikası konusuna da yer verilmiştir (Pınar, 2011). İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Sevim Görgün'ün Maliye Politikası kitabında ise konular belli bir sistematığe göre ilerlemiş. Öğrencinin konuyu anlaması açısından başlangıçta vergilerin sınıflandırılması, kamu harcamalarının sınıflandırılması, dışsallıklar gibi konular kısaca işlendikten sonra temel konular işlenmiş ve diğer kitaplardan farklı olarak durgunluğu giderici maliye politikası sonucu ortaya çıkan fiyat artışları konusuna yer verilmiştir (Görgün, 1994).

Gene çeşitli üniversitelerde okutulan maliye politikası kitaplarını incelediğimizde, özellikle açıköğretim fakültesi yayınlarında konular detaylı ve anlaşılır bir şekilde incelenmiş iken bazı kitaplarda, hazine-merkez bankası ilişkileri, dış finansman kaynakları, iç finansman kaynakları, gelir dağılımının mali kararlarla denkleştirilmesi ve çağdaş bütçe teorisi gibi maliye politikası dersinin konusu olup olmadığı tartışmalı olan bölümlere yer verilmiştir.

Maliye politikası kitaplarının analizini yaparken belli başlı maliye politikası kitaplarının hemen hepsinde Dünya krizleri ve uygulanan maliye politikaları ile küresel ekonomik krizde Dünya'da ve Türkiye'de uygulanan maliye politikalarına yer verilmediğini görüyoruz. Diğer taraftan tasarruflar ve cari işlemler açığı gibi konular maliye politikası açısından ele alınırken öncelikle konunun makro ekonomik analizinin yapılması öğrencilerin konuların mantığını anlaması açısından yararlı olacaktır.

Yine çalışma hazırlanırken hemen hemen maliye bölümlerinin bulunduğu hiçbir üniversitede öğretim teknolojileri destek birimine rastlanılmamıştır. Bu durumda maliye bölümlerinde eski öğretim tekniklerinin devam ettiği ve öğrenciye not tutturarak konuların öğretilmeye çalışıldığı ve sınav dönemlerinde öğrenciye önerilen kitaplardan iki ya da en fazla üç soru sorularak bir ölçme değerlendirme yapıldığı gibi bir izlenim vermektedir.

Klasik iktisat eğitiminde, öğretim üyesi sınıfta dersi tüm ayrıntıları ile anlatmakta ve dersin tüm yükünü tek başına üstlenmektedir. Bu durumda öğrencilerin düzenli olarak çalışması sağlanamamaktadır ve öğrenciler tembelliğe alışmaktadırlar. Bu yöntem öğrenciler açısından sıkıcı bulunduğu için derse katılımları da az olmaktadır. Öğrencilerin performansını değerlendirmek için

kullanılacak tek ölçüt sınav olduğundan, öğrenciler çalışmayı sınava kadar ertelemektedirler. Sınavlardan önce çok sayıda kavramı ezberlemek ya da öğrenmek öğrenciler için bir işkenceye dönüşmekte ve sonuç olarak öğrencilerin başarıları azalmaktadır. Ayrıca bu şekilde ezberlenen bilgiler birkaç gün sonra unutulmakta ve dolayısıyla bunların gerçek kullanım amaçları hiçbir zaman tam olarak kavranmamaktadır (Aslan, 2006).

Maliye bölümlerinde eğitimin kalitesinin artırılması için en azından yüksek lisans ve doktora eğitiminde yeni eğitim ve öğretim metotlarının uygulanması gerekir. Öğretim üyesinin ders anlatımının yanı sıra grup çalışması, ödev, rapor, quiz vb yöntemlerle öğrencilerinde ekonomik ve mali konuları araştırması ve düşünüp sorgulaması sağlanmalıdır. Öğrencinin çeşitli ekonomik ve mali konuları sorgulaması için her hafta sınıftan bir arkadaşının hazırladığı ödevin eleştirisinin yazılması istenebilir ya da herhangi bir konuda yazılmış olan makaleye eleştiri yazarak sınıfta tartışmaları istenebilir. Ayrıca sınavlarda öğrencinin anlatılan tüm konularla ilgili bilgisini ölçmek için soru sayısının artırılması faydalı olacaktır.

Yine yapılan çalışma sırasında maliye bölümlerinde öğretim üyeleri dersi anlattıktan sonra geri bildirim niteliğinde öğrenciler tarafından bir öğretim üyesi ve danışman değerlendirmesine olanak sağlayan bir sistem bulunmamaktadır. Dünya’da pek çok üniversitede hoca ve danışman değerlendirme sistemi bulunmaktadır ve sonuçları da şeffaf bir şekilde yayınlanmaktadır.

Maliye bölümünde yüksek lisans ve doktora yapan öğrencilerin maliye sempozyumu vb. konferans ve sempozyuma gitmeleri konusunda çalışmaları objektif olarak değerlendirilip desteklenmelidirler. Bu konuda mail grupları ve forumlar oluşturulmalıdır.

Öğrenciler tercih yaparken iktisat ve maliye eğitimleri birbirine çok yakın olduğundan çoğu zaman hangi bölümü seçecekleri konusunda kararsız kalabilmektedirler. İktisat bölümünde daha iktisat teorisi ağırlıklı bir eğitim verilirken, maliye bölümünde maliye ağırlıklı bir eğitim verilmektedir. Maliye bölümünü seçen öğrencinin ileride iktisat bilgilerini kendi çabasıyla artırması gerekebilir. Aynı şekilde iktisat bölümünü seçen öğrencilerde maliye bilgilerini arturmaları gerekmektedir. Öğrenci klupleri aktif hale getirilerek diğer bölümlerle örneğin iktisat bölümü öğrenci klupleriyle interaktif etütler düzenlenerek bu açıklar giderilmeye çalışılmalıdır.

SONUÇ

Sonuç olarak Türkiye’de maliye eğitimi eskisi kadar popüler olmasada, her ne kadar yeni üniversite ve bölümlerin açılmasıyla rekabet artsada, belli başlı üniversitelerde etkinliğini sürdürmektedir. Maliye bölümlerinin akademik kadrolarını zenginleştirmeleri gerekmele birlikte pek çok vakıf üniversitesi ve devlet üniversitelerininin iktisat, işletme vb. bölümlerine göre gerek akademik kadroları gerekse mevcut ders müfredatları ile yüksek öğretimde önemli bir yere sahip olduklarını belirtebiliriz. Ancak, bir takım düzenlemeleri de çok hızlı bir şekilde yapmaları gerekmektedir.

Yapılan çalışmada çeşitli üniversitelerde bulunan maliye bölümlerinin hemen hemen tamamının hem Dünya’nın çeşitli yerlerinden Erasmus vb yollarla gelecek yabancı öğrencilere, hem de lisans yerleştirme sınavı ile tercih yapacak öğrencilere bölümü tanıtmak amacıyla fazla bir çalışma

yapılmadığı görülmüştür. Bölüm web siteleri dahi pek çok üniversitede doğru düzgün düzenlenmemiş, pek çok ünüversitenin maliye bölümünün web sitesinde bölüme ait ya hiç ya da çok az bilgi edinilmektedir. Dolayısıyla maliye bölümlerinin yapacağı işlerin başında bölüm web sitelerini bölüm ders müfredatlarının açık seçik bir şekilde görüleceği şekilde düzenlemektir.

Maliye eğitiminin durumu ve değişim ihtiyacı ile ilgili olarak yapılan çalışmada, Türkiye’de maliye bölümleri müfredatının bölüm amaçlarını gerçekleştirme ve öğrencilerin gereksinimlerini karşılama açısından yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. Derslerde anlatılanlarla gerçek Dünya’ da olanlar arasında bağlantı kopukluğu olduğunu söyleyebiliriz. Dar kapsamlı ve ilgili disiplinlere ve farklı okulların görüşlerine maliye bölümlerinin müfredatlarında yer verilmediğini belirtebiliriz. Bu konuda bölüm dersleri zorunlu dersler, bölüm seçmeli dersleri, fakülte ve üniversite seçmeli dersleri şeklinde düzenlenerek maliye bölümü öğrencilerinin iktisat tarihi, etik, siyaset, finansal ekonomi, oyun teorisi, davranışsal ekonmi gibi konularıda öğrenmesi sağlanmalıdır.

Maliye bölümlerinde verilecek eğitimin öğrencinin ekonomik konuları eleştirel bir şekilde düşünmesi, yazması ve tartışmasını sağlayabilecek şekilde düzenlenmeli ve öğrenci mezun olduğunda güncel olaylarla ekonomi arasında bağ kurabilmesinde fayda sağlayacaktır.

Maliye bölümlerinin web sayfalarından elde edilen bilgilere göre öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı OECD ortalamasının iki katından daha fazla olması nedeniyle öğretim üyesi sayısının ülkenin ekonomik durumu göz önünde bulundurulardan uygun bir şekilde artırılmalıdır.

Maliye bölümlerinin ders müfredatlarının hazırlanmasında bölümün temel amacının gerçekleştirilebilmesi için, kamu personeli seçme sınavında çıkan konuların ve soru sayılarının oran ve yüzdelerinin göz önünde bulundurulması bölüm amacına ulaşmada yardımcı olacaktır.Maliye bölümlerinde okutulabilecek belli başlı ders kitapları zamanla güncelliğini kaybetmesi nedeniyle mevcut ders kitaplarının yanı sıra güncel makaleler ve her dönem en az iki tane bölüm semineri düzenlenerek bu eksikliklerin kapatılması gerekmektedir. Ayrıca öğrencilerin bölüm yönetimine katılımının sağlanması demokrasi açısından ve öğrencilerin bölümle ilgili çeşitli konularda talep ve tepkilerinin öğrenilmesi ile öğrencilerin karar alma süreçlerine katılması açısından önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

Albayrak, S. O.(2010). *Güçlü ve merkezi devletin yönetim bilgisi kameralizm*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, YBAD Lisansüstü Seminer Çalışmaları, No:9, Erişim Tarihi: 21 Aralık 2014, www.yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr,

Altınöz, U.(2014). Egemen neoklasik iktisata eleştirel yaklaşım: post otistik iktisat ve 2008 küresel krizinin post otistik analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, (29), 14-22

Arın, T.(1995). Dünya’da ve türkiye’de maliye eğitimi: kamu ekonomisi konusunun kapsamı ve ders programları. *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11-12-13, 63-90

Aktan, C.C. (2014), *Lord kenes keynesyenler ve fonsiyonalistler*. 2002, 1-4

Aslan, Z.(2006). Üniversitelerde iktisat eğitimi üzerine bir araştırma: değişim gerekli mi?. başkent üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, <http://www.baskent.edu.tr/~kokdemir/courses/isle541/tools/ornekrapor.doc>, Ankara.

Ataç, B. Önder İ., Turhan S.(2002) *Maliye Politikası*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir

Ceylan, Y.(2009). Yirmibirinci yüzyılda eğitim nasıl olmalıdır. Küreselleşme Sürecinde Eğitim Sorunlarının Felsefi Boyutu, Bildiriler ve Tartışmalar, 1-3

Coyle, D.(2012). *Enlightenment economics and institute of political and economic governance, university of manchester*, Erişim Tarihi 21 Eylül 2014, [www.http://www.stifterverband.de/oekonomie/coyle.pdf](http://www.stifterverband.de/oekonomie/coyle.pdf),

Coyle, D.(2013). *The rediscovery of classical economics*, Erişim Tarihi: 22 Aralık 2014 www.res.org.ok

Earle, J., Perkins, Z. W. (2013) Economic students need to be taught more than neoclassical theory, *The guardian*, 28 October 2013.

Fırat, M.(2013). Küresel ekonomik kriz ve maliye politikalarının değerlendirilmesi. *Kadir Has Üniversitesi Uluslararası Finans Kongresi*, İstanbul, 1-22

GİB, (2013). *Gelir İdaresi Başkanlığı Gelir Uzman Yardımcılığı Giriş Sınavı Duyurusu*, Erişim Tarihi: 5 Kasım 2014 <http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/duyurular/28122014guyrd.pdf>

Görkem, H.(2014). Bologna sürecinde maliye bölümleri ve maliye eğitimi öğrenci görüşleri. *Journal of Life Economics*, 2014, 13-40

Görgün, S.(1994). *Maliye Politikası*, İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul

Kazgan, G.(2012)., 2008 Küresel krizi, nedenleri, etik ilkeleri ve iktisat eğitimi. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, Erişim Tarihi 5 Kasım 2014 <http://www.tek.org.tr/dosyalar/bunalim1.pdf>

Krugman, P.(2009), How did economists get it so wrong. *The Newyork Times*, www.nytimes.com

Mert, M.(2014). Alfred marshall, john maynard keynes ve iktisat ile etik ilişkisi, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 21, 74, 87-138

Organ, İ., Öz E.(2008). Türkiye yüksek öğretim sisteminde maliye eğitiminin yeri ve sorunları.Türk Vergi Sisteminin Küresel Bağlamda Değerlendirilmesi, 23. Maliye Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, 409-436

Ördek, A.(2011). 1980’den sonra Türkiye maliye disiplininde kuramsal gelişmeler: türkiye maliye sempozyumu tebliğler çerçevesinde bir değerlendirme. *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim “İzzettin Önder’e Armağan*, Derleyenler: Abuzer Pınar, Ahmet Haşim Köse, Nihat Falay, Sosyal Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi, İstanbul, 137-215

ÖSYM. (2014). 2014-ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu, Erişim Tarihi 2 Kasım 2014, <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2014/OSYS/Tercih/2014-OSYSKONTKILAVUZU14072014.pdf>

Pınar, A.(2013) *Maliye Politikası Teori ve Uygulama*, 6. Baskı, Ankara

Ruben, E.(2012). İktisat öğretimi üzerine bir yazın tartışması.*Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 1-16

Sezgin, S.(2006).Türkiye’de maliye eğitimi ve maliye sempozyumları. Kamu Maliyesinde Güncel Sorunlar, 21. Maliye Sempozyumu, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Lara Antalya, 304-334

Şiriner, İ., Üstün, Ö., Üzmez O., Yüksel, E., Zorlu, M. (2014). Vakıf ve devlet üniversiteleri perspektifinden türkiye’de iktisat eğitimi. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 16, 57, 131-148

The Guardian. (2013). Post keynessians are staging a come back

Turner, L. A. (2014), CSEP survey of economics students: is it time for change at cambridge?, *The Cambridge Society for Economic Pluralism*

Türk, İ.(2001), *Maliye Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 14. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara

KAFKASYA KAHRAMANI DELİ HALİT PAŞA CİNAYETİ "ACABA KOMİTACILIĞIN TEZAHÜRÜ MÜ? YOKSA KAZA MI?

İsmail AKBAL¹

ÖZ

Komitacılar sistem dışı, kanun tanımaz komitacı faaliyetleri ile Mustafa Kemal'i birçok kez zor durumda bırakmışlardır. Hemen hemen birçoğunun ismi çeşitli yolsuzluklara ve siyasal cinayetlere karışmıştır. Bunların karıştığı siyasal cinayetlerden birisi de Ardahan Mebusu Halit Paşa nâm-ı diğeriyle Deli Halit Paşa cinayetidir. Cinayet hakkında dönemin canlı şahitlerinin yorumları da çelişkilerle doludur. İktidar yanlılarının görüşü cinayeti basit bir nefsi müdafaa olarak göstermekte, muhalif görüştekiler de olaya siyasal bir boyut yükleme niyetindedirler.

Bu siyasal tarih çalışmasının amacı, öncelikli olarak Halit Paşa Cinayeti'nin ayrıntılı bir analizini yaparak cinayet hakkındaki yanlış yorumlamaları bertaraf etmektir. Ayrıca, cinayetin gerçekleştiği dönemin siyasal, sosyal, ekonomik ve tarihsel olgularının bilimsel bir analize tabi tutularak analizinin yapılması günümüzdeki birçok siyasal olayın çözülmesine, siyasal iktidar-muhalefet ilişkilerinin anlaşılmasına yardımcı olacağına şüphe yoktur. Çalışmada, arşiv belgelerinden, dönemin canlı şahitlerinin hatıralarından ve yazılı basın kaynaklarından yola çıkarak cinayetin hangi güçler tarafından işlendiği ve hangi güçlerden etkilendikleri? Cinayetin tarafları siyasal yelpazenin hangi tarafında yer almaktadırlar? Zamanın siyasal koşulları nelerdir? Cinayetin altında yatan gerçek nedenler ve koşullar nelerdir? Cinayetin günümüze etkileri nelerdir? soruları cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cinayet, Deli Halit Paşa, Komitacı, Muhalefet, Mustafa Kemal

¹Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi, ismailakbal@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 24.10.2017; Makalenin Kabul Tarihi: 31.10.2017

WHETHER THE CAUCASIAN HERO DELI HALIT PASHA HOMICIDE IS AN "ACCIDENT" OR REFLECTION KOMITADJI TRADITION

ABSTRACT

Komitadjis stranded Mustafa Kemal several times by non-systemic and illegal activities. Most of them are remembered with corruptions and political assassinations. Among these assassinations, one of them is the MP for Ardahan Halit Pasha aka Deli (Crazy) Halit Pasha Homicide.

Comments of the witnesses of that period about the homicide contain contradictions. While pro – government witnesses seek to demonstrate the event as self – defense, opposition groups pursue to assign a political meaning.

The primary concern of this political history study is to eliminate false comments about the homicide via detailed analysis. Furthermore, examining the political, social, economic and historical facts in the period of the homicide with scientific method leads to solve many contemporary political problems and assists to understand the government – opposition relations. The study seeks to answer some questions including, which powers committed and influenced the homicide; where the supporters of the homicide are located in politically; what is the political conditions of the period; what are the real reasons and conditions of the homicide and what are the influences on today by utilizing archive documents, memories of witnesses of that period and printed media

Keywords: Deli Halit Pasha, Homicide, Komitadji, Mustafa Kemal, Opposition

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde siyasal iktidar yarışında kendisine yer bulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, amacına ulaşmak için bazen rutin/hukukun dışına çıkmış ve hukuk dışı yollara başvurmuştur. Başka bir ifadeyle Cemiyet, siyasal iktidarı elde edebilmek için legal yollardan çözemediği sorunları illegal yöntemlerle çözmüştür. Komitacılık olarak adlandırılan bu faaliyet, Cemiyetin siyasal iktidarı elde etmesinde ve siyasal otoritesini kurmasında, meşruluk gözetilmeksizin kullanılan, gayet tesirli bir yöntem olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasal iktidarı elde ettikten sonra da siyasal iktidarın karşısındaki engelleri (muhalefeti) ortadan kaldırmak için komitacılık denen bu etkili yöneme başvurmuştur.

Komitacıların kullandığı faaliyet biçimi genellikle suikastlar/siyasal cinayetler olmuştur. Fakat bunun yanında silah ve güç yoluyla tehdit etmek, basın yoluyla yıldırma, tedhiş gibi psikolojik sindirme yöntemleri de kullanılmıştır. Hangi tür faaliyet biçimini kullanırsa kullansın Türk siyasal yazınına komitacılık olarak yerleşen sistem dışı faaliyetler İttihatçıların Türk siyasal yaşamına bıraktığı kötü bir devlet geleneğidir. İttihatçılardan sonra muhalefet saflarından birisinin öldürülmesi hep siyasal iktidardan bilinmiş ve cinayetler komitacılık olarak değerlendirilmiştir.

Komitacılık olarak adlandırılan bu gelenek Millî Mücadele döneminde de sürmüştür (Çavdar, 1995: 281). Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti her ne kadar yeni bir devlet olarak ortaya çıkmış olsa da birçok yönden Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğindedir ve onun mirasını devralmıştır. Osmanlıdan miras olarak devralınan unsurlardan birisi de Komitacılık geleneği ve onun faaliyet biçimi olan siyasal cinayetlerdir. Yeni modern devletin kuruluşu sürecinde her ne kadar bütün kadrolar Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde eski geleneği inkâr ve devam ettirmeyeceklerine dair yemin etmiş olsalar da uygulama safhasında kopuşu bir türlü gerçekleştirememişler, eski geleneğin takipçisi olmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, bu kadroları tasfiye etmemiş, siyasal iktidarı elde ederken ve elde ettiği siyasal iktidarını korurken komitacılardan faydalanmıştır. Komitacılardan bazıları doğrudan ordu içerisinde bazıları da Mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın ve devrimin amaçları doğrultusunda komitacı faaliyetlerine devam etmişlerdir. Mustafa Kemal bu komitacı takımını, özellikle de silahşorlar ya da kabadayılar denen kesimi, kafasında tasarladığı siyasal rejimin hedefleri doğrultusunda ve kendi can güvenliğini sağlamak için hep yanında bulundurmış, onları milletvekili yaparak dokunulmazlık sağlamıştır. Bu kadrolar için 1920'lerin sonlarına doğru kullanılan tabir "Huzuru Mutat Zevat"tır.

"Huzuru Mutat Zevat", sistem dışı, kanun tanımaz komitacı faaliyetleri ile Mustafa Kemal'i birçok kez zor durumda bırakmışlardır. Hemen hemen birçoğunun ismi çeşitli yolsuzluklara ve siyasal cinayetlere karışmıştır. Bunların karıştığı siyasal cinayetlerden birisi de Ardahan Mebusu Halit Karşıalan nâm-ı diğeriyle Deli Halit Paşa cinayetidir.

Aslında Deli Halit Paşa cinayeti Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihindeki ilk değil üçüncü siyasal cinayet vakasıdır. İlk vakıa, mebus seçildiği halde daha meclise ulaşmadan yolda öldürülen Trabzon Mebusu İzzet Bey (Eyüpzâde) cinayetidir. Eyüpzâde İzzet Bey Samsun/Çarşamba civarında ormanlık arazide Ankara'daki görevine giderken, bazılarına göre eşkıya saldırısında bazılarına göreyse

eşkiya kılığına girmiş askerler tarafından şehit edilmiştir (6 Mayıs 1920). İkinci vakıa ise Meclisteki görevi devam ederken şehit edilen yine Trabzon vilayeti Mebusu olan Ali Şükrü Bey cinayetidir. Ali Şükrü Bey de kimilerine göre Topal Osman Ağa tarafından kimilerine göreyse General İsmail Hakkı Tekçe tarafından Meclis dışında bir yerde şehit edilmiştir. Faili tam olarak tespit edilemeyen üçüncü cinayet de Deli Halit Paşa cinayetidir. Cinayet hakkında dönemin canlı şahitlerinin yorumları da çelişkilerle doludur. İktidar yanlılarının görüşü cinayeti basit bir nefsi müdafaa olarak göstermekte, muhalif görüştekiler de olaya siyasal bir boyut yükleme niyetindedirler (Akbal, 2008).

Çok partili hayata geçiş denemesinde siyasal iktidarın muhalefete bakış açısını göstermesi bakımından başlı başına bir siyasal olay olan ve siyasal tarihin incelemesine ihtiyaç duyan Deli Halit Paşa cinayeti, Türk siyasal yaşamında siyasal iktidar-muhalefet ilişkilerinde birçok süreci derinden etkilemiştir. İkinci Mecliste siyasal iktidarı elinde bulunduran kesim cinayeti basit bir kaza olarak göstermek istese de muhalefetin buna karşı tutumu serttir. Muhalefetin gerek parlamento içi gerekse parlamento dışı kesimleri söylemlerini sertleştirmiş, iktidarı eski dönemi canlandırmak gibi ağır ithamlarla suçlamıştır. Buna karşılık siyasal iktidar daha sert önlemlerle muhalefeti tasfiye sürecini hızlandırmıştır. Bu cinayetin arkasından gerçekleşen Şeyh Sait İsyanı'nı bahane ederek muhalefeti tamamen tasfiye etmiş ve muhalefete karşı tahammülünün olmadığını göstermiştir.

Bu siyasal tarih çalışmasının amacı, öncelikli olarak Halit Paşa Cinayeti'nin ayrıntılı bir analizini yaparak cinayet hakkındaki yanlış yorumlamaları bertaraf etmektir. Ayrıca, cinayetin gerçekleştiği dönemin siyasal, sosyal, ekonomik ve tarihsel olgularının bilimsel bir analize tabi tutularakanalizinin yapılması günümüzdeki birçok siyasal olayın çözülmesine, siyasal iktidar-muhalefet ilişkilerinin anlaşılmasına yardımcı olacağına şüphe yoktur. Çalışmada, arşiv belgelerinden, dönemin canlı şahitlerinin hatıralarından ve yazılı basın kaynaklarından yola çıkarak cinayetin hangi güçler tarafından işlendiği ve hangi güçlerden etkilendikleri? Cinayetin tarafları siyasal yelpazenin hangi tarafında yer almaktadırlar? Zamanın siyasal koşulları nelerdir? Cinayetin altında yatan gerçek nedenler ve koşullar nelerdir? Cinayetin günümüze etkileri nelerdir? sorular cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

1. HALİT PAŞA BİYOGRAFİSİ

1299/1883'te İstanbul Beşiktaş'ta doğan Halit Bey, aslen Kastamonu'nun Taşköprü kazasının Yazı Köyü eşrafından Tütün Gümrüğü Nazırı Hacı Osman Bey'in torunudur. Babası büyük emlak sahibi Ahmet Bey'dir. Ahmet Bey'in üç çocuğundan ortancası olan Halit Bey, ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. 1901 yılında Harp Okuluna giren Halit Bey 9 Ağustos 1903'te piyade teğmen olarak mezun oldu ve Üçüncü Ordunun emrine verildi. Yemen'de bulunan Üçüncü Ordu'nun 12. Alay, 1. Tabur, 1. Bölük 1. Takım kumandanlığına tayin olundu. İki sene burada kaldıktan sonra İvanın garnizonu olan Yanya'ya döndü. Temmuz 1908'de Birinci Orduya nakledildi. Birinci Ordu'nun 1. Alay 4. Taburu'nun Yemen'e nakledilmesi üzerine ikinci defa Yemen'e gitti. Altı ay burada kaldıktan sonra Yüzbaşı rütbesiyle tekrar yurda döndü.

İtalyanların Trablusgarp'asaldırması üzerine, fedai zabitan olarak Haziran 1910'da Trablusgarp'a gitti. Burada yan yana savaştığı Ali Bey (Çetinkaya) ile anlaşamadığı için görev yeri değiştirildi. Üç ay

Trablusgarp'ta kaldıktan sonra Balkan Savaşları'na katılmak üzere Çatalca'da Şark Ordusu emrine girdi. Balkan Savaşları'nda Çatalca'da Yakup Cemil Alayı'nın İkinci Tabur komutanlığını üstlendi. Savaşın sona ermesi ile birlikte Harbiye Nezareti Daire-i Harbiye Müdüriyeti'ne tayin olundu. Savaşlardaki olağanüstü cesaretinden 'Deli' lakabıyla anılan Yarbey Halit Bey, gerilla savaşlarındaki başarısından dolayı Teşkilât-ı Mahsusa'ya kabul edildi (Kutay, 1955: 94; Ertürk, 1996: 209-210).

1 Temmuz 1914'te Kafkasya'da Yakup Cemil Alayı'nda tabur komutanı olarak Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Ardahan Zaferi üzerine 1915 yılında binbaşılığa terfi etti. 1915 yılı sonuna kadar Yakup Cemil'in Kafkasya'daki Mürettep Teşkilatı'nda görev yaptı ve Elviye-i Selase'nin (Kars, Ardahan ve Batum) kurtarılmasında çok büyük katkıları oldu. Çoruh Müfrezesi'yle yapmış olduğu hizmetlerine karşılık olarak rütbesi 1916 yılında yarbeyliğe yükseltildi. 21/22 Haziran 1916 tarihinde cephede yaralanarak tedavi için önce İstanbul'a sonra da Viyana'ya gönderildi. Yurda dönüşünde Kâzım Karabekir Paşa'nın emrine verilip 10 Mayıs 1917'de On Beşinci Kolordu Batı-Dersim Bölgesi Komutanlığı'na atandı. 1918 senesi sonlarında Dersim Kürtleriyle Erzincan'ı, Mamahatun'u sonra da Erzurum'u ele geçirdi. İslâm Ordusu'nun 3 üncü Fırka Kumandanlığına tayin edilerek Batum muharebelerinde bulundu. Mütarekenin ilânı üzerine fırkasıyla birlikte Evliye-i Selaseyi tahliye ederek Tortum'a çekildi. Daha sonra Trabzon Üçüncü Tümen Komutanlığı'na atandı.

Halit Bey Trabzon bölgesine görevlendirilince, İngilizler Ermeni tehcirinden dolayı suçlu görülen Halit Bey'in görevden alınmasını ve tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini hükümetten istediler. İngilizlerin İstanbul Hükümeti'ne yapmış olduğu baskı üzerine fırka kumandanlığından azledildi. Bu azli tanımayan Halit Bey, daha sonra Kâzım Karabekir ile anlaşarak sözde görevinden ayrıldı ve Bayburt'a gidip buradan tümenini el altından yönetmeye devam etti.

Mütarekeden sonra, Enver Paşa'nın isteğiyle, 3 Ocak 1919'da Ardahan Kongresi'ni, ardından da 7-9 Ocak 1919'da Kars Kongresi'ni düzenledi (Özel, 1991: 55; Aksoy, 1995: 13). Kongrenin ardından Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) "Cenûb-i Şarkî Kafkas Hükümeti"nin kurulmasında önemli rol üstlendi. Cihangirzâde İbrahim Bey'in başkanlığa getirildiği hükümette, Halit Bey de Başkumandan seçildi (Ertürk, 1996: 197-198).

Cenûb-i Şarkî Kafkas Hükümeti'nin İngilizler tarafından dağıtılmasının ardından Erzurum'a geçen Halit Bey, Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında başrolü oynadı. Aslında Erzurum'daki örgütlenmenin arkasında Kolordu Komutanı Yakup Şevki Paşa vardı; fakat o rahatsızlanıp İstanbul'a gidince onun yerini Halit Bey almıştır (Güneri, 1999: 30).

Erzurum Kongresi ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ortaya çıkan muhalefetin susturulmasını sağladı. Ayrıca Doğu'da meydana gelen ayaklanmaların bastırılmasında da Halit Bey'in büyük katkıları olmuştur. Doğu'daki isyanların bastırılmasında Halit Bey kullanılırken, Anadolu'nun diğer bölgelerinde Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı isyanların bastırılmasında da Çerkez Ethem kullanılmıştır. Kuvayı Seyyare'nin bastırılmasından Yozgat isyanlarına kadar birçok isyanın bastırılmasında hep Çerkez Ethem'e başvurulmuştur. Fakat Çerkez Ethem ipe sapa gelmez, emir dinlemez ve kendi otoritesinin üzerine başka otorite tanımaz bir teşkilatçıdır; çete reisidir. Yıllarca

Teşkilât-ı Mahsusa içinde çalışmış, komitacı eylemleri tecrübe etmiş ve çete savaşları içinde yaşamıştır. Dönemin önemli isyanlarından Yozgat isyanını da kısa sürede bastıran Çerkez Ethem, Çapanoğulları ile işbirliği yaptığına inandığı Ankara Valisi Yahya Galip'in asılmasını istemiş, Mustafa Kemal de Yahya Galip'in asılmasına izin vermemiş ve sadece valilik görevinden alarak olayı geçiştirmeye çalışmıştır. Bunun üzerine öfkelenen Çerkez Ethem, Yozgat'ta yaptığı bir konuşmada Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal için **Büyük Millet Meclisi Reisini Meclisin kapısında asacağı**m" sözlerini sarf etmiştir ve sözler hemen Ankara'ya ulaşmıştır (Esengin, 2006: 224)

Komitacıların blöf yapmayacağını tahmin eden Mustafa Kemal, Çerkez Ethem'in tehditlerinden oldukça rahatsızdır ve onun gibi komitacılığı iyi bilen, çete ve gerilla taktiklerini profesyonelce uygulayan bir Teşkilât-ı Mahsusa mensubuna karşı yine aynı yollardan geçmiş, komitacı eylemlerde usta bir teşkilatçıdan faydalanmak istemektedir. Bunun için Kazım Karabekir Paşa'dan Halit Paşa'yı 8 Aralık 1920'de talep etmiştir:

*"... Ancak, **şedidüta'bi** (tabiatı şiddete uygun) ve **cüretkâr ve icabında kahhâr** olan bir arkadaşa şahsen ihtiyacım his olunur derecededir. Bu arkadaşın ordu-yu devletinizde mühim hizmetler ifa etmekte olan **Miralay Halid Bey** olabileceğini ümit ediyorum. Mirî mumaileyhin burada iktidar ve şöhreti ile mütenasib bir vazife ile vaziyet sahibi edilmek üzere refâkatı acizâneme gönderilmesine muvâfakat-ı devletlerini hassâten reca ederim" (Kandemir, yt: 188).*

Halit Bey talebi, Karabekir'i rahatsız etmiş ve Ermeni harekâtında zaaf meydana getireceği bahanesiyle reddetmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Karabekir'i devre dışı bırakmış ve doğrudan Halit Bey ile bizzat yazışarak bu ihtiyacı giderme yolunu seçmiştir. Bölgeyi terk etmeyen Halit Bey, fırkasında görev yapan Teğmen İsmail Hakkı'yı (Tekçe) görevlendirmiştir (Tekçe, 2000: 12). Karabekir yazışmaları ve görevlendirmeyi öğrendiğinde durumdan oldukça rahatsızlık duymuş, kendinden habersiz yapılan bu atamayı komitacı entrikalarına benzeterak Mustafa Kemal'in söz verdiği halde tutmadığını söylemektedir:

*"Teğmen İsmail Hakkı Efendi birkaç ay önce bana haber verilmeden Kemal Paşa tarafından Halit Bey'den **fedai subay olarak istenmiş**, Halit Bey de yine benden habersiz izinli göstererek bu zabiti göndermişti... Mustafa Kemal Paşa taa Sivas'ta iken Halit Bey ile muhabere etmeyeceğine namusu üzerine söz vermişti. Biri Heyet-i Temsiliye diğeri de Büyük Millet Meclisi Reisi imzasıyla devam eden haberleşmelerine teessüfle hayret etmemek mümkün değil" (Karabekir, 1990: 649).*

Karabekir, kendisinin yok sayılması hususunu yalnızca anılarında şikâyet etmekle kalmamış bu konuda bizzat Mustafa Kemal'e ve Genel Kurmay Başkanlığı'na da yazmış ve Halit Bey'in komitacılık yönünü şikâyet etmiştir:

*"...Pek sevdiğim Halit Bey'in şayan-ı takdir birçok evsafi olmakla beraber gerek madun ve mafevkleri ve gerekse ahali arasında **komitecilik ile şöhretleri vardır** ki hali hazır kumandanlarımızı ve tesanüd düsturuna dayanan saî-yi müşterek usulümüzü bu gibi şaibelerden mutlaka uzak bulundurmağa vatani bir mecburiyet vardır(abç)" (Karabekir, 1990: 650).*

Mustafa Kemal, 29 Nisan 1920 tarihinde yazdığı cevapta böyle bir görevlendirmenin daha önceden planlanmadığını, şartların İsmail Hakkı görevlendirmesini mecbur kıldığını yani mecburiyetten Ankara'ya geldiğini, gerekiyorsa İsmail Hakkı'yı iade edebileceğini söyleyerek Karabekir'in gönlünü almaya çalışmıştır (Karabekir, 1990: 651). İsmail Hakkı'nın görevlendirilmesi ile ilgili endişelerini bertaraf eden Mustafa Kemal memnuniyetini şu sözlerle dile getirir: “*Şimdi gelsin bakalım edepsiz*” dedi. “*Şimdi gelsin de Ankara'yı görsün terbiyesiz!*” (Günaydın, 21 Kasım 1977).

Böylece Doğuda kalmaya devam eden Halit Bey, Ali Rıza Paşa kabinesi zamanında tekrar 9 uncu Kafkas Fırkası Kumandanlığı'na tayin olundu. 27 Eylül 1920 senesinde Ermenistan Zaferi üzerine rütbesi albaylığa yükseltildi. 1921 yılı sonunda Şark Cephesi'nden Garp Cephesi'ne nakledildi ve Kocaeli Kolordu Komutanlığı'na tayin olundu. İkinci İnönü Muharebesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Muharebesi'ne katıldı. Daha sonra Kocaeli Grup Kumandanlığı'na tayin olunarak 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruza katıldı ve büyük başarılar elde etti. Bunun üzerine rütbesi tuğgeneralliğe yükseltildi. Her biri ayrı ayrı olmak üzere katıldığı savaşlarda 9 defa yaralandı. Savaşlardaki olağanüstü başarılarından dolayı İstiklal Madalyası, gümüş liyakat, gümüş imtiyaz, altın liyakat, altın imtiyaz, üçüncü rütbeden kılıçlı Osmanlı ve Avusturya ve Afganistan hükümetlerinin birer nişanı ile taltif edilmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 15 Şubat 1925; TBMM Arşivi, “Terceme-i Hal Varakası”, Halit Karsıalan Dosyası).

28 Haziran 1923'te II. Dönem TBMM'de Ardahan mebusu olarak görev yaptı. Aralık 1923'te ordunun siyasetle ilişkisinin kesilmesi kararlaştırılmış ve kimi paşalar mebusluğu tercih ederek Mecliste kalmıştı. Bunlardan biri de Deli Halit Paşa idi. Ama bu tercihin onun sınırlarını iyice bozduğu söylenmektedir. Bu sınırlı karakter ki onu ölüme götüren süreçleri etken kılan amillerden bir tanesidir (Kabacalı, 1993: 266).

Gerek cephede gerekse Teşkilât-ı Mahsusa içerisinde Yakup Cemil'in sınırlı karakterini birebir kapayan Halit Bey, Yakup Cemil gibi gergin, kabına sığmayan, elinde silah, tenkide tahammülü olmayan ve patlamaya hazır bir tabanca gibidir (Borak, 1962: 225). Bütün komitacıların ortak özelliği olan bu asabiyet hali onun sivil yaşamında da etili olmuştur.

Eleştiriye tahammülü yoktur; o askerlikle Meclisin havasını da tam olarak ayırt edememiştir. Askerlikte üst eleştirilemez; ama Mecliste herkes birbirini eleştirebilir. Meclisin işleyişi ve kurallarını benimseyemez. Kendisi de bu durumunun farkındadır. Hatta bir aralık milletvekilliğinden ayrılıp orduya tekrar dönmeyi bile düşünür. Kendisini bu kararından Meclis Başkanı Kazım Bey (Özalp)vaz geçirmiştir (Özalp, 1988: 34). Asabiyetinin farkında olan Halit Paşa, bir ara tedavi için Almanya ve Fransa'ya gider. Dönüşte durumu iyidir ve ama kısmi bir iyileşme gözlemlenmektedir. Ancak bu iyileşme durumu geçici olmuştur. Mecliste yaralanmadan bir gün önce sınırlarının iyice bozulduğu rivayet edilmektedir. Sınırlarını bozan olay ise onun meclise sunduğu ve meclis tarafından reddedilen bir takrirdir.

8 Şubat 1925 Pazar günü Birinci Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadelede malul olmuş gaziler, maddi durumlarının düzeltilmesini istiyorlardı ve bunun için Ardahan Mebusu Halit Paşa ile de görüşerek ondan bu konuda söz almışlardı. Halit Paşa bu konuyu kendine görev edinerek yabancı

devletlerdeki gelişmeleri ve yasaları da inceleyerek bir takrir hazırlamıştı. Takririn görüşülmesi esnasında, bazı mebuslar harp malullerinin para ve arazi ile taltif edilmesinde bazı harplerle ilgili sınırlama getirilmesini önerisine karşı çıkararak söz alan Halit Paşa, *“Düşman karşısında kahramanca dövüşürken yaralanıp malul olan her yiğit aynı muameleyi görmelidir... Bütün harp malullerinin de nakden ve arazi verilmesi suretiyle taltif edilmelerini teklif ediyorum”* demiştir. Bunun üzerine *“Hayır olamaz. O kadar paramız yok bütçeyi büsbütün sarsamayız”* itirazları üzerine encümen azalarına sinirlenen Halit Paşa, *“Bunlar asker işleri, sizin gibi siviller bu işlere karışmamalıdır”* demiştir (TBMM, ZC, 8.2.1341: 224.). Bir başka celsede de Sivas Mebusu Muammer Bey’in ordu masraflarını kısıtlamaya teklifine kızarak *“Orduyu aç mı bırakmak istiyorsun? Askerliği öldürecek misin?”* diye bağırmişti. Nihayetinde takrir Meclis tarafından reddedilir. Bundan sonra herkesten şüphe etmeye başlamış ve sinirleri iyice yıpranmıştır (Milliyet, 26.9.1951).

2. MECLİSİN SERT HAVASI VE CİNAYET

Ankara kışı dışarıda oldukça sert bir hava hissettirmesine karşın Meclisin içindeki hava daha çok sertti. 9 Şubat 1925 Pazartesi Mecliste Başvekalet bütçesi görüşülürken Elaziz Mebusu Hüseyin Bey, *‘Baytarlık okulu mezunlarına yüz ellişer lira teçhizat bedeli verilmesi hakkındaki takririn 1923 yılı mezunlarını da içine almasına dair bir takriri’* arkadaşlarına imza ettirirken koridorda Halit Paşa’ya da imzalatmak ister. Halit Paşa’da okumadan imza etmeyeceğini söyleyince Hüseyin Bey ısrar eder ve *“Önemli ve siyasi bir şey değil... Hem biz sizin önergelerinizi okumadan imzalıyoruz”* deyince Halit Paşa sinirlenerek *“Vay sen bana tahakküm mü ediyorsun?”* diyerek üstüne yürür. Araya giren diğer mebuslar onları ayırarak Halit Paşa’yı idare odasına götürmüşler ama Halit Paşa’nın sinirini bir türlü yatıştıramamışlardır. Hatta o sırada Yunus Nadi yanına gelmiş uzun süre tatlı diller dökmesine rağmen bir türlü yatışmamıştır. Aradan belirli bir süre geçtikten sonra etrafındakiler dağılmış, Halit Paşa da genel kurul salonuna geçerek Hüseyin Bey’in arkasına oturarak kulağına eğilmiş ve *“Dışarıda Kılıç Ali seni bekliyor... Git bak ne söyleyecekmış”* der. Bunun üzerine Hüseyin Bey dışarı çıkar ve Halit Paşa da arkasından onu takip eder. Kabadayılar grubu da onları takip ederler (Kandemir, 1955: 60).

Olayın bundan sonrasının sır olduğunu söyleyen Goloğlu, *“Hep birlikte ne oldu, ne komuştular, kesinlikle bilinmiyor. Fakat hep birlikte salondan çıktılar ve hep birden tabancalarına sarıldılar”* demektedir (Goloğlu, 1972: 96). Goloğlu, o günlerde Mecliste değildi; ama dönemin istihbarat müdürlerinden Feridun Kandemir’in hatıralarından olaylardaha sağlıklı bir şekilde takip edilebilir:

“Halit Paşa, yalnız yakalayınca Hüseyin Bey’i koridorda yakasından tutarak dışarı sürüklemekte ve “Kozumuzu pay edelim” diye bağırmakta. Hüseyin Bey’in yalvarmaları kar etmemekte. Bunun üzerine koridorda beliren Afyon Mebusu Ali Bey (Çetinkaya), “Paşa asabiyetten vazgeç!” diyerek araya girince Halit Paşa cebinden çıkardığı iki tabancası ile Ali Bey “Al sana Kel Ali” diye boşaltmaya başlamıştır. Ali Bey korkudan ayağı Meclis halısına takılarak sırt üstü düşmüş, bunun üzerine Halit Paşa üzerine atlamış ve tam silahı beynine dayamışken Cebeliberket (Osmaniye) Mebusu Avni Bey ile Rize Mebusu Rauf Bey, Halit Bey’in

*eline sarılmışlar ve kurşunun boşa gitmesini sağlamışlar ve **bir el de ateş ederek Halit Paşa'yı yaralamışlar ve elinden silahları almışlardır.***

Fakat ortalık bir anda boşalmış herkes bir tarafa kaybolmuştur. Herkes çil yavrusu gibi dağılmıştır. Ne zabıt ne görevli ne de hizmetliler vardır. Halit Bey'in yardımına II. Meclisin tek muhalif mebusu Gümüşhane Mebusu Zeki Bey ve Trabzon Mebusu Muhtar Bey koşarlar. Daha sonra Erzurum'da yıllardır emir komuta zincirinde birlikte çalıştıkları Rüştü Bey (Dadaş Rüştü) yetişir.

Halit Bey Zeki Bey'e "Keli altıma aldım,hergele Rauf beni arkamdan vurdu" der. Rüştü Paşa ve Zeki Bey Halit Bey'in koluna girerek onu yol halısının üzerine yatırurlar. Daha sonra Rauf Bey karşularına çıkar. Rauf'a bağırma başlarlar "Paşa'yı sen vurmuşsun! Ne cesaretle hala buralardasın?". Rauf Bey'in rengi atıyor "Ben vurmam" diyerek gölge gibi süzülüyor. Halit Bey baygın düşmüştür. Etrafa bağırıp yardım istiyorlar. Bağırıp çağırdıkları halde ortada hiç kimse yok. Çaresiz bekliyorlar gelen yok. Bunun üzerine sürükleyerek Rüştü Paşayla birlikte muhasebe odasına götürüyorlar ve masanın üzerine yatırıyorlar" (Kandemir, 1955: 60-65).

Olayların devamını Kadirbeyzâde Zeki Bey'den dinlemek daha sağlıklı olur kanısındayım. Çünkü, muhalefetin gözüyle de olayların sağlanması yapılmalıdır. Üstelik Zeki Bey diğer muhalifler gibi tırsak bir yapıya sahip değildir ve bizlere daha sağlıklı bir bakış açısı sağlayabilir:

"Halit Paşa ayakta sallanıyordu... Paşa seni kim vurdu? diye sordum. "Kel Ali'yi altıma aldım, Rauf üstümden bana ateş etti "dedi... O sırada Rize Mebusu Rauf yanımda peydah olmasın mı! Rengi kaçmış endişeden titriyordu. Bana 'Nasıl oldu?' demesine mukabil 'Vurduğun adamı bana mı sormaktasın, Paşanın kendisi itiraf etti' dedim. Rauf hemen ortalıktan kayboldu. Rüştü Paşa'ya hitaben 'Paşa burada olmaz.Bağırдық, çağırdık ne bir hademe ne de bir polis meydanda yok. Muhtar salona koşarak kapıdan bağırdı 'Bir doktor arkadaş çabuk yetişsin' dedi. Muhtar koltukları altından, benimle Rüştü Paşa da ayaklarından tutarak karga tulumba vaziyette salon kapısından içeri girerek en yakın kalem odasının kapısını tekmelemeye başladım. Katipler kapıyı açar açmaz hemen üç masayı birleştirmelerini söyledim ve masanın üzerine yatırdık. Yirmi dakikayı geçtiği halde gelen kimse yok, hâlâ kolum Halid Paşa'nın başı altında kaldığı halde bekliyorum... Derken Meclis müzakereye hitam vererek bir kalabalık kütlesi olaya dahil oldu" (Kadirbeyoğlu, 2007: 217).

Meclis müzakereleri sonlanınca Meclisteki doktor mebuslardan Doktor Reşit Galip gelir ve ilk müdahaleyi yapar. Daha sonra Halit Paşa'nın sağlık durumu hakkında Meclis başkanına bilgi verir. Bu arada mebuslar bir açıklama beklemektedirler. Bunun için Meclis Başkanı Kazım Paşa'ya (Özalp) başvurarak Halit Paşa'nın sağlık durumu hakkında izahat vermesini isterler. Meclis Başkanlığı mebuslara ve ajanslara ortak bir açıklama yaparak olayların gelişimini anlatmış, olayın savcılığa aktarıldığını ve Halit Paşa'nın hayati tehlikesi olmadığını duyurmuştur:

“Bugün saat altıya doğru Meclis koridorlarında Ardahan Mebusu Halit Paşa ile Afyon Karahisar mebusu Ali Bey arasında müessif bir vak’a tahaddüs etmiştir. Divan Riyasetince istima edilen şahudun ifadelerine nazaran vak’a berveçhi ati cereyan etmiştir:

Halit Paşa Elaziz Mebusu Hüseyin Bey’le kendi arasında tahaddüs eden münakaşadan mütevellit heyecan ve hiddet infialini teskin tavassutta bulunan ve iki arkadaş arasında bir hadise vukuuna meydan vermemeye çalışan Afyon Karahisar Mebusu Ali Bey’e karşı birdenbire izhar-ı şiddetle artık Hüseyin Bey’le olan nizamı terk eylediğini ifade etmiş ve Meclis’in methal koridorunda her iki cebinden çıkardığı iki rövelvorle Ali Bey üzerine ateş etmeye başlamıştır.

Bunun üzerine Ali Bey tahaffuz için geri gitmekte iken merdiven basamağına yağı takılarak arkası üstü düşmüş ve Halit Paşa Ali Bey’in üzerine tekrar saldırmıştır. Bu boğuşma neticesinde Ali Bey hafif surette yüziünden ve Ardahan Mebusu Halit Paşa da karnından mecruh olmuştur.

Meclis Divan Riyaseti icra eylediği tahkikat-ı evveliyeyi müteakip derhal Ankara Asliye Müdde-i Umumiliğine davet ve tahkikat-ı evveliyeye evrakı ile beraber kendisine tevdi-i keyfiyet eylemiştir. Müdde-i umumilik alelusul takibat ve tahkikat-ı kanuniyeye devam etmektedir. Halit Paşa’nın ahval-i sıhhiyesinde bir vehamet olmadığı müdavata başlayan etibba tarafından temin olunmaktadır” (TBMM, ZC, 9.2.1341: 261).

3. MECLİS GÜNDEMİ: KABADAYILAR GRUBU’NA DEREBEYLİK SUÇLAMASI

10 Şubat 1925 Salı günü olayla ilgili toplanan mecliste gerginlik yaşanır. Manisa Mebusu Reşat Bey, Mecliste “Derebeylik havası” olduğu, bazı mebusların derebeylik yaptığını, bu durumun fikir hürriyetine zarar verdiğini ve meclis iç tüzüğünde yasak olmasına rağmen silahla geldiklerini söyler. Olaya müdahil olan Kabadayılar Grubu da dahil olmak üzere bütün iktidar yanlısı mebuslar bu sözlere sert tepki göstererek, Reşat Beyin sözlerini meclise sürülen kara bir leke olarak değerlendirirler ve Reşat Beyin sözlerini geri almasını isterler. Meclis Başkanı Kazım Paşa da ısrar etmesine rağmen Reşat Bey sözlerini geri almaz. Bunun üzerine Meclis Başkanı, olası bir kavganın önüne geçmek için olayı geçiştirerek gündemi değiştirir (TBMM, ZC, 9.2.1341: 262).

Milletvekillerinin tabanca taşıyıp taşınamaması mevzu daha sonra Çankaya’ya taşınmış ve sofrada tartışılmıştır. Meclis’e girerken milletvekillerinin aranmasının onur kırıcı olacağı gerekçesiyle böyle bir yasağın koyulmasından vaz geçilmiştir (Özalp, 1988: 35).

Halit Paşa, hastaneye kaldırılmamış, meclis binasında tedavi edilmek istenmiştir. 12 Şubat 1925’te Dr. Orhan Abdi ile Operatör Süreyya Bey Meclis binasında Halit Paşa’yı ameliyat ettiler. Ameliyat başarılı olduğu ve sağlık durumunun iyiliğe yöneldiğini bildirdiler. Fakat Halit Paşa yine hastaneye kaldırılmadı ve iki gün sonra 14.02.1925’te saat ikiyi on geçte hayatını kaybetti.

Niçin hastaneye kaldırılmayıp Mecliste tedavi edilmek istendiğini siyasal iktidarın sesi Hakimiyet-i Milliye açıklamaktadır:

“Halit Paşa’nın ahvâl-i sıhhiyesinde üç günden beri bir salah görülmesine rağmen tabipler bir ihtilafât görmekte idiler. Bu ihtilaf görüşünün seyrine göre ya zat ölür ve yahut bir

protuniyet olabilirdi. Filhakika Cuma günü öğleden sonra Halit Paşa'nın ahval-i sıhhiyesi birden bire vehamet kesb etmiş ve derece-i harareti kırka kadar yükselmiştir. Saat üçte hasta kısmen kendisini kaybetmiş bulunuyordu. Akşama doğru ise büsbütün fenalaşmış, vaziyet-i teneffüs icrasına mecburiyet hâsıl olmuştur. Gece hasta hezeyan devresine dahil olmuş, gece yarısından sonra ikiyi on geçte irtihal eylemiştir. İrtihal haberi ile Reis-i Cumhur Hazretleri pek ziyade müteessir olmuşlar ve derhal Köşkten Meclise inmişlerdir” (Hâkimiyet-i Milliye, 16 Şubat 1925).

Dönemin canlı şahitlerinden ve muhalif olarak nitelendirebileceğimiz şahsiyetlerden birçoğu Halit Paşa'nın hastaneye götürülmemesi ve Mecliste kalem odasının masaları üzerinde yatırılması sonucu büyük bir sağlık ihmalinden öldüğünü söylemektedirler (Nuyan, 2004: 239). Üstelik doktorların tuttuğu ölüm raporunda da ölüm nedeni olarak zatürreye yakalanması gösterilmektedir (Gürsoy, 1996: 4).

4. CENAZE TÖRENİ

Olayın bundan sonrasını ve cenaze törenini Hakimiyet-i Milliye gazetesi ayrıntılarıyla paylaşmıştır:

“Cenaze sabahleyin Meclisten Ankara Merkez Numune Hastahanesi'ne nakil edilerek bir feth-i meyt amelesi yapılmış ve ailesinin talebi üzerine İstanbul'da Eyüp Kabristanı'na defin edileceğinden tahyid ve techiz ve tekfin olunmuştur.

Sabahleyin saat dokuzda Reis-i Cumhur Hazretleri namına başkatipleri kaymakam Teyfik Bey, Meclis Reisi Kazım Paşa, Başvekil ve Müdafaa-i Milliye Vekili Fethi Bey ile vekiller ve mebuslarımızdan birçoğları ve Ankara Valisi Atıf ve Polis Müdürü Dilaver Beyler hastahaneye gelmişler ve cenaze hazırlanuncaya kadar orada beklemişlerdir. Bu surette bütün meclis azası ve merhumun takdirkârları ve ahbâbı ve diğer memurin-i mülkiye ve askeriye iltihak eylemiş bulunuyordu. Cenaze saat onda tabutu tamamıyla örten bir sancağa ve bir puşideye sarılı olduğu halde muhafız taburu zabitanı ve efradının hürmetkâr ellerine tevdi edildi. Önde muhafız mızraklı süvari bölüğü, bundan sonra polis memurları, inzibat efradı ve zabita-i belediye memurları, tahlil havanları, cenaze, cemaat ve tarafeyninde (her iki tarafında) tefnin namluları yere müteveccih jandarma bölüğü geliyordu. Alay namazgâh karakolu önünden İstasyon Caddesi'ni takip etti. Bu sürede pek çok cemaat sağdan soldan iltihak eyliyordu. İstasyonda bütün vekalet-ü rüesa ve müdürânı, Birinci Ordu Müfettişi Ali Sait Paşa ve erkân-ı askeriye iltihak eyledi. Erkan-ı Harbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa rahatsız olduklarından iştirak edememişler ve bir vekil göndermişlerdi.

Cenaze istasyona gelince süvari müfrezesi büyük kapının sağ ve solunda merasimi askeriyeği iğfal eyledi ve cenaze burada yine ihdiram vaziyetinde bulunan jandarma ve piyade efradı önünden geçerek muhafız taburu zabitanı vasıtasıyla sancaklarla süslenmiş olan bir furukana vazıl edildi. Bundan sonra bütün hazırûn hüüzün ve müessir ızdırâbı arasında bir dua ve fatiha ithaf edildi. Ve herkes biraderi Sami Bey'e ve akrabasından İstanbul Mebusu Hakkı Şinasi Paşa'ya beyan-ı tâziyet eyledi. Tren onbiri

çeyrek geçe bütün hazirûnun teessürü ve merasimi askeriye önünde hareket ve bu surette bütün vekiller ve mebuslar ve hazirûn merhuma son rasime-i selam ve hürmeti ifa eyledi...

Hayatının henüz kırk birini ikmal etmiş olan bu genç kahramana Doktor Hakkı Şinasi Paşa refakat eylemektedir. İstanbul'daki merasime Meclis namına Reis Vekili Ali Sürûri Bey memur edilmiştir(Hakimiyet-i Milliye, 15 Şubat 1925).

Halid Paşa'nın cenazesini hamil tören bu gün saat biri kırk beş geçe Haydarpaşa'ya geldi. İstasyonda İsmet Paşa, me'zun mebuslar, vali, şehremini, devairi rüesası, cemiyet-i umumiye-i belediye, Halk Fırkası erkânı ve azaları, beri ve muharri kıtaati askeriye, polis, jandarma, zabıtâ-i belediye müfrezeleri, ve esnaf cemiyetleri ile kalabalık bir halk kitlesi hazır bulunuyordu.

Tören tevkif ettikten sonra dua kıraat ve merhum müşarünileyhin mezaîya ve fezailile memlekete ifa ettiği hidemat yad ve tezekkür edildi. Bâde cenaze Haliç vapurlarından biriyle Eyüp'e nakledildi. Vapuru bir çok motor ve istimbotlar takip etmekteydi. Vapur Kasımpaşa önünden geçerken sefain-i harbiye efradı güverte üzerinde resmi ihtiramı ifa etmişlerdir. Eyüp'te gayet kesif bir cemaatle cenaze namazı bâdeleda tekbir ilahilerle şifa havuzu civarındaki ailesi hatırasında ve tab'i hanı gufran kılınmıştır. Bâdel tedfin Hakkı Şinasi ve Rüştü Paşalarla Malatya Mebusu Hilmi Bey, Vali ve Şehremini beylerden mürekkeb bir heyeti merhum müşarünileyhin hanesine giderek validesine beyanı taziyet etmişlerdir” (Hakimiyet-i Milliye, 15 Şubat 1925).

Burada hükümetin sesi olduğu için Hakimiyet-i Milliye Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan söz etmemektedir. Fakat cenaze İstanbul'a getirilince Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tam kadro cenaze törenine katılmıştır (Goloğlu, 1972: 99).

5. SAVCILIK TAHKİKATI

Ankara Savcısı 16 Şubat 1341 tarihinde tahkikatını tamamlamıştır. Olayla ilgili sanıkların ifadesine başvurmuş, ancak doktorların izin vermesine rağmen Halit Paşa'nın ifadesini almamıştır. Paşa'nın ifadesi alınmadığı için de sanıklar hakkında kamu hukuku davası açılmamıştır. Nihayetinde Ceza Kanunu'nun 123.Maddesi uyarınca Ali Çetinkaya'nın olayın faili olduğu, olayın nefsi müdafaa olduğunu ve sanıkların yargılanmasına gerek kalmadığını söylemiştir (İstikbâl, 18 Şubat 1341). Sözün özü olay kısa yoldan kapatılmıştır.Olayın kısa yoldan kapatıldığını zamanın Meclis Başkanı Kazım Beyin (Özalp) anılarında anlamak güç olmayacaktır. Kazım Bey, olayı anlatırken olayın tarihini bile bir ay öncesinden vermekte, olayın içindeki şahısları ve olayın gelişimini tamamen ilgisiz ve farklı bir şekilde anlatarak “*Ali Bey'in tabancasını nefsinin korumak maksadıyla ateşlediği anlaşıldı; suçlu görülmedi ve mahkeme edilmeden serbest bırakıldı*”demektedir (Özalp, 1998: 34).

6. KARANLIKTA KALAN İKİ NOKTA: KİM VE NİÇİN ÖLDÜRDÜ?

Ali Çetinkaya cinayeti üstlenirken Halit Paşa da ısrarla Rauf Bey'in vurduğunu söylemektedir. Bu arada istihbaratçı Feridun Kandemir gerek basında gerekse Mecliste sıklıkla bahsedilen bir hususa değinmiştir: “*Asıl Katil Rauf'tu ama Kel Ali arkadaşını kurtarmak için suçu üstüne aldı. Aksi taktirde Rauf Bey ceza alacaktı ve hapse girecekti*”(Kandemir, 1955, s.93).

Kandemir bu kanaati kendisinin de taşıdığını söylemektedir. Zaten cinayetin oluşum sürecini anlatırken “*Cebelibereket (Osmaniye) Mebusu Avni Bey ile Rize Mebusu Rauf Bey, Halit Bey’in eline sarılmışlar ve kurşunun boşa gitmesini sağlamışlar ve bir el de ateş ederek Halit Paşa’yı yaralamışlar ve elinden silahları almışlardır*” diyerek vuranın Ali Çetinkaya olmadığını, katilin Avni ya da Rauf Bey olduğunu söylemekte ve kamuoyundaki rivayetler hakkındaki kanaatlerinde de bunu kabul etmektedir:

“Burada bir nokta var: rivayet olmakla beraber o günlerde ısrarla tekrar edilmiş bulunduğundan pek yabana atılacak bir rivayet de sayılmaz. Dediklerine göre, Ali Bey surf arkadaşı Rauf bey’i mesuliyetten kurtarmak maksadıyla Halid Paşayı kendisinin vurduğunu söylemiştir. Zira Rauf Bey’in vurduğu kabul edildiği takdirde (durupdururken vurduğu gerekçesiyle) suçlusayılacaktı. Hâlbuki Ali Bey, Halid Paşa’nın taarruzuna uğradığı için nefisini müdafaa için vurmuş olacağından suçsuz sayılacaktı. Nitekim de öyle oldu”(Kandemir, 1955, s.93).

Kandemir’in kanısını Kadirbeyzade Zeki Bey de doğrulamaktadır. Kadirbeyzade Zeki Bey, muhalif bir kimlik olduğu için onun görüşleri de önem arz etmektedir: “*Kel Ali Nefs-i Müdafaaadan yararlanmak için olayı üstlenmiştir*”(Kadirbeyoğlu, 2007: 220).

Goloğlu, ise olaya kimin yaptığı noktasından değil bu işin bir komitacı hesaplaşması olduğu yönünden yaklaşmakta ve olayın bir meşru müdafaa olduğuna inanmamaktadır. Ona göre olayın aktörleri arasında komitacılık davranışları bakımından ortak yönler vardır ve olay düpedüz bir cinayettir. Onların sert karakterine, şiddet yanlısı olmalarına ve gözlerini kırpmadan adam öldürmelerine dikkat çekmektedir. Bu konuda da kendi yakınlarını öldürmelerine kadar birçok örnekle imalarını sonlandırmaktadır (Goloğlu, 1972: 99).

Ali Fuat Cebesoy da hatıratında olayın bir komplo olduğunu, Ali Çetinkaya’nın olayı tezgâhladığını, boğuşma esnasında Meclis kapısındaki komiser ve hizmetlilerin Kabadayılar Grubu tarafından uzaklaştırıldığını ve Rauf Bey’e “*Ne duruyorsun vur*” deyince arkadaşları onun da Halit Paşa’yı vurduklarını iddia etmiştir (Cebesoy, 2002: 145).

Mithat Sertoğlu da Muhafız Taburu subaylarından birine ve İstiklâl gazetesine dayanarak Rauf Bey vurdu demektedir:

“Gerçi Ali Çetinkaya’nın tabancasında bir kurşun eksikti, ancak Halit Paşa kendisini Rize Milletvekili Rauf Bey’in vurduğunu söylemiş olduğu gibi çok sonra Muhafız Taburu subaylarından birinin bunu bir sohbet sırasında bu şekilde anlatıp onun sözlerini teyit ettiğini bir dostumdan dinlemiştim. O sırada İstanbul’da çıkmakta olan İstiklâl Gazetesi 10 Şubat 1925 tarih ve 72 numaralı sayısında da Halit Paşa’nın yaralandıktan sonra kendisini Rize Milletvekili Rauf Bey’in vurduğunu söylediğini yazar. Birçok kimse bunun doğru olduğunu kabul etmiş ve Halit Paşa, Ali Çetinkaya’yı vurmak üzereyken yakın arkadaşı Rauf Bey’in yetişerek yakın mesafeden ateş edip onu vurmak suretiyle Ali Çetinkaya’nın hayatını kurtardığına, bunun üzerine de onun suçu üzerine aldığına inanmıştır” (Sertoğlu, 1978: 3-5).

Rıza Nur, kesin olarak Rauf vurdu diyenlerdendir ve Mustafa Kemal Paşa'yı cinayeti azmettirmekle suçlamaktadır:

“Halit Paşa'yı vurdular. Bir gün sonra ben Ankara'ya gitmiştim... Necmettin Molla'ya hazırlattıkları hazırlattıkları bir zabıt varakası ile Kel Ali'yi beraat ettirmişler. Halbuki vuran Rauf'tu... İşi tertip eden de Mustafa Kemal. Rauf pek âdi mahluktur: Cahil, tulumbacı. Mustafa Kemal onu mebus yaptı. Daima da yanında muhafız olarak bulunduruyordu. Mebustan silahşor, tüfekçi henüz görülmemişti. Bu Mustafa Kemal icadıdır...Mustafa Kemal hep Halid'in kendisini vurmasından korkuyordu... Ailesini susturmak için de Hakkı Şinasi Paşa'yı memur ettiler” (Nur, 1992: 320).

7. BASININ CİNAYET KARŞISINDAKİ TAVRI

Halit Paşa'nın ölümü basında büyük yankılara sebep oldu. İktidar yanlısı basın olayı, nefsi müdafaa olarak gösterip, olayın nedenini de Halit Paşa'nın asabiyetine bağlamaya çalışırken, muhalif basın olayı “muhalefete tahammülsüzlük, özgürlüğe saldırı, ittihatçılık usullerini canlandırma” gibi ithamlarla iktidara karşı kullanıldı. Cinayet hakkında yazılan yazılarda ayrıca, hastaneye kaldırılmaması, ameliyatla kurşun yarısından kurtulmasına rağmen zatürreden ölmesine, kendisinin istemesine rağmen savcılık tarafından ifadesinin alınmaması iktidarı suçlayıcı ithamlar olarak yer aldı. Ali Bey'in yakın arkadaşı Rauf Bey'i kurtarmak için suçu üstüne aldığı ve olayı meşru müdafaa olarak gösterdiği, savcılık soruşturmasının gerçekleri yansıtmadığı da diğer ithamlardır.

Vatan Gazetesi, Halk Fırkası mensuplarının olayı basit bir vakıa gibi lanse edip kapatmaya çalıştıklarını iddia etmiştir. Ayrıca, savcılık raporun olayı aydınlatmadığını ifade ederek şu soruları sormuştur: Halit Paşa'nın asabiyetini bu kadar sarsan nedenler nelerdir? Tahrik edenler kimlerdir? Doktor raporları niçin yayınlanmamıştır? Halit Paşa'nın ensesinde büyük bir yara varmış, bu yaranın nedeni nedir? (Vatan, 12/18 Şubat 1341).

Son Telgraf'da Halit Paşa'nın kardeşi Sami Bey ile bir röportaj yapmış ve bu röportajda Sami Bey'in ağzından Halit Paşa'nın son sözlerini aktarmıştır: “*Üzerime hücum ettiler. Tabi hücum karşısında başka türlü hareket edemezdim. Bana kahpelik yaptılar*”. Daha sonra gazete, Paşa'nın başında yaralar olduğuna da değindikten sonra bugüne kadar bu bilgilerin neden kamuoyundan saklandığını ilgililerden sormaktadır (Son telgraf, 18 Şubat 1341).

Bir diğer eleştirel yayın da muhalif kimliği ile tanınan İstikbal Gazetesi'nden gelmektedir. Gazete Halit Paşa'nın kahramanlıklarını anlattıktan sonra Ali Bey'in işlediği cinayetle ebediyen iftihar edebileceğini, zira Halit Paşa'nın Malta esirlerinin kurtarılmasında hayati bir rol üstlendiğini, bunlar arasında Ali Bey'in de olduğunu, ne gariptir ki onun kurşunuyla öldürüldüğünü söylemiştir (İstikbal, 16 Şubat 1341). Ertesi günkü sayısında da hükümeti olayı örtbas etmekle suçlamıştır (İstikbal, 17 Şubat 1341).

SONUÇ

Sonuç olarak Halit Paşa Kabadayılar Grubu tarafından katil edilmiştir. Burada neden öldürüldüğü ya da Kabadayılardan neden Halit Paşa'yı tehdit olarak gördükleri sorusuna sıra gelmektedir.

İlk olarak Halit Paşa ile Ali Çetinkaya arasında çok eskilere dayanan bir anlaşmazlık ve düşmanlık vardı. Halit Paşa, Ali Çetinkaya ile Trablusgarp'tan beri anlaşamazdı. Olayın nedeni Trablusgarp'ta Ali Çetinkaya'nın halka zulmetmesi ve onun yüzünden Türk subaylar ile halkın arasının açılması idi. İki subay arasındaki ihtilaf, Derne Cephesi Komutanı Mustafa Kemal'e, oradan da Enver Bey'e intikal etti. Kafasında saç olmadığı için o dönemden itibaren "Kel Ali" diye bilinen Ali Bey ile Halit Bey'in yerleri değiştirildi ve sorun da böylece çözülmüş oldu; ama bu yıllar sürecek bir anlaşmazlığa yol açtı (Goloğlu, 1972: 93).

Kılıç Ali'nin anılarında, Ali Bey ile Halit Paşa'nın arasının son zamanlarda Mecliste reddedilen bir tahrir yüzünden iyice gerildiğini görmekteyiz. Şöyle ki, Halit Paşa hazırladığı bir tahririn Meclis genel kurulunda reddedilmesini Ali Bey'den biliyordu. Bunun üzerine Ali Bey ile sert bir tartışmaya girmiş o da bunun üzerine "Artık sen çok oluyorsun, çok şımdırın" demiştir. Bunu hakaret kabul eden Halit Paşa da Ali Bey'e bir mektup yazarak düelloya davet etmiş; ancak araya Mustafa Kemal Paşa'nın girmesiyle Halit Paşa düellodan vaz geçirilmiştir (Milliyet, 26.09.1951).

İkinci olarak Paşalar Komplosu Meselesi'nden kaynaklanan bir anlaşmazlık vardı. Mustafa Kemal'in çevresini sarsan bazı mebuslar Mustafa Kemal Paşayı "Paşalar Komplosu'na inandırmaya çalışıyorlardı. Bunun için Mecliste konuşma yapan Yunus Nadi, Refet Paşa'yı hedef alarak komplo yapmakla suçlamış, Ali Çetinkaya da "Evet Paşalar Hükümeti" diye ona destek vermişti. Bunun üzerine Halit Paşa zaten sevmediği Ali Çetinkaya'yı salondan dışarı çıkararak "*Demin Paşalara hakaret mi etmek istedin?*" diye sıkıştırınca Ali Bey böyle bir niyeti olmadığını, kendisinin de asker olduğunu söyleyince Halit Bey "*Sen de askersin ama Paşa değilsin. Niçin Paşa olmadığınızı da ben bilirim, sana emir kumanda etmiş insanlara kinayeli laf atmaya sıkılmıyor musun?*" diye çıkmıştı. Ali Bey hakaret niyeti olmadığına yeminler ederek Halit Paşa'yı teskin etmişti (Goloğlu, 1972: 95; Kutay, 1955: 98).

Üçüncü olarak, mebusluğu tercih eden paşalar çok kısa sürede örgütlenen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası etrafında toplanmaya başlamıştı ve Halit Paşa'nın da bu partiye geçeceği söyleniyordu. Zaten Halit Paşa öldüğünde cebinden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı çıkmıştı. Envercilik kuşkuları uyandıran kadar, Trabzon'daki muhalefeti kontrol altında tutmakta ve gerekli "ihtilalci" yöntemleri uygulamakta Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olan Halit Paşa, artık Mustafa Kemal Paşa ve etrafındakilere muhalifti. Gerek asabi karakteri gerekse muhalefete yaklaşması çevresinde bir çekingenlik yaratmış, herkes kendisinden uzaklaşmış, bir "yalnız adam" haline gelmişti.

Kabadayılar grubu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yakın duranlara hiç iyi bakmıyorlardı. Başka bir ifadeyle muhalefete tahammülleri yoktu ve muhalefete yakın duran Halit Bey'e de bu yüzden çok iyi bakmıyorlardı. Açıkçası hepsi Halit Paşa'ya kin besliyorlardı (Goloğlu, 1972: 95). Bu arada gerek *Huzuru Mutat Zevat*'tan "Kabadayılar Grubu" olarak bilinen Cebelibereket (Osmaniye) mebusları Topçu İhsan ve Avni Bey, Afyon Mebusu Kel Ali (Çetinkaya), Rize Mebusu Rauf, Antep Mebusu Kılıç Ali, Kozan mebusu Ali Saib olsun gerekse Halit Paşa gibi muhalefetin Paşaları Meclise hep silahla geliyorlardı ve bu olay olmasa da başka bir vesile ile silahların çekilmesi an meselesiydi.

Kabadayılar Grubu ile Halit Beyi karşı karşıya getiren bir olay daha vuku bulmuştu. Ara seçimler de Halk Fırkası Operatör Emin Bey'i aday gösterirken muhalefet de Nurettin Paşa'yı (Sakallı Nurettin) aday göstermişti. Nurettin Paşa Halit Bey'in yakın dostu idi ve Halit Paşa da onu destekliyordu. Nurettin Paşa seçimi kazandı; fakat zamanında askerlikten istifa etmediği gerekçesi ile tutanağı Halk Fırkalılar tarafından ret edildi. Yenilenen seçimi tekrar Nurettin Paşa kazanınca, Nurettin Paşa da Meclise dahil olur olmaz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katıldı. Bunun üzerine Halit Paşa'nın da muhalefet saflarına katılacağı kanısı iyice ağır basmaya başladı. Böylece Halk Partililer özellikle de Kabadayılar Grubu ile arası iyice açılmaya başladı (Goloğlu, 1972: 95). Halit Paşa kardeşi Sami Bey'i istasyonda karşılamaya gittiğinde Ali Çetinkaya'nın Operatör Emin Bey'i karşıladığını ve onunla samimi sohbetini görünce Ali Çetinkaya'ya karşı kini bir kat daha artmıştır. Ali Bey'i meclis koridorlarında yakalayıp Operatör Emin Bey'le samimiyetini sorunca arkadaşı olduğunu belirtmiş ve Halit Paşa'nın rahatsızlığının sebebini de Nurettin Paşa'nın rakibi olmasını söyleyince “*Vay sen beni tahkir mi ediyorsun*” diyerek yazdığı bir mektupla düelloya davet etmiştir. Araya Mustafa Kemal Paşa girerek Kılıç Ali'yi ve Kazım Paşayı (Özalp) devreye sokmuş ve olayı kapatmıştır (Kandemir, 1955: 83-84).

Son olarak, Halit Paşa şubat ayı başında Meclisteki yolsuzluk söylentilerini bir türlü hazmedemiyordu. Yolsuzluklar onun sert karakterini bir kat daha sertleştiriyordu (Nur, 1992: 320). Hatta meclisteki yolsuzluklar ile ilgili dedikoduları Mustafa Kemal Paşa'ya aktarmış ve engellemesini istemiştir. Yolsuzluk yapanların kimler olduğunu da Ali Fuat Paşa'nın hatıratından öğrenmekteyiz: Ali Çetinkaya, Osmaniye Mebusu Avni Bey, Kılıç Ali, Rize Mebusu Rauf ve Kozan Mebusu Ali Saib'tir. Kısaca Kabadayılar Grubu. Bunları Mustafa Kemal'e şikâyet etmiş olması ve bunun da onların kulağına gitmiş olması oldukça yüksek ihtimaldir. Çünkü yolsuzlukları nedeniyle Halit Paşa bunlarla tartışmıştır (Cebesoy, 2002: 145). Hatta Lord Kinross, bunların yolsuzlukları yüzünden kavganın başladığını ve cinayetin de bunun yüzündengeriçleştiğini iddia etmektedir. Lord Kinross'a göre, Huzuru Mutat Zevat'tan bazılarının devlet teşekküllerinden para yemelerini Halit Paşa Meclis'te yüzlerine vurmuş, bu yüzden kavga başlamış ve silahlar çekilmiştir. Halit Paşa, kavga ederken arkadan birisi gelip onu vurmuştur. Kısaca Kinross, cinayetin nedenini tamamen bu nedene dayandırmakta ve vuranın Ali Bey olmadığını söylemektedir (Kinross, 1966: 5).

Sonuç olarak, Türk siyasal hayatı boyunca siyasal iktidar sahipleri muhalefete tahammül göstermemişler, muhalefeti sindirmek için çalışmışlar, sindiremeyince de ortadan kaldırmayı tercih etmişlerdir. 20. yy'ın başından beri devam eden bu gelenek Modern Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiş ve muhalefet sürekli olarak tasfiye edilmiştir. Muhalefetin tasfiyesinde İstiklal Mahkemeleri, yasama organı ve daha birçok araç kullanılmıştır. Fakat en son başvuru tasfiye aracı komitacılık olarak da adlandırılan siyasal cinayetlerdir. Halit Paşa da böyle bir tasfiye aracılığıyla siyasal iktidar yarışının dışına itilmiştir.

Tasfiye sürecinde sorumluluğu tamamen Mustafa Kemal Paşa'ya yüklemenin de doğru olacağı kanısında değilim. Evet Mustafa Kemal Paşa da komitacıdır ve komitacı faaliyet biçimini

benimsemiştir. Ancak o İsmet İnönü'nün de belirttiği gibi "entelektüel komitacı"dır. Yani adam öldürme taraftarı değildir. Tedhiş, yıldırma ve basın yoluyla yıpratma gibi yöntemleri benimserken, siyasal cinayetlere hiçbir zaman taraftar olmamıştır. O halde sorumluluk tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın çevresindekilerdedir; yani Huzuru Mutat Zevat'tadır. Bunlar yasa, hukuk, düzen tanımaz anlayışları ile siyasal rejime olan güveni azaltmışlar ve Mustafa Kemal Paşa'yı zor durumda bırakmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'ya yüklenen sorumluluk ise bunları daima koruması ve hep kollamasıdır. Bu da onun zafiyetidir diyebiliriz.

Son söz olarak Halit Paşa gibi kahramanlıkları tarih sayfalarına sığmayan cefakâr, kahraman paşalar unutulup giderken onun canına kıyanlar tarihte hak etmediği mertebeleri edinmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akbal, İ. (2008), Trabzon’da Muhalefet, Trabzon: Serander Yayınları.
- Aksoy, H. (1995), Fâik Ahmet Barutçu, Trabzon: Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayınları
- Borak, S. (1962), İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına, İstanbul Kitabevi Yay, No: 21, İstanbul.
- Cebesoy, A. F. (2002), Siyasi Hatıralar, C:II, İstanbul: Temel Yayınları
- Çavdar, T. (1995), Talat Paşa, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Dursunoğlu, C. (2000), Millî Mücadele’de Erzurum, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ertürk, H. (1996), İki Devrin Perde Arkası, (Haz: Semih Nafiz Tansu), İstanbul: Sebil Yayınları
- Esengin, K. (2006), Milli Mücadelede Ayaklanmalar, İstanbul: Kum Saati Yayınları
- Goloğlu, M. (1972), Devrimler ve Tepkileri, , Ankara: Başnur Matbaası
- Güneri, S. N. (1999), Hatıra Defteri, (Haz. Ali Birinci), İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Gürsoy, S. (1996), Deli Halit Paşa, , Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Hâkimiyet-i Milliye
- Günaydın
- İstikbâl
- Kabacalı, A. (1993), Türkiye’de Siyasal Cinayetler, İstanbul: Altın Kitaplar Yay, Yay No: 8.
- Lermioğlu, Ö. F. (2007). Kadirbeyoğlu Zeki Bey’in Hatıraları, İstanbul: Sebil Yayınları
- Kandemir, F. (1965), Atatürk’ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası ,İstanbul: Ekicigil Matbaası.
- Kandemir, F. (1955), Siyasi Cinayetler, İstanbul: Ekicigil Matbaası,
- Karabekir, K.(1990), İstiklal Harbimiz, İstanbul: YüceYayınları.
- Kırzioğlu, F.(1960), Millî Mücadele’de Kars, İstanbul.
- Kinross, L. (1966), “Atatürk-Bir Milletin yeniden Doğuşu”, Milliyet, 12.3.1966, s.5.
- Kutay, C. (1955), Ali Çetinkaya-Halit Paşa Vuruşması, İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yayınları
- Nur, R. (1992), Hayat ve Hatıratım, C:III, İstanbul: İşaret Yayınları
- Nuyan, Y. (2004), İbrahim Süreyya Yiğit’in Öyküsü, Atatürk’le 30 Yıl, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Özalp K., Özalp, T. (1988), Atatürk’ten Anılar, Ankara: TİŞ Yayınları.
- Özel, Sabahattin (1991), Milli Mücadelede Trabzon, Ankara: TTK Yayınları
- Sertoğlu Mithat (1978), “Meclis’te Öldürülen Milletvekili”, Yıllarboyu Yakın Tarih Dergisi, Eylül 1978, (6), 3-5.
- Son Telgraf
- TBMM Arşivi, “Terceme-i Hal Varakası”, Halit Karsıalan Dosyası.
- TBMM, ZC, 10.2.1341, C:1.

Tekçe, İ. H. (2000). Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor, Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları, Haz: Hasan Pulur, İstanbul: Kaynak Yayınları, No:336.

Vatan Gazetesi, 12/18 Şubat 1341

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi
Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
42079 Kampüs
Konya - TÜRKİYE

The Journal of Social Economic Research
Selcuk University
Faculty of Economics
and Administrative Sciences,
42079 Campus
Konya - TURKEY

Tel: (0 332) 241 00 41 -3030 Fax: (0332) 241 00 46
E-mail: iibf.dergi@selcuk.edu.tr - hakanacet@selcuk.edu.tr